OTTO GMELIN

DE NATUURLIKE HISTORIE VAN DE BURGER

Kleine Bibliotheek Van Hedendaagsch Cultuurleven

In deze Serie worden niet te omvangrijke geschriften gepubliceerd, die het een of ander gebied van het hedendaagsch cultuurleven nader belichten. Juist nu dit cultuurleven in een crisis verkeert, is het van belang, zich nauwkeurig rekenschap te geven van verschillende stromingen en tegenstromingen, die onzen tijd beheerschen, ook teneinde zijn eigen plaats in het heden te bepalen.

No. I. BRODER CHRISTIANSEN. HET ASPECT VAN ONZEN TIJD. Bewerkt voor Nederland door Jan van Kasteel, met 15 illustraties.

Doel van het boekje is, om, zooals de titel reeds aanduidt, het wezen van het Heden te bepalen, speciaal in verband met Gisteren en Morgen. Het wijst dan het karakteristieke van dezen tijd aan op het gebied van de Kunst, de Liefde, het Huwelijk, de Kleeding, de Dans, het Handschrift, de Opvoeding, de Sociale Beweging, de Filosofie en de Religie.

Mr. Roel Houwink schreef hierover in de N.R.Crt:

„Hoe dit boek in zijn zoo bewonderenswaardige helderheid en beknoptheid het best te karakteriseeren? Het geeft een dwarsdoorsnee door de gansche moderne Europeesche cultuur en het doet dat kritisch, doch zonder de minste eenzijdigheid... De hierin vervatte denkbeelden verdienen het tenvolle door ieder gekend te worden, die niet in volslagen onbewustheid voorbij wenscht te leven aan den tijd, waarin hij geboren is."

Dr. G. H. van Senden oordeelt:

„Een ongemeen belangwekkend boekje... Wie zijn plaats in het heden bewust bepalen wil, leze dit vooral."

Prijs f 2.90 ingenaaid, f 3.75 gebonden

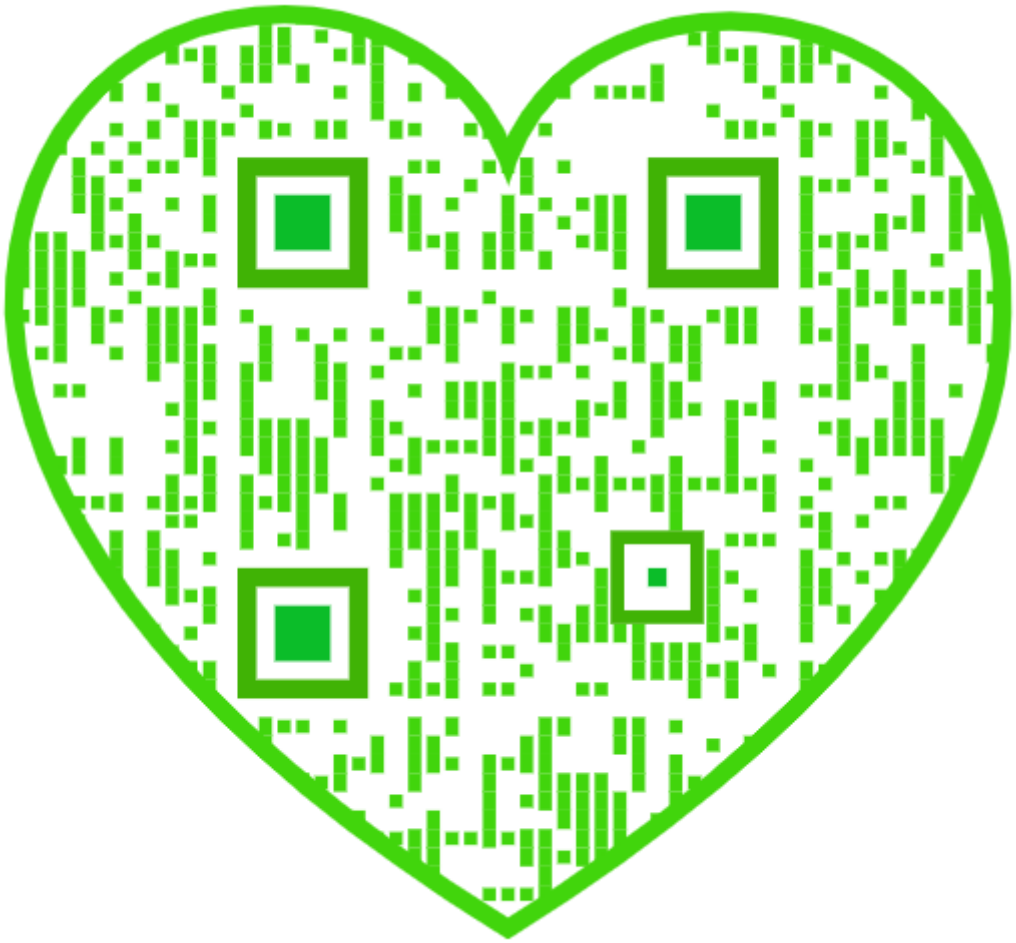

DE NATUURLIKE HISTORIE VAN DE BURGER

KLEINE BIBLIOTHEEK VAN
HEDENDAAGSCH CULTUURLEVEN

OTTO GMELIN

DE NATUURLIKE HISTORIE VAN DE BURGER

VERTAALD DOOR

M. J. A. SARK-SCHIM VAN DER LOEFF

N.V. VAN LOGHUM SLATERUS'
UITGEVERSMAATSCHAPPIJ
ARNHEM - IN 'T JAAR MCMXXX

Opgedragen aan Graaf Hermann Keyserling

INHOUD

BLZ.

VOORWOORD 1
LEVENSHOUDING, WERELDBESCHOUWING, KARAKTER 3
INDIVIDU EN GEMEENSCHAP 9
TRADITIE EN VOORUITGANG 19
BEVEILIGINGEN. 28
VERMOGEN EN ONTWIKKELING 37
WETENSCHAP. 44
RELIGIE. 53
VRIJHEID EN GEVAAR 59
ARBEID 68
SCHEPPER EN GENIE. 79
KUNST 87
THOMAS MANN, STIFTER, GOETHE . . . 100
NOODLOT EN SCHULD. 108
PLICHT EN HUMOR 118
HUWELIJK EN GEZIN 127
EROS EN SEXE. 135
BURGER, MAN-VAN-DE-WERELD, VAGEBOND 148
BURGERSCHEMERING 162
CONCLUSIE. 171
SLOT 182
VERTALING VAN ENKELE WOORDEN EN TEKSTEN IN ANDERE TALEN 183

VOORWOORD

Dit boek is niet geschreven om de wereld, de mensen, of de tijd te verbeteren. Ook niet om goed- of aftekeuren. Chacun a les défauts de ses vertus.

Slechts om te beschrijven en daardoor te verklaren en te ordenen. Want aan alle verbetering, aan elke daad gaat inzicht en bezinning vooraf.

Het is geen scherts, ook niet waar het schertsend klinkt. Het is beter iets ernstigs luchtig te zeggen, dan iets onbeduidends met ernst en gewichtigheid. Wie oren heeft om te horen, die zal horen.

De burger zal worden beschreven, zoals men een species beschrijft, het paard of de zonnebloem. Dus een natuurlike historie van de burger. Vandaar het streven naar objectiviteit. Het is niet te verwachten, dat die g e h e e l is bereikt. Zoals trouwens nergens. Er zijn geen objecten, men neemt slechts objecten waar. En degeen, die waarneemt is steeds een persoonlikheid.

Men beschrijft, om te leren zien. Men kan echter nooit alles beschrijven, wat men ziet. Tekenen wil zeggen: weglaten, zeide een modern schilder. Zo m o e t men met typeringen

volstaan. Anders komt men met een poging het leven te ordenen niet uit. Het is slechts de vraag, of zij meer of minder kunstmatig zijn. Ook het „natuurlike" systeem is nog kunstmatig, al is het ten opzichte van het systeem van Linnaeus „natuurlik". W a t men „burgerlik" noemt, is ten slotte bijzaak; de typering moet het slechts mogelik maken te ordenen.

Maar de hoofdzaak is: dat geordend wordt zonder schematisering. Ordenen wil zeggen overzien en is voorwaarde voor bewust zich oriënteren. Wij hebben tegenwoordig over het algemeen weinig instinkt, daardoor blijft er niets over dan een bewuste meer of minder streng doorgevoerde levenshouding. Slechts moet men in het oog houden, dat g e e n e n k e l e rangschikking g e h e e l overeenkomt met de werkelikheid, dat dus bij de beste rangschikking toch de levende beslissing altijd weer bij tijden corrigerend moet optreden. Nooit komt de berekening geheel uit. Het leven kent slechts benaderende resultaten. Een overzichtelik en doorzichtig en geheel gerangschikt leven zou geen leven meer zijn. En het leven zelf is tenslotte niettegenstaande alle rangschikkingen en inzichten steeds autonoom en de laatste instantie.

LEVENSHOUDING, WERELD-BESCHOUWING, KARAKTER

De burgerlike levenshouding wordt hier geplaatst tegenover en in tegenstelling met de levenshouding van de extatiese mens, de man van-de-wereld, de vagebond of de militair. Dus niet tegenover de ,,adellike" of ,,proletariese" houding.

Ook de adel is tegenwoordig over 't algemeen ,,burgerlik" van levenshouding en levenswijze. Ook de proletariër leeft voor zover zijn omstandigheden het hem veroorloven als een burger. Het zijn overal de uitzonderingen, die niet-burgerlik zijn. Het begrip ,,burger", zoals het hier is bedoeld, heeft dus ook niets te maken met enige politieke partij, en duidt geen stand en geen klasse aan. Daarop moet, om van den beginne aan misverstand te vermijden, met nadruk worden gewezen. Juist het bestaan van ,,partijen" is een bewijs van de burgerlike struktuur van onze tijd.

Wat hier ,,burgerlik" wordt genoemd is een ,,Einstellung" tegenover het leven en zijn problemen, een houding.

De Duitsers zijn het burgerlike volk bij uitstek. Maar ook de andere volkeren van Mid-

den-, West- en Noord-Europa en bijna alle cultuurnaties zijn heden ten dage overwegend burgerlik georiënteerd. De wereld is burgerlik.

In de Verenigde Staten zijn er Babbits, in Londen Forsytes, in Frankrijk Bovary's. Er zijn vele schakeringen, variëteiten van de burgerlike houding, maar alle behoren ze tot dezelfde soort. Al wordt hier feitelik over de Duitsers het meest gesproken, veel en het meest essentiële is ook op andere volkeren toepasselik.

De levenshouding van een mens is voor het kleinste deel afhankelik van zijn bewuste wil. Op een goede dag ontdekt hij haar, zoals hij zijn karakter ontdekt, als hij tenminste ooit er toe komt bewust zijn eigen houding te zien. Dan is ze over het algemeen reeds een ,,af'' gegeven, een produkt van karakter, opvoeding, overerving en omgeving. Evenals bij het karakter, kan ook bij de levenshouding het bewustzijn invloed uitoefenen, zij kan hier en daar gewijzigd worden en langzamerhand naar een andere kant worden omgebogen, maar het is onmogelik om het originele type te veranderen.

Welke houding men ook tegenover het leven heeft, elke houding is de juiste en tevens

de foutieve. Zij is toevallig, van het absolute uit gezien, zoals elk op zich zelf staand gebeuren. Daarom is elke houding juist, voor zover zij éne mogelikheid van verwerkeliking is, en is zij foutief voorzover zij slechts éne mogelikheid verwerkelikt, doch nimmer het leven in zijn geheel. Maar iedereen moet natuurlik enigerlei houding tegenover het leven aannemen, tenzij hij er de voorkeur aan geeft onmiddellik te sterven — en zelfs dan zou die voorkeur toch weer een houding zijn. Daarom kan niemand zich onttrekken aan de relativiteit van zijn persoonlike levensvorm, waaruit zijn denken, voelen en handelen, boven alles echter zijn waardebepaling voortvloeit. Het leven sluit, absoluut gezien, alle houdingen in zich, en het zou slechts dan absoluut geleefd worden, als het mogelik zou zijn alle houdingen tegelijk te beleven. Dit is echter onmogelik, omdat zij elkaar gedeeltelik of principiëel uitsluiten. Het blijft echter wel mogelik, zich in zoverre vrij te maken, dat tenminste in beginsel de mogelikheid van andere levenshoudingen en hun recht van bestaan wordt erkend. En zelfs kan deze erkenning niet alleen verstandelik, zuiver logies geschieden, hetgeen nog weinig zou betekenen,

maar ook werkelik, zodat ook het gevoel zich in de andere houding weet te verplaatsen. Dit laatste betekent dan tot op zekere hoogte een bevrijding uit de verenging der eigen oorspronkelike levenshouding, een elasticiteit, die verruiming en verhoging van niveau geeft. Zoals iemand, die op zijn eigen terrein een toren beklimt, daardoor gelegenheid krijgt een blik te slaan op het terrein van zijn buurman.

Wanneer men van zulk een hoogtepunt uit, de werkelike verschillende houdingen in de levenspraktijk tracht te overzien, dan stuit men op bepaalde typen: burger, extaticus, vagebond, man-van-de-wereld, enz. Het spreekt natuurlik vanzelf, dat al deze typen nooit en nergens absoluut zuiver verwezenlikt zijn, dat er veel grensgevallen zich voordoen, dat ieder, wiens levenshouding als burgerlik moet worden aangeduid, allicht tijdelik of ook wel doorlopend een vagebondachtige of extatiese inslag heeft, terwijl omgekeerd bij de extaticus of de avonturier burgerlike neigingen kunnen doorbreken, enz. Dat dus allerlei dooreenligt, vervlochten en doorweven is met het geheel tegenovergestelde en dat, zoals geen twee karakters gelijk zijn, ook geen twee levenshoudingen elkaar dekken.

Desalniettemin blijven de typen ervaarbaar en kunnen dienen voor de rangschikking der verschijnselen, die dan weer een eerste schrede is, om zich zelf boven de eigen houding te verheffen en wijzigend, corrigerend, ombuigend op deze in te werken.

Levenshouding en wereldbeschouwing moeten niet met elkaar worden verward. De eerste gaat aan de twede vooraf. Een wereldbeschouwing is reeds symbool. De levenshouding is zelf leven; de wereldbeschouwing is de kristallisatie van dit leven en zijn tendenzen in de logiese sfeer. Er bestaat, gelijk vanzelf spreekt, een verband, maar niet een betrekking, die voor geen andere uitlegging vatbaar is. Een houding heeft iedereen, een wereldbeschouwing als een gesloten voorstelling, hebben slechts enkelen. Iemands wereldbeschouwing is afhankelik aan de ene kant van het voorhanden materiaal, in deze: milieu en niveau; aan de andere kant ook van het verstandelike apparaat, dus van de aanleg. De houding daarentegen is al gereed en kan zowel in het ene, als in het andere geval dezelfde zijn. Een arbeider en een minister hebben zeker niet dezelfde wereldbeschouwing, maar vaak dezelfde levenshouding.

De houding is afhankelik van het karakter, maar is daarmee niet op een wijze verbonden, die voor slechts één uitlegging vatbaar is.

Er zijn karakters, die niet een overwegend burgerlike houding, andere, die niet een overwegend vagebondachtige houding kunnen aannemen. Want behalve van het karakter is de levenshouding nog afhankelik van andere faktoren. Zij is voor het karakter slechts één gegeven mogelikheid om zich te bevestigen en te uiten. Een karakter oefent invloed uit en manifesteert zich door bepaalde houdingen.

INDIVIDU EN GEMEENSCHAP

Het is de burgerlike levenshouding eigen, dat het individuele bestaan zin krijgt door zijn verankering in de gemeenschap, zonder daarin onder te gaan. Elke burgerlike gemeenschap bestaat uit individuën, die zich op een gemeenschappelike basis verenigen. In bepaalde grondbeginselen, doelstellingen, opvattingen of geloofsvoorstellingen stemmen allen overeen. En deze overeenstemming is de bekrachtiging van het individu. Daaraan ontleent het zijn recht van bestaan. Bij verschillende gemeenschappen kunnen de beginselen zeer uiteenlopen, — dat is geen beletsel voor de burgerlike houding — men moet toch tot enige gemeenschappen behoren om een levensbasis te verkrijgen. Dit alles komt tot uitdrukking in het burgerlike „men". „Men" zegt, „men" doet, „men" doet niet. „Waar zou men heen gaan, als..."

Het individu wordt bijgevallen en gewaardeerd als het geen stelling neemt tegenover de gemeenschap in het algemeen. Door die gemeenschap verkrijgt het zijn rust en zijn innerlike verzekerdheid. Zoals de gemeenschap uit individuen bestaat, zo leeft het individu tot

op zekere hoogte door gemeenschappen. Zij geven de zin aan zijn leven; daarin is hij geworteld. In de middeleeuwen lag de zin van het leven voor de mens in het hiernamaals, voor de burger ligt hij in deze wereld. Hij verwerkelikt niet zijn diepste zelf, zoals b.v. de extatiese mens, hij leeft niet voor de ere Gods, zoals de middeleeuwer; niet voor de Koning, zoals de oud-Egyptenaar, hij leeft voor de huidige gemeenschap: familie, kinderen, volk, gemeente, de kring waarmee hij omgaat, vereniging, societeit, krans, partij, religieuse gemeenschap en mensheid. Vandaar de sterke neiging van de burger tot het vormen van gemeenschappen. Wie een idee heeft of meent te hebben, zoekt een gemeenschap, die deze idee verwerkelikt, in haar vaandel schrijft en propageert. Vindt hij er geen, dan sticht hij er een. Maar om een vereniging te stichten is het niet nodig een idee te hebben. De kegelclub bestaat doordat het individuele gemeenschappelik geschiedt. Het gezamenlike drinken, lachen, kegelen en lawaai maken is de bekrachtiging van het eigen drinken, lachen, gooien en levenmaken. Ieder wordt in eigen oog pas een kerel, doordat hij het met anderen samen is. Veel burgerlike gemeen-

schappen leven van hun eigen vernietiging, zoals dieren, die zichzelf steeds opeten en daardoor steeds verder leven. De krans blijft in leven door het gepraat over de niet aanwezige leden.

In veel verenigingen is het clubjes maken de eigenlike aantrekkelikheid van de vereniging. De burger voelt zich dan met anderen tegenover anderen staan. En slechts wat weerklank vindt bij „men", heeft bij hem de boventoon. De gemeenschap moet steeds weer het individu ook als individu bekrachtigen, gevoed als het wordt door de achting der gemeenschap. Daarop berust het meeste spreken in vergaderingen, de baantjesjagerij, het beledigde bedanken, de echt burgerlike behoefte aan zelfwaardering in verschillende vorm; ook het zich laten voorstaan op beroemde familie en kennissen. Het stijgen op de ladder der burgerlike waardigheden, ambten, orden en titels is slechts een zich doen gelden van het individu door middel van de erkenning door de gemeenschap, die vertegenwoordigd wordt door autoriteiten en superieuren. Zelfs bij jonge mensen, die minder burgerlik zijn dan oudere, komt die behoefte aan de gemeenschap reeds voor: de student corps-

lid kent slechts gemeenschappelike genoegens, gemeenschappelike waarden en ,,onburgerlikheden''. Zeer ten onrechte stelt hij zich tegenover de burger, voor wie hij een superieure verachting pleegt te hebben.

Ook het militaire is een gemeenschap, op een onburgerlike basis. Militaire discipline is, uit den aard der zaak, niet individualisties en vandaar niet burgerlik. Voor het individuele van elke soldaat is er geen plaats en geen recht. Daarom is het leger volgens de pruisiese opvattingen een inkonsekwentie van deze tijd geweest. Als dan toch de burger in Duitsland gaarne terug denkt aan zijn dienstjaren en de militaire tucht verdedigt — b.v. als volksopvoeding, afgezien van het feitelike militaire doel, het machtsmiddel te zijn om de orde te bewaren tussen de volkeren — dan heeft dat andere oorzaken: ten eerste is er verwantschap tussen het militaire en burgerlike plichtsgevoel, dat trok de burger aan. Het ,,gediend moet er worden!'' is geen burgerlike opvatting, maar het is tenminste een orde-principe, dat aan dat van de burger verwant is.

De officiersadel van het oude Pruisen is in zeer veel opzichten onburgerlik geweest, niet omdat hij ,,adel'' was, maar omdat hij een an-

dere wereldorde voorstond dan de „burger-als-zodanig", maar voor deze opvatting kon ook de burger iets gevoelen, als hij niet te veel doordacht.

Het gehoorzamen van de burger is geen militaire gehoorzaamheid, maar het blijft toch gehoorzamen. De burger gehoorzaamt graag, dient graag. Als hij zich in de militaire dienst op zijn plaats gevoelde, schikte hij zich meer, dan dat hij zich ondergeschikt voelde. Zich schikken vraagt zelfbeheersing, omdat het een overwinning meebrengt van het ik, dat deel wordt van het geheel en zich daardoor verwijdt.

Zo werd de diensttijd voor de burger tot een tijd van tastbare, concreet doorleefde gemeenschap, waarin hij zich zelf voelde en vond in een meer-dan-zich-zelf-zijn. Als hij zijn gehele leven had moeten dienen, dan zou hij het niet meer als een weldaad hebben ervaren, omdat hij er zich dan van bewust was geworden, dat het de ondergang van het individu betekent. Het was slechts, vooral in zijn herinnering, een gulden tijd van zich aanpassen. Doch er kwam nog iets bij: de diensttijd had ook een onburgerlike kant; onburgerlike instinkten en verlangens naar het irrationele

kwamen boven: vermoeienissen, het in de houding staan voor vaandels en eretekenen, de opheffing en losmaking van de burgerlike maatschappelike positie, dat is het irrationele. Van de burgerlike mentaliteit uit gezien zijn het onzinnigheden, maar het geeft voorgevoelens van dat verre, vreemde leven, het oorlogsleven. Het betekent ongemakken en onbehaaglikheid; de burger zal ze niet vrijwillig, uit zich zelf aanvaarden, maar als het moet, noodgedrongen, als het niet anders kan, dan worden daarmee onburgerlike verlangens uitgeleefd, die vooral in het onderbewuste van de jonge mens sluimeren, en het waren jonge mensen, die moesten dienen. De meer ruwe, rauwe en woeste toon, kwam de ruwe, rauwe en wilde instinkten in het gevlij.

Er is een geheel andere oorzaak van het feit, dat het leger als instituut in de burgerlike staat bestond of bestaat: dat is de waarborg voor de uiterlike, internationale veiligheid; zo moet een onburgerlike instelling de burgerlike wereld beschermen. En daarenboven is het leger nog symbool van de burgerlike gemeenschap, het vaderland.

Macht alleen is een onburgerlik begrip, maar het wordt burgerlik door de uitoefening:

het beschermen van de gemeenschap, waarin het individu leeft. Elke parade, alle militaire muziek bekrachtigde de persoonlikheid als vaderlander. De gemeenschap het vaderland was zichtbaar in de helmhoed, het op de plaats rust en het tsching rataboem. Er waren en zijn ook andere symbolen voor de burgerlike gemeenschap het vaderland; voor de Duitser en voor menig ander volk zijn echter de genoemde de histories verworvene. Niet voor de Engelsman.

Wie een zeer eigengerechtigde, sterke persoonlikheid is, zal zich moeilik aanpassen aan een gemeenschap, en dus nooit een ware burger worden; ook wie geen persoonlikheid is, kan geen burger zijn. Doch tussen deze twee ligt de toonladder van alle schakeringen der burgerlike individuen.

Zich aanpassen brengt met zich het geloof in en de erkenning van gezag. De burger heeft van nature respekt. Autoriteit is om te beginnen de hoger geplaatste. Autoriteiten zijn de staatsorganen en hun vertegenwoordigers. Deze eerbied voor de autoriteit betreft echter de organisatie, die als een noodzakelike ordening wordt erkend; eigenlik betreft hij dus niet de persoon, maar hij wordt op de

persoon overgedragen, zolang hij niet door diens openlike onburgerlikheden geschokt wordt. Want tot knecht of slaaf van zijn chef wordt de burger niet; hij blijft vrij, d. w. z. hij heeft het gevoel of moet het gevoel hebben zich vrijwillig te schikken. Hij kan de autoriteit van zijn chef afwijzen zonder onburgerlik te worden, als die persoon de burgerlike wetten schendt, als deze dus onburgerlik leeft, niet rechtvaardig is.

In de tweede plaats zijn de deskundigen autoriteiten; dat zijn die burgers (of niet-helemaal-burgers) die volgens de staatsregeling of voor een goedgekeurde instelling het algemeen geldend bewijs hebben afgelegd van hun kennen of kunnen op enigerlei gebied. Bij uitstek gezaghebbend zijn de mannen der wetenschap, omdat, zoals nog zal worden uiteengezet, in de burgerlike verhoudingen de wetenschap buitengewoon hoog wordt aangeslagen. Ook is er nog de autoriteit van het succes.

Autoriteiten in de hoogste zin zijn echter de „grote mannen". Zij moeten als zodanig algemeen erkend zijn, zo mogelik een burgerlik leven leiden of duidelike burgerlike eigenschappen hebben, of tenminste — wat altijd een verzachtende omstandigheid is — gestor-

ven zijn. Een groot man ontstaat echter, doordat enkele hem ontdekken. Er zijn zeer weinig burgers, die de gave van het ontdekken bezitten, al zouden vele het graag kunnen. Want twee dingen zijn daartoe nodig: een oorspronkelike kijk en moed, om die kijk voor zichzelf en anderen uit te spreken. Dat is een waag. Dat vooronderstelt reeds meer dan enkel burgerlike kwaliteiten. De burger kan wel, als hij van bepaalde zijde daarop wordt gewezen, ,,grootheid'' aanvoelen, maar hij is niet in staat daarin anderen tot voorbeeld te zijn. De hoogste autoriteit wordt in het leven geroepen door de deskundige, die zelf al een autoriteit is. Dit heeft echter slechts in zoverre succes, als het werk en de persoon van ,,de grote man'' tenminste bij een aantal personen weerklank vindt. Het andere, grootste deel praat na.

Tot de machten, die autoriteit verlenen en zelf autoriteit bezitten, behoort sinds enige tientallen van jaren de pers. Oorspronkelik ontleende ze haar autoriteit aan die van de deskundige; doch tegenwoordig heeft zij een onburgerlike wending genomen. Ze behoort tot de suggestieve propagandamiddelen. Slechts dàn zou zij burgerlik zijn, als ze tegenover het

publiek het ernstige beginsel ener onpartijdige waarachtigheid voorstond. Dat komt zelden voor. Onpartijdig behoeft nog niet partijloos te zijn. Hier grijpt een andere wereld in het burgerlike tijdvak in.

TRADITIE EN VOORUITGANG

Wie zich aanpast, huldigt daarmee het bestaande, dat is het histories gewordene. Hij is daarmee vertrouwd geworden door overerving, opvoeding, milieu. De praedispositie wordt geërfd. Opvoeding en milieu werken ontwikkelend, suggestief. De opgroeiende burger neemt de kinderkamer, de leefregel, de tijdsindeling, de erkenning van autoriteiten als vanzelfsprekendheden, als de normen in zich op. Meestal in zo sterke mate, dat de jonge mens, in wie toch nog jonge sterke levenskrachten aanwezig zijn, zich daarvan innerlik niet meer kan bevrijden, zich niet vrij daarvan denken kan. Hij weet niet beter en weet niet eens, dat hij niet beter weet. Zo ontstaat de traditie.

Ook volgens de traditie is de eenling lid van gemeenschappen, van tijdelike gemeenschappen. Als de burger lid wordt van deze gemeenschappen, de wijze van voelen en denken daarvan aanneemt, moet hij tevens van het verleden uit voor de toekomst leven. Het heden is

voorbereiding van de toekomst. De burger leeft voor de toekomst, boven eigen toekomst uit voor die van zijn gezin, zijn kinderen en kleinkinderen, zijn volk of de toekomst van de een of andere gemeenschap: hij zorgt voor de toekomst en maakt zich bezorgd over de toekomst. Daarom is lichtzinnigheid, zelfs luchthartigheid onburgerlik. Het ogenblik krijgt eerst waarde door de toekomst, waarvoor het ogenblik er is, zoals de enkeling eerst waarde krijgt door de gemeenschap. De burger leeft niet in het ogenblik. Ieder genot, dat de toekomst vergeet of, sterker, vergooit, door het verbruiken van kracht, gezondheid, vermogen of welke waarde ook voor het genot van het ogenblik, is onburgerlik. De burger laat het moment links liggen; omdat hij als mens het niet geheel kan verlochenen, organiseert hij het, hij deelt het in. Als hij het heeft „verdiend", dan mag hij voor het moment leven. „Tages arbeit, abends Gäste, saure Wochen, frohe Feste." Door arbeid, zelfoverwinning, plichtsbetrachting, ontzegging en afstand doen in vele gevallen, wordt het genot in één geval verdiend. Zo mag de burger dan bij uitzondering in het moment leven, het heden toebehoren zonder de toekomst op te offeren. Hij

verwoest ook dan de toekomst niet; hij laat haar slechts onaangetast. De zinvolle keten van het strenge geordende leven wordt niet verbroken of losgemaakt, hij wordt slechts onderbroken.

Het glas bier of wijn is beloning voor de plichtsvervulling in het verleden. De beloning moet passen in de levensorde, zij mag niet over de schreef gaan, dit zou de keten losmaken; er mag niets op het spel worden gezet. Burgerlik genot is matig. Reeds daarom, omdat de innerlike orde van de burger d a a r d o o r zou worden verbroken. Niets is zo moeilik te verdragen als een reeks van goede dagen. Door een doelloos zich overgeven aan het moment, wordt de wereldorde verstoord, het leven verliest zijn steun, het vervloeit.

Het genot is voor de burger hetzelfde als de zorg, alleen heeft het eerste het +, het andere het — teken. Het een bestaat niet zonder het andere. Het leven van de burger is, zolang hij zorgt, een in het heden geprojecteerde toekomst; als hij geniet, een in het heden geprojecteerd verleden. Op deze wijze kan de burger gierig worden, zonder zijn burgerlike houding te verliezen, een verkwister kan hij echter nooit worden; gierigheid is

slechts een eenzijdig, tot in het groteske, zinloze overdreven burgerlike spaarzaamheid; verkwisting is er het onburgerlike tegendeel van. Bij gierigheid, spaarzaamheid en verkwisting moet hier niet alleen aan het materiele worden gedacht. Er is ook een gierigheid ten opzichte van het genot. Als een burgerlike natuur uit zwakheid onburgerlik verkwistend geniet, leidt dit tot een inflatie van de genotswaarde. Er ontstaat dan slechts een slecht burger. Juist dit is een met zuiver instinkt door de burger aangevoeld feit: hij veracht die inkonsekwentie, omdat ze een inflatie van de levensorde betekent. Dit genieten zonder grenzen, zoals dat in de laatste jaren in de burgerlike orde is binnengedrongen, verwoest het innerlik leven, omdat het aan het genot zijn juiste plaats in de wereld en zijn waarde ontneemt. Het genot krijgt — voor de burgerlike mens — zijn betekenis door het daarin geconcentreerde verleden, zoals arbeid of onthouding slechts betekenis verkrijgen als toekomstbelofte.

Het leven van de echte burger is gewichtig. Daarom is de moderne grote stad van een onburgerlike mentaliteit. De massa werkt tegenwoordig niet voor de toekomst, ze heeft ten-

minste niet het gevoel het te doen. De massa geniet zonder beheersing en beperking. En omdat ze toch nog van burgerlike geaardheid is, verliest ze het verband met de ordening der wereld.

De toekomst moet altijd op enige manier meer zijn dan heden en verleden. Anders zou zij de burger niet de kracht tot zijn leven kunnen geven. Ieder leven is tegelijkertijd meerleven en meer-dan-leven. Dus moet er vooruitgang, ontwikkeling, opbouw zijn. Het geloof daarin is een vergoeding voor het offer van het „zuivere" ogenblik en het zich uitleven van het individu of voor de innerlike onmogelikheid dat te genieten of te beleven. Het zuivere moment zou een ogenblik van onburgerlike aard zijn, waarin noch heden, noch verleden is, maar dat zich rechtvaardigt in en door zichzelf. Zulk een zuiver ogenblik kan of mag de burger niet beleven, omdat zulk een moment slechts een individuele aangelegenheid is. In de plaats daarvan stelt hij de betere, volkomen toekomst. Stilzwijgend geeft hij toe, dat het zuivere moment waarde of mogelike waarde heeft, maar — bijna altijd gaat dit, zoals meestal bij de oriëntering van de burger, onbewust — hij heeft het een an-

dere inhoud gegeven, dat onmiddellike, dichterbij liggende, oorspronkelike leven van het zuivere ogenblik heeft hij opgegeven, omdat het tevens het ongeordende, gevaarlike en onzekere leven betekent. Hij vooronderstelt v o o r u i t g a n g, een gestadige stijging, ten eerste van zijn eigen leven, dan van de gemeenschappen, waarin hij leeft, tenslotte van de mensheid en de wereld. Zo luiden de burgerlike filosofiese beschouwingen der ,,idealisten". Maar afstand doende van het zuivere ogenblik, doet hij daarmee tevens afstand van de volkomen verwerkeliking van het individu. Hij leeft zich niet volkomen uit; ergens moet hij grenzen zetten, vroeg of laat, bewust of onbewust. Wildheid, verlangens, dweperijen en dromen der jeugd, die stuwen en gisten, zij moeten wegvloeien, omgevormd worden en afgeleid, wil men een g o e d burger worden. Na stormachtige jeugd komt men tot een geduldig, vlijtig opklimmen, na revolutie tot evolutie. Een burger die zich zelf wil uitleven wordt een misdadiger, een nietsnut of een krankzinnige. Men moet iets anders zijn dan een burger om zich zelf te leven. De burger moet een ,,zelf" wezen dat wel beweegt, maar binnen zekere grenzen. Vaak trekt hij de

grenzen zo nauw, dat hij verstart. Dan ontstaat er stagnatie, stilstand, die naar buiten blijkt door een gekant zijn tegen elke vooruitgang, door vast geroest zijn, domheid, gebrek aan begrip voor anderer mentaliteit, afkeer van elke, ook waardevolle huidige verandering; dit is de houding van de spitsburger, een vaak uiterlik nauweliks merkbare verkalking van de burger. Het is tekenend, dat niemand meer over spitsburgers praat, dan de spitsburger zelf. De spitsburger is een burger zonder elasticiteit. Opgemerkt zij, dat de burger voor zijn elasticiteit wel een grens heeft naar boven, maar niet naar beneden, d.w.z. hij kan niet te elasties worden, dan is hij geen burger meer, maar hij kan geheel onelasties worden en blijft dan burgerlik, zodat burgers met spitsburgerlike verkalking in alle gewenste graden en mengingen voorkomen.

Het is geen toeval, dat in de burgerlike eeuw de idee van de vooruitgang ontstaan en algemeen geldend is geworden en dat de burgerlike gezindheid gekant is tegen een verwerping van deze gedachte, zoals de huidige wetenschap die voorstaat, want haar wordt zodoende een zinvol perspectief ontnomen bij haar vrijwillige of noodgedrongen zelfop-

offering. Ook is het geen toeval, dat in de burgerlike eeuw de idee der ontwikkeling op de voorgrond is gekomen en wetenschappelik, zowel als prakties is verwerkt. Voor wie niet zijn eigen leven leeft en wie toch in deze wereld het zwaartepunt vindt liggen, krijgt het leven inhoud, als hij zich schakel voelt in een keten van ontwikkeling, steeds „opwaarts" strevend, hij zelf als exemplaar van zijn soort, gestegen tot de op heden hoogstbereikbare trap, naar nog hogere toekomst wijzend. Dat schenkt gewicht en belangrijkheid, troost en zekerheid. Het zou haast religie worden, als die voorstelling van een hogere toekomst meer diepte had en niet slechts een rationalistiese dorheid inhield. De burger ontmoette de theorie van Darwin; hij voelde zich wel vernederd door zijn afstamming van het dier en die plotseling opduikende arme verwanten; daartegen trad hij dan ook gedeeltelik met enige verbolgenheid op. Maar dat verleden werd weer goedgemaakt door het trotse feit, dat hij de „hoogste" soort was, met dynamiese perspektieven: wat kon er nog veel uit hem worden, als de ontwikkeling zo voortging, en dat was toch haar wezen, dàt ze voortging.

Geen toeval is ten slotte de uitbreiding van

de vrijmetselarij in de burgerlike eeuw. De gedachte van de opbouw, waarbij ieder zijn steen aanbrengt, zelf een bouwsteen zijnde in de grote tempel der mensheid, is niet slechts Verlichtingssimplisme en in zoverre al typies burgerlik, maar boven alles burgerlik door de keuze der symbolen, want opbouw en arbeid zijn burgerlike begrippen van de hoogste orde, zoals nog nader zal worden aangetoond. Alle burgerlike idealen: vrijheid, vooruitgang, aanpassing, arbeid, worden hier in een eenvoudige rationalistiese symboliek voorgesteld en levend gemaakt. De wortels van de vrijmetselaarsgebruiken liggen in een ver verleden, misschien wel bij het begin der mensheid. Maar de mysterie's van het menselik bestaan treden hier in een burgerlik gedachtekleed op, waarbij de mystiek der verdieping en van het innerlik beleven, vaak tot allegorie verneveld, een richtingskomponent heeft gekregen, die tot in het burgerlike leven reikt. De vrijmetselaarstempel is de burgerlike kerk bij uitnemendheid. Het is een kerk zonder religie, zoals alle burgerlike kerken. Want de werkelike religie van de burger — daarover later — heeft met een georganiseerde gemeenschap en cultus niets te maken.

BEVEILIGINGEN

Voorwaarde van ontwikkeling en vooruitgang in enkeling en gemeenschap is: veiligheid. Daarom is beveiliging in alle mogelike opzichten grondelement van de burgerlike levenshouding. In dier mate, dat een definitie van de burger, als die in het algemeen te geven ware, juist daarop zou zijn te grondvesten. Zonder innerlike en uiterlike veiligheid is in het algemeen geen burgerlikheid mogelik. De behoefte aan veiligheid, waar en hoe die zich vertoont, is kriterium van de burgerlike innerlike houding en aanleg.

In de eerste plaats gaat het om de uiterlike veiligheid. Zij is of moet gewaarborgd zijn door de burgerlike staat en zijn organen, door de daarvoor aangestelde overheid, en de geschreven wet, het juridies recht. Een burger kan, bij de huidige verhoudingen, geen anarchist zijn. Hij moet in enigerlei vorm de staat aanvaarden. Dit kan elke gewenste vorm zijn, als hij slechts voldoet aan de voorwaarde, dat naar burgerlike beginselen de orde gewaarborgd wordt. Daarom is — vooreerst afgezien van zijn verwerkelikte vorm — die staatsvorm in beginsel onburgerlik, die òf aan en-

kele individuen t e v e e l vrijheid toekent, of de waarde van het individu niet voldoende erkent. Het eerste sluit despotisme, de absolute monarchie, oligarchie en een feudale organisatie van de staat uit. Als desniettemin in de burgerlike periode nog overblijfselen van zulke staatsvormen bestonden, was dat te wijten aan de bij de burgerlike houding passende wet der traagheid, die de gestadige vooruitgang eist met erkenning van het histories gewordene. Onburgerlik in het tweede geval is elke staatsvorm, die collectivisme in haar vaandel schrijft. Dit gebeurt in de sovjetstaat van het meer Aziatiese dan Europese Rusland. Desalniettemin is de overgrote meerderheid van ons Europese proletariaat, voorzover het socialisties en kommunisties is gemerkt, burgerlik van aard; deze proletariërs willen ook in de toekomststaat de verwerkeliking van burgerlike idealen, alleen een betere verwerkeliking, een betere orde, betere veiligheid, meer gerechtigheid. Het histories materialisme van Marx is in wezen burgerlik, want zijn waardering van arbeid, gelijkheid en orde zijn burgerlike waarderingen, alleen valt bij dit alles in vergelijk met de huidige staat de nadruk minder op het individu. Maar, behalve theo-

reties, is de proletariër, wat zijn gehele houding betreft, bij ons een burger, want zoals hij is, is hij individu en zijn innerlike tendenzen — die onafhankelik zijn van alle partijinvloed — zijn burgerlik. Gelijkheid, vooruitgang, zorgen voor de toekomst, gemeenschapszin, gevoel voor bezit, ontwikkeling, vooruitkomen, een hoge waardering van arbeid en plichtsbetrachting, dit alles, dat, zoals blijken zal, burgerlike werkelikheden zijn, zijn bij hem, zoals bij de meeste andere mensen, krachten die zijn levenswijze bepalen.

Burgerlik in engere zin is de staat, die individuele politieke vrijheid geeft, maar deze ter wille van de orde beperkt. De vooruitgang is gewaarborgd, maar met de traditie wordt rekening gehouden. Deze beginselen komen in het liberalisme in de meest verstrekkende betekenis van het woord, het meest tot hun recht. Daartoe, als men het niet alleen als een partij opvat, behoren bijna alle Europese partijen. Dat binnen deze algemene richtlijnen tegenstellingen bestaan, ligt enerzijds aan de huidige onvolkomenheid van elke staatsorganisatie, aan de ruimheid van de burgerlike houding zelf, die òf op de vooruitgang òf op de traditie meer nadruk kan leggen, en ligt niet

in de laatste plaats aan het verschil in materieel bezit. Want al heeft de proletariër de wezenlike deugden van de burger, toch mist hij om burger te kunnen zijn het bezit. Maar hij streeft daarnaar. Hij is dus naar zijn wezen burgerlik, maar naar zijn verschijning geen burger of nog geen burger. Het liberalisme, in bovengenoemde algemene zin, is de burgerlike staatsopvatting van de bezittende klasse, het socialisme die van de niet- of nog-niet-bezittende klasse.

Maar de werkelike staatsvorm is nooit de adequate uitdrukking van de houding der, uit burgerlike individuen bestaande gemeenschappen, doch tevens — juist door de erkenning der traditie — de uitkomst van een histories proces; zoals alle wetten en werkelike verbanden. Vandaar, dat tot ver in het burgerlik tijdvak zeer onvolkomen burgerlike staatsvormen hebben bestaan. Want de burger is niet revolutionair.

De revolutie brengt zijn uiterlike en vaak ook zijn innerlike veiligheid in gevaar; zijn leven, zijn bezit, zijn familie, zijn volk. Burgerlike revoluties hebben een tam verloop. Vóór 1789 gaf in het burgerlik tijdvak de man-van-de-wereld de leiding. De revolutie van 1789 was

slechts daarom wild, omdat de mens, niet de burger losbrak. Zij was, zoals zij verliep, slechts mogelik bij een volk dat extaties burgerlik was; zij was van de burger de eerste greep naar de macht. Omdat de burger eerst met het bestaande rekening houdt en slechts gestadig veranderingen waagt aantebrengen, heeft hij ook in zeer veel gevallen het monarchistiese principe behouden en zelfs het bij-de-gratie-Gods laten bestaan, hoewel dit zijn opvattingen weerspreekt. Ook in het politieke leven komt die wet der traagheid aan den dag, die eigen is aan alle burgerlike ontwikkeling. De koning of vorst was voor de burger het nu eenmaal overgeleverde symbool van zijn volksgemeenschap. In het bizonder in de kleine Duitse staten was de dynastie de patriarchale sluitsteen van een gemeenschap, die ook de niet bezittende klasse insloot. Hier bestond tot in de politiek een goedmoedige trouwhartigheid, die voor het individu een houvast was, een bekrachtiging van zijn kleine leven. Het democratiese principe van het recht op en de plicht tot medezeggingschap, was en is — tenminste in Duitsland — iets nieuws, en daardoor wordt het slechts moeizaam, met wantrouwen en niet ten volle begrepen aanvaard,

zoals al het nieuwe krachtens de meer genoemde wet der traagheid. De democratiese idee is burgerlik, maar ook zij bevat een oplossend element, zij is namelik nog te jong om een natuurlike, erkende ordening in het leven te roepen, omdat zij nog te weinig vormverandering prakties heeft ondergaan; dit geldt vooral voor de politiek ongeschoolde Duitse burger.

Evenals de burger tegen revoluties, als verstoringen van de persoonlike en gemeenschappelike veiligheid is, zo moet hij, konsekwent blijvend, ook tegenstander van de oorlog zijn. Daarom zijn oorlogsverwikkelingen zeldzamer geworden, naarmate de wereld zich heeft verburgerlikt. Als er desalniettemin oorlogen worden gevoerd, dan doet de burger dit steeds in het goed geloof, dat hij in zijn recht is en voor het recht strijdt, dat hij daardoor de orde in stand houdt, en de veiligheid beschermt, zijn gemeenschappen, zijn gezin, zijn volk en de burgerlike fundamenten daarvan, zijn bezit, zijn beschaving voor wanorde vrijwaart. Noodgedrongen leidt hij een onburgerlik leven of pleit ervoor in de oorlog, om daardoor de gestadige ontwikkeling, de vooruitgang te verzekeren. Hij brengt een offer. De oorlogsgeestdrift, die

men bij de vredelievende, arbeidzame en door en door tamme burger in de societeit en in edeler vorm bij de opmars van troepen aantreft, is slechts gemeenschapsgeestdrift die, naarmate zij luider klinkt, des te meer de zwaarte van het offer verbergt of verbergen wil. Wie eigen toon eerst vindt door de weerklank, die hij in het dageliks leven in de gemeenschap van zijn kring of zijn volk ervaart, moet noodgedrongen ook in geval van oorlog aan deze gemeenschap offeren. De bereidheid tot de oorlog volgt uit de erkenning van het gevestigd gezag. Dezelfde autoriteit, door welke de burger zich gesanctionneerd voelt, als hij ridderorden en onderscheidingen, bevorderingen en loftuitingen ontvangt, en die het hem mogelik maakt in rustige tijden zijn zelfwaarderingsinstinkt te bevredigen, die zelfde autoriteit moet hij ook gehoorzamen, als zij hem tot de onburgerlike oorlog oproept en eisen aan hem stelt. En hij kan dit des te eerder doen, wanneer deze oorlog een goede oorlog is ter bescherming van zijn burgerlike „belangen": familie, arbeid, vooruitgang, vaderland.

Binnen de grenzen van de staat handhaaft de geschreven wet de orde. Zij stelt normen,

die door verbodsbepalingen worden beschermd. Diegenen, die de uiterlike veiligheid van het leven, de persoon, het bezit en de autoriteit van de staat en zijn organen in gevaar brengen, noemt men misdadigers. De staat stelt vast wat strafbaar is en wat niet. Het zijn klaarblijkelik slechts de grofste en meest zichtbare inbreuken op de burgerlike orde, volstrekt niet de zwaarste en gevaarlikste. De „misdadiger" is in de meeste gevallen een individu van burgerlike geaardheid met eenzijdig onburgerlike uitwassen, in andere gevallen een typies onburgerlik mens. De burger „straft", d.w.z. dus hij „oordeelt" over hun menselike waarde, die hij uit hun daden opmaakt. Deze gang van zaken betekent nuchter bekeken slechts, dat de burger zich zelf en zijn gemeenschap beschermt. Terwijl hij echter oordeelt over de waarde van de ander, blijkt hij gevangen te zijn in het schuldprincipe, hij construeert een morele „oorzaak". Hij eist een morele oorzaak. Het principe van de physieke en psychologiese oorzaak kan daartegenover niet goed tot zijn recht komen, en al geeft men toe, dat er verzachtende „omstandigheden" zijn, dit zijn toch altijd slechts „verontschuldigingen". Hij zou geen burger

zijn, als hij, de persoon van de misdadiger sub specie aeternitatis beschouwend, hem nochtans onschadelik zou willen maken. In de bestraffing van de misdadiger voltrekt hij de „gerechtigheid", die een van zijn wereldpostulaten is.

VERMOGEN EN ONTWIKKELING

Uit de noodwendigheid van de veiligheid is ook de innerlike houding van de burger tegenover het bezit te verklaren. Het bezit van materiele goederen betekent een daadwerkelike beveiliging tegen mogelike gebeurtenissen, het waarborgt bovendien de vooruitgang en de gestadige ontwikkeling. Het vormt een grondslag voor het stijgen op de maatschappelike ladder, het is opgehoopte toekomst voor kinderen en kleinkinderen. Daarom moet de kleine man allereerst dit doel in het oog houden, hij werkt en spaart en „zet de tering naar de nering". Hij „leeft niet boven zijn krachten", daarom moet er noodzakelik in de burger een stuk gezond materialisme leven. Dit paart zich inderdaad tot een zeldzame eenheid met een niet zo heel gezond — zogenaamd idealisme, waarover nog nader zal worden gesproken. Zijn vermogen en materiele middelen zijn voor de burger niet het doel op zich zelf; waar zij dit wel worden, is er verstarring ingetreden, zoals overal, waar het middel tot doel wordt. Maar zijn vermogen besteedt de burger ook niet om zijn bestaan te vergemakkeliken, zelfs niet voor genot. Wie

zijn materiele middelen gebruikt, om van het leven te genieten, die is onburgerlik. Zij dienen slechts voor beveiliging, vooruitkomen en opbouw. Deze middelen maken het pas mogelik, de uiterlike levenshouding als grondslag en uitdrukking van de innerlike te verwerkeliken; de inrichting, het huis, de gang van zaken in huis, de voeding en de kleding, en bovenal de ontwikkelingsmogelikheden en het stijgen op de maatschappelike ladder. De materiele middelen zijn door erflating te vermaken en in zoverre overdraagbaar op familie en nakomelingschap en verzekeren dus ook aan hen de grondslag voor een burgerlike levensmogelikheid. Deze middelen verzachten het toeval en de hardheid van het altijd dreigende noodlot. Het leven van de burger is doortrokken van die duistere vrees voor het onverwachte, onberekenbare, al te onburgerlike noodlot, dat het gehele geordende leven, het vooruitkomen, de idealen omverwerpen kan. Elke burger moet er naar streven om dit van buiten af losbrekend monster van zich af te houden en zich voor zoover mogelik te beveiligen tegen zijn greep. Daarom heeft een bepaald soort burgers neiging om met nadruk de voorkeur te geven aan de zogenaamd „zekere"

levensposities. Dan kan er niets meer gebeuren. Hij heeft graag een „vaste betrekking", hij is graag ambtenaar en heeft als zodanig liever een kleiner salaris, om dan aanspraak op pensioen te kunnen maken. Hij is „bezorgd", d.w.z. hij behoeft niet meer te zorgen. Een echt burgerlike uitvinding is het verzekeringswezen op elk gebied. Door een verzekering wordt de rauwheid van het levenslot tenminste in zeker opzicht getemperd en verzwakt in haar brute uitwerking. Werfel heeft in zijn „Der Tod des Kleinbürgers" beschreven, hoe de burger, reeds aan de poort van het hiernamaals, lange dagen zegevierend kampt met de dood, alleen om de verzekeringsuitkering te redden. De gedachte van het bezorgd willen zijn kan zo overheersend worden, dat zij natuurlike levenskrachten verdringt en onderdrukt. Er is echter een andere soort burgers, die meer de nadruk leggen op stijging en vooruitgang en terwille daarvan een zekere levensrisico op zich nemen. Men werkt zich op. Want het is duidelik, dat de kansen om vooruittekomen in het algemeen daar groter zijn, waar minder veiligheid is. Desalniettemin blijft ook bij zulk een burgerlik vrije konkurrentie de burger nog „soliede" en „reëel"

d.w.z. zijn vooruitkomen, zijn winst stelt hij in een juiste verhouding tot zijn arbeid en moeitebetoon. Heeft hij succes, dan heeft hij het „verdiend". Hij is de bewerker van zijn eigen geluk.

De opeenhoping van grote kapitalen is niet specifiek burgerlik. Want het grootkapitaal houdt gevaar in, reeds daarom, omdat het overmacht geeft en dus een verzoeking met zich brengt, waaraan een mens moeilik weerstand zal bieden, indien hij niet op een andere manier van buiten af of door zijn innerlike gebondenheid daarin wordt geremd. Het burgerlik materialisme gaat niet zover, dat kapitaal of materiele waarde op zich zelf betekenis zou hebben. Feitelik verliest de slechte burger licht zijn evenwicht, als hij onverwachts tot een rijkdom komt, waaraan hij niet gewend was, hij vindt niet de burgerlike levensvorm, die bij zijn nieuwe omstandigheden past, en verliest zodoende zijn beste burgerlike kwaliteiten. Aan zijn uiterlik leven wordt dan iets belangrijks ontnomen, waardoor het alleen burgerlik was. Wie innerlik burgerlik is, heeft remmingen en beperkingen nodig, omdat daardoor juist zijn leven zin krijgt in een gestadig opwaarts streven. Van oudsher in een familie

aanwezige, van geslacht tot geslacht overgeërfde welgesteldheid is een voedingsbodem voor burgerlikheid. Het bezit is dan wel vanzelfsprekend aanwezig, maar moet ook door spaarzaamheid worden behouden en langzaamaan worden vermeerderd. Luxe is een onburgerlike karikatuur; ze betekent weg, doel noch stijging. Het bezit bevordert de stijging en de innerlike uitbouw van de cultuur. Eerst in deze kringen van burgerlikheid-op-hogerniveau ontstaat de, van een concreet doel bevrijde zorg voor geestelike goederen als een natuurlike bloesem van een sedert lang gegroeide, met zorg gekweekte burgerlike houding en van de uiting daarvan. En hier gebeurt het dan ook, dat de burgerlikheid vaak boven zich zelf uitstijgt: hetzij dat zij verdampt in een gedegenereerd, snobisties aesthetisme, hetzij dat plotseling een type ontstaat, tot in het anti-burgerlike toe vergeestelikt, wars van materie, vol van talent, diep en verheven. Zo culmineert menigmaal de burgerlike cultuur in het culturele genie, zoals bij Goethe.

Wat zulke biologiese veranderingen — men zou haast de uitdrukking „mutaties" van Prof. Hugo de Vries hier kunnen bezigen — moge-

lik maken, is echter niet zozeer de materiele „soliede" zin voor echte burgerlikheid, als veeleer bovenal de zin voor „ontwikkeling" bij de burger. De uitdrukking „zich ontwikkelen", „ontwikkeld", ook „cultuur" en zelfs die, naar het schijnt slechts Duitsche onderscheiding „cultuur-beschaving" heeft een echt burgerlike klank en kleur. Materiele goederen geven geen overwicht — daar komt elke burger tegen op — ontwikkeling geeft haar wel. Dit begrip ontwikkeling heeft echter zelf vele nuanceringen. Enerzijds ligt daarin opgesloten de mogelikheid om materiele goederen te verwerven — de ontwikkeling voor het beroep, de vakopleiding — anderzijds de mogelikheid om opteklimmen in maatschappelik opzicht, om in de „betere kringen" te komen, maar ook een weten en op de hoogte zijn van intellectuele aard, ook een zich-weten-te-gedragen, een zich interesseren, en ten slotte klinkt er, schoon nauw hoorbaar, iets moreels mede, als men spreekt b.v. van „gemoedsbeschaving". Onweersprekelik ligt echter in het begrip ontwikkeling, zoals het burgerlik tijdvak dit heeft uitgekristalliseerd, het accent op de intellectuele komponent. Vandaar ook de belangrijkheid, die het examen voor de burger

heeft. Wie van burgerlike gezindheid is, streeft in het algemeen naar ontwikkeling. Want dat geeft zekerheid en het beschermt bij gebeurlikheden. Wie iets heeft geleerd, kan zich redden, hij is niet hulpeloos, hij kan rustig zijn. Vandaar het vaak ontroerend streven van de kleine man, om zijn kinderen iets te laten leren, wat hij zelf niet leren kon; voor de ontwikkeling van de kinderen wordt gewerkt en gespaard. Er bestaat een eerbied voor ontwikkeling, die verre uitgaat boven haar feitelike invloedsfeer. Het afgelegde examen, de titel zijn — of ook niet, wie weet het! — het kenteken, het zichtbare bewijs. Omdat ontwikkeling niet onmiddellik, uit zich zelf kenbaar is, heeft zij een kenteken nodig; dat is het examen en de titel. Zij geven zijn bezitter de waarborg, dat hij iets is, zij zijn zekerheden; daardoor wordt het individu gerechtvaardigd, innerlik en uiterlik gegrondvest, daar het door de gemeenschap — die b.v. wordt vertegenwoordigd door de autoriteiten der examencommissie — als zodanig zwart op wit in zijn getuigschrift wordt erkend.

WETENSCHAP

De zekerheid, die de burger zich schept door de staat, de wet, het bezit en de ontwikkeling, betreffen echter alle nog zijn persoon en zouden in genendele voldoende zijn, om de wereld in het algemeen veilig te stellen, want zij bereiken niet de innerlike sfeer. Zij zijn onmachtig tegenover de struktuur van de innerlike wereld. De wereld zelf moet een waarborg inhouden, dat de verwerkelikingen, die de burger beleeft, niet slechts momentele verschijningen zijn, geen fantasie en zinneloosheid is. Het leven, de houding van de burger tegenover het leven moet berusten op geheel innerlike onderstellingen, zonder welke de burgerlike wereld ineen zou storten als een kaartenhuis, wanneer men aan de tafel stoot; de zekerheid moet bestaan dat er niemand aan de tafel zal stoten!

Een eerste voorwaarde voor zulk een innerlike zekerheid is de vaststelling van de waarheid. De behoefte, om de waarheid te ervaren en, indien nodig, moeizaam uittevorsen, is een burgerlike tendentie. Het geloof in de waarheid ligt daaraan ten grondslag. Er moet noodzakelik voor alle dingen en in elk

opzicht een absolute, altijd en overal geldige waarheid zijn. Is deze niet overal gevonden of te vinden, dan ligt dat aan de onvolkomenheid van de menselike kennis. Ook bestaat er dwaling en vergissing, maar boven dit alles welft zich stevig de absolute waarheid. Nader tot deze waarheid te komen is een deel van de „vooruitgang". Daarom staat de wetenschap, wier taak het is, de waarheid uittevorsen, bij de burger in hoge eer. En de geleerde, de onderzoeker is een autoriteit. Wetenschappelik onderzoek is een burgerlike bezigheid. De geleerde zelf is in verreweg de meeste gevallen een zeer burgerlik aangelegd mens, die als individu zonder bezwaar in het kader van de burgerlike maatschappij past. Zijn leven draagt een burgerlik karakter: arbeid, gelijkmatigheid, gestaagheid, orde, afstand doen; nauwgezetheid, geduld, vlijt, zelfoverwinning behoren tot zijn deugden. Zijn talenten — als hij ze heeft — kunnen tot hun recht komen zonder merkbaar buiten het burgerlike kader van zijn leven te vallen, ja, zeer vaak komt een bizondere verenging of begrensdheid juist deze talenten ten goede. Met grote bewondering en verering ziet de niet geleerde burger op tegen de geleerde, want deze

levert hem de meeste voorbeelden ter bevestiging van zijn levensopvatting: dat ook „grote mannen" burgerlike deugden hebben, dat vlijt en geduld, onzelfzuchtige overgave en het dienen van de gemeenschap ergens toe leiden, en bovenal: dat de eigen burgerlike houding een band geeft met hen. De geleerde is voor de burgerlike wereld een volstrekt ongevaarlik, ja zelfs een nuttig mens. Want zelfs als het mocht gebeuren, dat hij een waarheid ontdekte, die onburgerlike konsekwenties met zich bracht, dan brengt hij die konsekwenties niet in praktijk. Hij blijft als mens een burger, hij is hoogstens in gedachte revolutionair, dikwijls alleen op papier.

Maar de wetenschap — zoals zij hier wordt bedoeld en zoals zij tegenwoordig is — houdt, niettegenstaande het begrip der absolute waarheid, waarop zij is gebouwd, gevaren in. Want de absolute waarheid bekommert zich niet om burgerlike belangen, zij kan zelfs onburgerlik zijn. Daartegen heeft men inderdaad bij de burgerlike waardering van de wetenschap geen maatregelen genomen, en daardoor doen er zich schokken voor, die ontstaan door een afwerend optreden tegen de nieuwe, gevaarlike waarheid. Er worden antitoxienen

gevormd, die ontstekingen en koortsverschijnselen in 't leven roepen. De burgerlike wereld weerlegt de gevaarlike waarheid. Dit heeft men beleefd met de relativiteitstheorie en alle verwante leerstellingen. Het was het diepste burgerlike instinkt, dat de officiële geleerde wereld en nog meer de leken er zich tegen deed verzetten, dat een lengtemaat slechts iets relatiefs is, dat een meterstok niet overal en altijd een meter, en een uur niet altijd en overal een uur. Want waar zou men heen gaan...! Toch werd hier het innerlik leven van de burger niet zo onmiddellik in gevaar gebracht en in twijfel gesteld als b.v. bij de psychanalyse. De kosmiese relativiteit had geen onmiddellike uitwerking op het dagelikse leven; zij deed geen afbreuk aan de ethiese fundamenten. Wel deed dit de psychanalytiese zieleleer, het leek tenminste alsof ze het deed. De droomverklaring verdedigde en onthulde een door en door onfatsoenlike wereld van driften. Daar stond men in eens voor een stuk leven, dat buiten goed en kwaad viel, dat er toch niet mocht wezen, dat, ook al bleef het onbewust, toch maar in je was, en de innerlike burgerlike orde in gevaar bracht. De psychanalyse was wel heel in 't bizonder on-

burgerlik, omdat zij juist op de door de burgerlike wereld bewust en onbewust, willens en onwillens verstopte gebeurtenissen af ging. Uit de afweer, die men in de burgerlike wereld tegenover de psychanalyse en hare uitkomsten stelde, bleek zeer duidelik, dat de burgerlike houding wel de absolute waarheid zocht, maar onder voorwaarde, dat zij niets mag bevatten dat in strijd is met de op gestaagheid, vooruitgang en innerlike zekerheid gerichte burgerlike wereld of dat doet twijfelen aan haar grondbeginselen. De relativiteitstheorie en de psychanalyse zijn slechts voorbeelden.

In minder duidelike vorm vertoont zich hetzelfde in de wijze, waarop de filozofiese systemen en wereldbeschouwingen door de burgerlike wereld zijn opgenomen. Een systeem is voor de burger niet „waar", kan het niet zijn, als het niet de vooruitgang der mensheid waarborgt, grondvest en verdiept. De wereld van Descartes bevrijdde de mens, gaf hem een bizondere waarde, bevrijdde het verstand van de twijfel, bevrijdde de moraal. De Engelse, Franse en Duitse „Aufklärung" was een burgerlik streven om door geest en gevoel de wereld een rooskleurig tintje te geven, dat de

burgerlike houding nodig heeft, om een steun te vinden in het Al. Leibniz was dieper, maar hij streefde ernaar, te bewijzen dat deze wereld de beste van alle werelden was. Wolf verwaterde zijn leer en brak hem burgerlik af. Spinoza stond alleen, hij werd nooit „populair"; bij hem was zooveel stilheid en zoveel intellectuele eerlikheid, zoveel amor dei intellectualis, dat de vrije wil werd opgegeven; sub specie aeternitatis zonk de burgerlike belangrijkheid in het niet en verloor haar licht bij het zoveel grotere. Spinoza was geen burger en geen burgerlik filozoof.

Diametraal tegenover hem staat Kant, als de burgerfilozoof. Zijn kritiese kennisleer was in het begin revolutionair en eindigde vertroostend. Hij was geniaal en gebruikte deze genialiteit om het ongeniale te sanctionneren. Hij heeft voor de burgerlike wereld de klassieke formule gevonden. Zijn kategoriese imperatief is de grondsteen van de burgerlike moraal, zijn plichtleer is de catechismus van de burgerlike religie. Als hij de leer verkondigt, ge moet zo handelen, „dat ge kunt wensen, dat de stelregel van uw handelen tot een algemene wet wordt," dan is daarmee de burgerlike inschakeling in de gemeenschap uitgesproken. Kant

was in zijn wijze van leven een burger, in de beste betekenis van het woord; alles was waarachtig aan hem. Maar ook voor hem bracht dit noodwendig een beperktheid in zijn zienswijze met zich. Want zelfs aan deze grootste burger wordt de waarheid bewezen, dat bescheidenheid en afstand doen van de edelste soort toch wijdheid en een grote vlucht uitsluiten, zoals omgekeerd een leven van grote vlucht en wijdheid niet de stillere deugden zal kennen van bescheidenheid en afstand doen. Want de wereld is op twee peilers gebouwd.

Fichte was burgerlik; nog meer burgerlik was Hegels wereldrede. Schopenhauer staat vrijer. In hem kampen onburgerlike krachten met burgerlike. Het viel hem moeiliker zich een plaats te veroveren. Pessimisme kan onmogelik burgerlik zijn. Een wil die zich zelf opheft is geen doel van een voortschrijdende ontwikkeling; de wil als duistere drang is geen op zich zelf staand iets, dat ten grondslag kan liggen aan een burgerlike wereldorde. Desalniettemin kan de leer van het medelijden en het tat twam asi, zoals hij het verklaart, dit metafysies verdiepte altruïsme, in een burgerlike wereld wel als ethies principe worden

opgenomen. Burgerlik zijn al die kleinere en heel kleine filozofen, die een goedkoop optimisme, een rammelend idealisme van een rechtvaardige, door een geest van liefde en goedheid bestuurde wereldorde leren — of prediken; burgerlik zijn allen die elke kloof willen overbruggen en al wat mank gaat toch willen laten lopen, die alles rooskleurig tinten en het leven vergulden. Bizonder burgerlik echter waren ook de brave zogenaamde materialisten van de 19de eeuw, die weliswaar, het bewustzijn verklaarden als fosforescerende werkingen van de hersenen of als deze hersenprocessen zelf, die echter toch heel vriendelike burgers bleven. Hier ontbrak de moed der konsekwentie om tot een prakties materialisme en de opheffing van de burgerlike moraal te besluiten; een konsekwentie, die inderdaad een onburgerlike waaghalzerij en een luchtige geestes- en wilsvrijheid had vereist.

Deze moed kende alleen de onburgerlike filozoof van de burgerlike periode, Friedrich Nietzsche, „ce chien de Nietzsche", zoals hem de Fransman noemt, die zeer aan hem is verwant en evenals hij een vijand is van de verdorde spitsburgerlikheid —, Nietzsche, die het waagde om met de bestierende goddelike

geest ook de verzoenende moraal weg te bezemen. Daarom werd zijn wijsheid dan ook door de burger in de ban gedaan, en toen zij toch nog doorzijpelde, werd zij zeer getemperd, verwaterd, slechts druppelsgewijze genuttigd, om kort te gaan ,,verburgerd'', zodat haar zuur niet meer oplossend invrat, doch nog slechts aangenaam prikkelend, ongevaarlik werd, zoals het koolzuur in mineraalwater.

RELIGIE

De verhouding van de burger tot de waarheid berust in het algemeen op de drang naar weten — dat is een vorm van de onderzoekingsgeest — en wordt geregeld door de eis van geestelike veiligheid. Daarom moet het niet worden verward met een metafysies verlangen. Metafysiese verlangens zijn van religieuse aard. De burger is echter van nature niet religieus. Religie is het verband met het absolute. Het absolute is echter iets ongrijpbaars, afgrond-diep, eeuwig gevaarlik, ook dan, wanneer het in christelike vorm optreedt. Het is iets, dat van deze wereld, van het zekere Hier doet overgaan naar het onzekere, duistere Andere. Dat kan niet iets voor de burger zijn.

Wat de burger religie noemt, en wat hij zo in 't algemeen als religie in praktijk brengt, is een goedgeordend geheel, — ontrukt aan een donkere, onzekere achtergrond — dat alleen nog steunt en draagt en waaraan niet meer wordt vastgehouden om zijn zelfswil, doch om zijn gevestigde vorm, waarvan een stevigende invloed uitgaat. Woorden als „God", „zonde", „verlossing" blijven zonder klank in onze

burgerlike tijd doorwerken. De burgerlike zogenaamde religie speelt zich in de kerken af. De burger erkent slechts die religie, die het daemoniese heeft verloren. De leer en de vorm van de kerk worden aanvaard; geenszins omdat men ze zo en alleen zo voor juist, eeuwig en door God gewild houdt, geenszins omdat zij Christus' lichaam of de door Christus in het leven geroepen instelling is — zo was het eens in de onburgerlike middeleeuwen —, maar omdat het nu eenmaal zo traditie is en omdat er in het geheel geen hevig, dringend verlangen bestaat, dit alles te veranderen, te verbeteren. De religieuse vragen en problemen, die „eeuwig" zijn, hebben zozeer aan belangrijkheid ingeboet, dat zij niet meer richtinggevend zijn. Zij zijn niet meer brandend, dringend, omwoelend en schokkend. Er breekt geen innerlike kracht meer door. Men doet en gelooft dat alles, of men twijfelt ook wel, maar het is niet erg belangrijk. Het geluk of het ongeluk van geen enkele burger hangt af van zijn religieus geloof, ook niet van zijn ongeloof. Wel heeft hij de waarachtigheid lief, en veracht hij de huichelaar; hij belijdt dit of dat, maar hij hecht een ondergeschikte betekenis aan die belijdenis. Vandaar de toenemende verdraagzaam-

heid. Zelfs bij de vrome burger is religie een aangelegenheid, die zijn houding niet wezenlik beïnvloedt, zelfs omgekeerd. De vroomheid van de burger mag niet onderschat worden; in vroegere eeuwen was zij, tenminste voor bepaalde soorten van burgerlike houding, van karakteristieke betekenis. Zij schonk veiligheid, namelik de verzekerdheid van het christelike hiernamaals en van de christelike God, en deze symbolen waren vaak voorwerp en wekkers van een innige verering, die aan het gemoed van de burger inhoud gaf, en die in het gunstigste geval tot werkelik religieuse bewogenheid zich verhief en verdiepte. Zo was het bij het belijden van menige protestantse kring, wier levenshouding teruggreep naar de mystici, en ook bij het piëtisme. Niemand zal er over denken om te beweren dat de van innigheid en kracht getuigende scheppingen van Bach niet echt religieus zijn. Hier wordt het geloof tot verlangen, want niet de rust in God, maar het onrustig verlangen naar Hem is religie.

Maar dit alles kan niet wegnemen, dat de burgerlike houding zulk een godsdienstigheid slechts als iets bijkomstigs, niet als iets wezenliks bevat, dat de burgerlike eeuwen een voort-

durende oplossing, vervlakking hebben gebracht, dat de religieuse bewegingen en de macht van religieuse beweegredenen geleidelik zijn verminderd, dat de 19de eeuw, afgezien van uitzonderingen, nog slechts religoïde geloofsvormen heeft.

Zelfs wie ver van de kerk afstaat, blijft door dit alles tegenwoordig toch vaak in de kerkelike gemeenschap. Zelfs aan de vrijdenkerij van de burger ontbreekt de openbrekende kracht; zij is slechts een belijdenis met een minteken, maar een even onbelangrijke. Wat heden ten dage door geestelikheid en kerk wordt gedaan, heeft niets meer uittestaan met religie. Het ontketent geen diepe geweldige stormen meer, die mensen omverwerpen, door verdoemend of verlossend in hun leven integrijpen. Want een religie, die al het feitelike omverwerpt door een, als van gene zijde ervaren innerlik gebod, komt bij de burger niet voor. Hij wordt geen monnik, geen geselaar, geen kluizenaar.

De katholieke kerk bestaat tegenwoordig niet meer als een sacrale inrichting. Zij kan slechts blijven bestaan, omdat zij zich sinds de middeleeuwen heeft verburgerlikt. Wel leven in haar nog formeel, of ook als niet gerealiseerde

eis, onburgerlike gedragingen, maar deze blijven slechts in leven door hun burgerlike werkelikheid. De voorraad dogma's heeft troost en klaargemaakte steun gereed voor de mens, die zijn burgerlik leven leeft, maar niet voor een leven verankerd in de eeuwigheid. De kerk met haar organen en instellingen is voor de burger in geestelik opzicht in het gunstigste geval nog dat, wat voor de persoonlike veiligheid de staat is: een waarborg voor een zekere veiligheid en symbool van een gemeenschap. Juist daarom staat de kerk nog steeds zo sterk, omdat zij zich heeft aangepast, omdat zij een vorm is, die uit het verleden stamt en dus niet in een handomdraaien door de burger kan worden omvergeworpen of terzijde geschoven, en omdat zij een mogelikheid biedt om zonder moeite en gevaar de wereld geordend te krijgen, uit de chaos een systeem te scheppen en beginselen vast te stellen, die het innerlike leven schematiseren. Zij komt tegemoet aan de zin van de burger voor orde, aan de burgerlike wereldvrees en aan de burgerlike gemakzucht.

Doch ook het protestantisme — als principe — houdt elementen in, die uit burgerlik oogpunt van waarde zijn. Daarbij dient in de

eerste plaats te worden opgemerkt, dat veel van het protestants-kerkelike op geen enkele manier verschilt van het katholiek-kerkelike. Want om een voorbeeld te noemen, het aantal goden en heiligen doet er evenmin toe als het aantal sacramenten. Maar protestantisme als de overtuiging, dat de enkeling direct op zich zelf is aangewezen, heel de „vrijheid van de Christen-mens", al wordt die niet steeds verwerkelikt, is een burgerlik accentueren van het individu. De burger is een individu of wil het zijn, en wanneer hij als zodanig toch de inschakeling in een geestelike wereld zoekt, dan wil hij dat zelf, op zijn eigen wijze doen, en dat doet hij door zijn vrije belijdenis. Waar deze vrijheid absoluut begint te worden, waar geen aansluiting meer is met de bestaande geestelike orde, daar begint het onburgerlike.

VRIJHEID EN GEVAAR

De burger moet zich verre houden van alles wat de rustige en gestadige ontwikkeling, de innerlike en uiterlike vooruitgang verstoort, van al het ongeordende, wilde, gevaarlike, vulkaniese. Maar niettegenstaande staat en kerk, ondanks een geordende wereldbeschouwing en wetenschap, treden in de mens zelf krachten op, die niet zonder meer en van zelf zich laten invoegen in de bestaande orde. Op enigerlei wijze moet daarom de burgerlike mens ook tegenover zijn eigen innerlik zich burgerlik gedragen; hij moet het ongeordende in zich zelf, zijn instinkten en verlangens, voor zover die gevaarlik kunnen worden, op zijde schuiven, beperken, verdringen, onderdrukken, veranderen, sublimeren. Uit het onbewuste wordt zijn leven met de grootste gevaren bedreigd. Daaruit spruit ten slotte alles voort, wat hij ook in andere opzichten van buiten af als verstoring van de burgerlike ontwikkeling ervaart.

Hier ontstaat de moeilikheid in de burgerlike houding. Want enerzijds moet de burger de metafysiese vrijheid waarderen. Een wereldbeschouwing, waarin deze vrijheid niet

ergens — al zij het slechts indirekt — wordt erkend, zou het individu achteruit zetten en het persoonlike streven naar vooruitgang tot niets dan een nevenverschijnsel maken. De aansporing zou te loor gaan. In het puriteinse geloof, dat de calvinistiese praedestinatieleer aanneemt, is de vrijheid slechts schijnbaar geelimineerd, want het beginsel, dat het wereldse succes kenteken is van de uitverkorenheid, heft prakties de beweerde uitverkorenheid of verdoemdheid van het individu op; zoals er dan ook geen type bestaat, meer door vooruitgang bezeten, dan de Amerikaan van puriteinse afkomst. Metafysiese wilsvrijheid van het individu is daarom voorwaarde van elke burgerlike houding. Maar aan de andere kant moet de morele en politieke vrijheid worden ingeperkt. Want zonder zulk een beperking zou geen inschakeling in de gemeenschap mogelik zijn. Wat naar buiten de politieke wet, de staat en zijn organen doen, moet naar binnen de moraal doen. Waarbij onder moraal wordt verstaan een ongeschreven, allen op gelijke wijze bindende wet voor de verhouding van de enkeling tot de gemeenschap, waarvan het doel is de inschakeling zonder de opheffing van het individu. Het zeer wezen-

like daarvan is, dat burgerlike wetten — 't zij ze van morele of politieke aard zijn — voor allen op gelijke wijze gelden. De burger verlangt of poneert daardoor, al dan niet uitgesproken, de gelijkheid van allen. Alle individuen zijn voor de wet en voor de moraal gelijk, dat wil dus zeggen, zij zijn als zodanig gelijk. Dit is een beginsel en een geloof. Dat met dit alles geen daadwerkelike maatschappelike gelijkheid overeenkomt, ligt aan de erkenning van het nu eenmaal traditioneel gegevene, aan de eerbied voor hoger geplaatsten en autoriteiten, voor de ontwikkelde mens en voor het raderwerk van de staat, dat wel is waar niet door God gegeven is, maar op feiten berust. De vrije konkurrentie en de daardoor ontstaande „rechtvaardige" maatschappelike verschillen zijn even burgerlik als de principiële gelijkheid der individuen. Daarom blijft de laatste, als louter een beginsel, bij de werkelikheid ten achter.

Uit hoofde van de principiële gelijkheid der individuen, geldt ook de ongeschreven wet der moraal voor allen. Uitzonderingen zijn er niet. De zedenwet krijgt juist daardoor belangrijkheid en vastheid, dat allen zus of zo doen of doen moeten. Juist daardoor is zij verplich-

tend. Wel is haar inhoud onderworpen aan een langzame ontwikkeling, maar haar vorm als zodanig blijft onaangetast en onaantastbaar. De zedenwet is de band, die door allen wordt erkend als de meest vaste, en die door overerving en opvoeding steeds opnieuw wordt versterkt. Zij is ook de meest noodwendige, want zij kent de instinktieve krachten, verstikt die meestal reeds in hun geboorte of buigt ze om. Het betreft hier niet alleen het handelen, de daad, zoals bij de geschreven wet, maar het begint al bij het denken en voelen. Het zit zo vast in de burgerlike mens, dat hij er zich meestal niet van bewust wordt. Fr. Th. Vischer kon zeggen: „het morele is altijd vanzelfsprekend". De daemoniese en erotiese instinkten in de mens worden zeer vaak reeds vóór de drempel van het bewustzijn opgevangen, verdrongen en gewijzigd, zodat zij niet eens als gedachte of wens aan de oppervlakte komen en zelfs in de droom zich nog zeldzaam vermommen en veranderen. Eerst de analyse van de ervaren, scherpzinnige psycholoog ontdoet de wereld der instinkten van haar symboliese gestalte in de droom, en de burgerlik-morele mens heeft vaak de grootste weerstanden tegenover deze waar-

heid. Zo diep zit die moraal. Terecht zegt Freud, dat de mens niet alleen slechter, maar ook beter is, dan men heeft vermoed. Slechter dus in die zin, dat zijn instinkten niettegenstaande alle cultuur en opvoeding vaak nog heel weinig inschakeling in de gemeenschap vertoont; beter in die zin, dat de zedenwet zo diep die tekortkoming gevoelt, dat zij zelfs tot psychose en neurose haar toevlucht neemt, om de individuele moraal te redden.

Desalniettemin gelukt het niet volkomen om meester te worden over de wereld der instinkten. Daardoor ontstaan er uitwassen en groteske misvormingen van verschillende aard Allereerst, doordat bij fijnbesnaarde naturen de bovengenoemde verdringingen zich afspelen. De mens wil niets weten van dat, wat in hem is, als dit zich niet voegt in de burgerlik erkende morele orde; dan ontstaat de neurose of psychose, waarin hij in een zeldzaam bedekte vorm zijn onfatsoenlike wens vervult, evenals in de droom. Deze mensen handhaven hun burgerlikheid met geweld reeds aan de drempel van hun bewustzijn. — Of de mens geeft toe aan zijn onburgerlike lusten, bekent het echter niet aan zich zelf en nog minder aan anderen, hij „verontschuldigt"

zich en hij „verheimelikt" het. Met deze verheimeliking wordt hij opnieuw onburgerlik, want waarachtigheid — binnen zekere grenzen — hoort bij de bevordering van de burgerlike moraal. Hoe vaker zulke „misstappen" voorkomen, hoe slechter het is gesteld met de burgerlikheid als werkelikheid, en zij wordt tot een pure klucht als de innerlike houding jegens anderen niet overeenkomt met het feitelike eigen optreden. Hier treedt de onmogelikheid, om de burgerlike orde te verwezenliken, aan het licht.

Om zich echter te vrijwaren voor zulke deraillementen, met tot op zekere hoogte een erkenning van de onburgerlike krachten, brengt de burger in zijn leven bepaalde uitlaatkleppen aan, die hem toelaten onburgerlik te leven, zonder de eigenlike burgerlike houding op te geven. Daarop berust het studentenleven, dat aan de avonturiersgeest en onburgerlikheid van de jonge mens tegemoet komt. Kroegjolen en corpsdiners zijn voor corpsleden evenals voor reunisten uitstapjes in een andere wereld, waarnaar een oorspronkelik verlangen in hen nog atavisties uitgaat. Het zijn absoluut ongevaarlike uitstapjes. Onburgerlike verlangens: drinken en met geld smijten, zijn in het

corpsleven niet alleen toegelaten, doch gewenst of vereist. De „kroeg" is een onburgerlike vizie op burgerlike grondslag en bodem. Deze jonge heertjes hangen echter niet in de lucht, maar ontvangen hun op burgerlike wijze tot stand gekomen maandelikse chèque. Er is niets tegen dit alles, zolang deze jongens, die een sinds lang voorbijgegane levenshouding aannemen, niet tegelijkertijd die houding doorvoeren in de burgerlike werkelikheid en uit hoofde van hun slechts gefingeerde avonturiersdeugden menen, dat zij boven hen, die daaraan niet meedoen, verheven zijn en dan verlangen, dat zij invloed op de ontwikkeling der dingen en stem in de wereld der werkelike geestelike of politieke beslissingen zullen hebben.

Als de reunist, intussen een goedbezoldigd burger geworden, behept met burgerlike deugden van plichtsbesef, verantwoordelikheidsgevoel en vlijt, zich nog eens tussen deze jeugd begeeft, voelt hij nog eens in dit uitstapje iets van de avonturiersgeest en hij doet mee en baadt zich in de vreemde sfeer met des te meer vreugde, omdat hij weet, dat het slechts een voorbijgaand, ongevaarlik bad is, een badkuip, geen oceaan. Hij zingt zijn „Io

vivat" en raakt in vervoering door de forse klank van zijn anders zo getemperde stem, doch achter dat alles staat het rustgevende weten, dat hij zijn plicht heeft gedaan, dat hij zijn biertje of ook zijn pagne betalen kan, en dat, terwijl hij dit heden geniet, er gezorgd is voor de dag van morgen. Zo wordt de burger de mogelikheid geschonken, nog eens een stuk onburgerlik leven te leven, doch tot ongevaarlikheid veranderd en verdund; het is geen bittere ernst, doch slechts afreagerend spel.

Ook de jeugdbeweging was een onburgerlik verschijnsel in een burgerlike tijd. Ook hier werd op romantiese basis een levenshouding aangenomen, inderdaad — tenminste bij de beste leiders van deze beweging — in het geloof en met de wil om ernst daarmede te maken en een nieuwe wereld te brengen, tenminste gereinigd van het al te burgerlike. Ook was deze beweging in zoverre dieper dan de huidige studentenwereld, omdat hier nog geen conventie meesprak en zij door de burger nog niet officieus werd gebillikt. Een gelijke rol speelden ongeveer honderd jaar geleden de „Burschenschaften" die men de Duitse jeugdbeweging van de 19de eeuw zou kunnen noemen. In die tijd was het corpsleven en de mos

nog niet verstard in vormen, die zoals tegenwoordig het onpersoonlik-wetmatige, het stijve, gewichtigdoenerige in de romantiese houding van de jeugd hebben gebracht. Doch de jeugdbeweging moest van een zeer minimale inwerking op het tijdsbeeld blijven, omdat zij een ideale opzet in haar program had staan, zoals bij de jeugd te doen gebruikelik is, omdat zij haar eigen wezen niet kent. De ideologieën van deze jeugd waren toch weer slechts van romanties-burgerlike aard, alleen inderdaad onburgerlik heilig en ernstig geloofd en gewild. De hoogmoed van deze jongens en meisjes tegenover de „dikke" burger was onrechtvaardig. Maar de hoogmoed van de burger of zelfs van de burgerlik welgedane en onburgerlik vervlakte jeugd tegenover de kleine heviglingen vol illusie is een aanmatiging, die alleen voor kan komen in een spitsburgerlike tijd.

ARBEID

Het belangrijkste symbool, dat de burger schiep voor zijn levenshouding is het burgerlike begrip en gevoelscomplex „arbeid" en de waardering daarvan. De arbeid is voor de burger de hoogste waarde. Allereerst maatschappelik, voor zover daardoor materiele en geestelike waarden worden geschapen, voorzover daarop het vooruitkomen in materiele en geestelike zin berust — of wel naar burgerlike opvatting zou moeten berusten; doch ook boven alles ethies. Slechts het stijgen op de maatschappelike ladder en de vooruitgang, die op arbeid berusten, worden werkelik goed genoemd en geacht. Onverschillig wat voor arbeid het is. De arbeid op zich zelf, ook al leidt hij tot geen resultaat, is iets van hoge waarde. Vlijt, de wil tot arbeid is de hoogste deugd. De OWër wordt als burger niet voor vol aangezien. Men moet zijn stijgen „verdiend" hebben; waarbij verdienen zijn tweeledige betekenis van het verdiende en het verdienstelike heeft.

Evenals zijn andere waarderingen pleegt de burger ook die van de arbeid als vanzelfsprekend te beschouwen, dat wil zeggen als ware

het de enig mogelike. Het is nodig, er op te wijzen, dat dit niet het geval is. In alle slavenculturen is de arbeid of tenminste een zeker soort van arbeid in beginsel verachtelik, minderwaardig, onterend. Men behoeft heden ten dage nog slechts naar Zuid-Europa te gaan om te ervaren, hoe tenminste bij de onderste volkslagen, de waardering van de arbeid niet vanzelfsprekend is en de vlijt slechts een geringe rol speelt bij de achting voor een ander; die volkslagen zijn daar inderdaad nog niet geheel of slechts weinig verburgerlikt. In de onburgerlike middeleeuwen was de arbeid niet het middel om vooruit te komen. De arbeid was meestal herendienst. In het lied der Nibelungen betekent „arebeit" nog iets geheel anders, namelik vermoeienissen verdragen, moeiten en gevaren op zich nemen en doorstaan. Vlijt was geen uitgesproken deugd, slechts trouw en moed voerden naar hoger. Ook zijn er nog andere innerlike houdingen. De conquistadoor baant zich door waaghalzerij en moed, tegenwoordigheid van geest en vastberadenheid, avontuur en durf, uithoudingsvermogen in vermoeienissen en gevaren zijn weg naar boven en grondvest daardoor zijn uiterlik en, wat wel bedacht moet wor-

den, ook zijn innerlik bestaan. Gustaaf Adolf noemt verachtelik zijn eeuw een „saeculum ignavum". De condottiere en de landsknecht zijn van hetzelfde type. Hij veracht de boer en de burger en hun arbeid, hij „verdient" zijn bestaan door de oorlog, door de dienst, door avonturen en plunderen. Ook hij heeft zijn moraal. Zijn leven te wagen, onverschillig voor wie of waarvoor, heeft hier waarde en is een deugd. Hij kent geen veiligheid van uiterlike aard. Hij bouwt nergens op; in zoverre is hij een antipode van de burger. Het woord „braaf", dat tegenwoordig burgerlik degelik betekent, was vroeger de lof voor dapperheid. Ook hier een taalkundig beeld van de verburgerliking.

Ook heden lopen er nog genoeg vagebonden en avonturiers op onze verburgerlikte wereld rond. Zij kunnen niet werken. Zij blijven nergens bij. Zij zijn geboren in een verkeerde tijd en onder een verkeerd gesternte. Het zijn door de burger verachte wezens, die het tot niets brengen, daaronder vaak lijden, doch, als men hen dwingen wil zich te onderwerpen aan de burgerlike orde, lijden zij nog meer. Er is geen reden, om hen vanwege hun vrijbuitershouding als minderwaardig te beschouwen.

Een vagebond van het zuiverste water, weliswaar romanties verguld en ondergedompeld in een verzonnen droomwereld, is de „Taugenichts" van Eichendorff, de molenaarsjongen, die een „eeuwige Zondag" in zijn hart draagt, en die, terwijl anderen aan het werk gaan, graven en ploegen, door de wereld doolt „om zijn fortuin te maken", tot hij tenslotte na velerlei avonturen in morgenzonneschijn en manennacht vedelend en zingend zijn zeer schone vrouwe vindt en alles tot een gelukkige oplossing komt. En niemand minder dan de zeer burgerlike Thomas Mann, schenkt een bizondere opmerkzaamheid aan deze vagebond, deze knaap van wie hij zegt, „zijn verlangens zweven tussen volkomen nietsdoen, zodat van luiheid zijn botten kraken, en een vage verwachtingsvolle vagebondsdrang de wijde wereld in", het is Thomas Mann, een kunstenaar, die men toch zeker geen vagebondsneigingen kan toedichten, die echter toch in hem en door zijn lofzang op hem, — niet slechts als kunstwerk, ook wat het karakter betreft — het gehele perspektief van het vagebondtype doorziet, uitbeeldt en liefheeft. Want de echte vagebond is beminnenswaard, alle harten gaan voor hem open, en het geluk,

dat hij niet door werken verdient, wordt hem in de schoot geworpen. Alleen, het is een ander geluk dan dat van de burger — indien men dat burgerlik tevreden- en rustig-zijn geluk mag noemen — er is een tikje weemoed in; de deugniet zit in een boom en kijkt op de mensen neer, de burgers: „Elk heeft zijn plekje op aarde afgebakend, heeft zijn warme kachel, zijn kop koffie, zijn vrouw, zijn glas wijn 's avonds en is recht tevreden. Het is, alsof ik overal te laat kom, alsof de hele wereld op mij in 't geheel niet heeft gerekend." Zo gaat het in het sprookje, in de wereld van de romantiese dichter, waar weliswaar alles verdiept en verzacht, een schone vorm heeft ontvangen en vereeuwigd is, wat in de rauwere werkelikheid er minder weemoedsvol-gelukkig uitziet of tenminste door de burger niet zo wordt gezien; maar toch heeft de dichter die achter- en ondergronden doorzien, die ook het wezen zijn van werkelik levende vagebonden.

Dat nietsdoen heerlik is, is niet de opvatting van de burger, doch het blijft daarom toch waar voor andere levenshoudingen. Grotesk wordt slechts de nietsdoener met burgerlike gebaren en beweringen. Tragiek ontstaat daar, waar de vagebond naar de burgerlike

orde in zijn leven niet alleen smacht, maar die ook wil scheppen, waar hij dus half vagebond en half burger is, naar zijn wezen burger, in werkelikheid vagebond. Maar het moet worden erkend, dat ook aan zulke verscheurden de onburgerlike levenshouding inzichten en werkelikheden schenkt, die weliswaar in de burgerlike wereld tot niets leiden, maar die daarom toch werkelikheden zijn. Men kan, als men zijn schaapjes op het droge heeft, nooit meer de zoete bekoring van het ongewisse, van het noodgedrongen zich met weinig tevreden stellen, van de kleine vreugden deelachtig worden. Er gaat ook altijd iets verloren, als men iets verkrijgt. Wie kastelen bouwen kan, verliest de mogelikheid, om in een kleine huurwoning na een welbestede dag de rustige avonden over een boek te verdromen. Wie niet werkt, heeft niet het genot van de voldoening na het werk. Doch wie werkt, heeft niet het genot van het tijdloze verschemeren der dagen zonder bedrijvigheid of doelstelling. Het is niet mogelik alle schatten, die het leven bergt, te delven. De vagebond zal niet zo licht in hoogmoed vervallen, want het gaat hem min of meer slecht. Bij de burger, wie het materieel goed gaat, brengt het succes

de verleiding tot eigengerechtigheid met zich. Maar het succes is geen absolute waardemeter. Er zijn ook onder ons avonturiersnaturen geweest, die voor niets bruikbaar waren, totdat de oorlog kwam en zij plotseling op de voorgrond kwamen.

Ook elke scheppende mens heeft een andere verhouding tot de arbeid dan de burger. In 't bizonder de kunstenaar, die meestal gedijt aan de grens van de burgerlike wereld. Ook hij kent niet de arbeid als hoogste waarde. Het scheppen heeft niets uittestaan met arbeid. De arbeid van de kunstenaar betreft het techniese, het is voorbereiding voor het eigenlike, zij het ook noodwendige, onontkoombare voorbereiding. Het geeft hem de beheersing over de uitdrukkingsmiddelen, die zonder oefening en inspanning, dus zonder arbeid niet is te bereiken. Maar al dit werk, de techniek van de kunstenaar, is niet voldoende voor een kunstwerk; dit is als schepping onafhankelik van de aangewende arbeid, en de scheppingskracht kan door geen vlijt worden vervangen, alleen kan zij zonder vlijt niet tot volle uitwerking worden gebracht. De kunstenaar en ieder, die aan hem verwant is, kan niet altijd werken. Hij heeft tijden van stille overgave, tijden

van niets doen, zoals de burger het zou noemen. Hoe meer een werk van scheppende aard is, hoe onberekenbaarder het is en als 't ware aan de genade prijs gegeven. Van de burgerlike levenshouding uit gezien is de scheppende mens heel vaak een nietsdoener en luilak en is zijn nooddruft verdiend. Doch slechts zo lang, totdat hij iets heeft geschapen, dat erkend wordt; erkend, d.w.z. door de grote Men voor waardevol gehouden. Dit gebeurt meestal eerst na zijn dood, want dan is zijn persoon als werkelikheid geen hinderpaal meer.

Ook voor de man-van-de-wereld — deze houding werd inderdaad veel zeldzamer enigszins zuiver verwerkelikt, dan over het algemeen wordt geloofd, want zelfs vóór 1789 was het niet voldoende om tot de hoogste kringen te behoren, om man-van-de-wereld te zijn — is de arbeid niet iets wezenliks. Zij behoort niet tot zijn ethiese inventaris. Hij i s. Alleen het zijn en het zich gedragen is zijn werk en zijn werkelikheid. Hij behoeft zich niet door arbeid en niet door een scheppende daad te rechtvaardigen, daar hij zijn zin vindt in het zijn. Zo ook de wijze, die men met de ware man-van-de-wereld onder één type kan

samenvatten, daar beide schakeringen van dezelfde houding zijn.

De burger verzinkt in het niet, als hij niet werkt. Voor hem is inderdaad luiheid het begin van alle kwaad. Hij verliest de mogelikheid om vooruit te komen, een materiele basis te bezitten, hij verliest de achting van de maatschappij, de bruikbaarheid voor deze maatschappij, en hij verliest bovenal de orde in zijn uiterlik en innerlik leven, iedere rechtvaardiging van zich zelf. Het mag de schijn hebben, alsof de rentenier een voorbeeld van het tegendeel is, want iedereen weet hoe oerburgerlik en al te burgerlik hij meestal is. Maar de rentenier leeft weliswaar inkonsekwent, daar hij niet werkt, doch hij denkt konsekwent. Hij brast niet, hij geeft zijn geld niet onnodig uit. Hij veracht zelfs de OWër, wiens genieten niet in verhouding staat tot de aangewende arbeid. Hij toch heeft het genot van zijn vermogen verdiend, òf doordat hij zelf dit vermogen of een deel ervan door arbeid en spaarzaamheid heeft verworven en behouden, òf doordat zijn vader of grootvader het door redelike arbeid verworven heeft. Als zij niet ervoor gezorgd hadden, dan was hij niet in deze gelukkige positie gekomen. Juist

de rentenier bevestigt de konsekwentie van de burgerlike houding als de inschakeling in de gemeenschap, die in de toekomst nawerkt, als het offer van het ogenblik ter wille van de toekomst.

Door de grote waardering van de arbeid wordt ook de gelijkheid der mensen in beginsel uitgedrukt: iedereen kan werken. Men kan het van iedereen eisen; daarvoor is geen bepaald niveau, geen talent, geen genie nodig, ook geen materiele goederen, ook geen beschaving, ook geen hoge of lage geboorte. Daarom spreekt de burgerlike staatsinrichting niet slechts van de plicht tot arbeid, doch zelfs van het recht op arbeid. Het werken wordt aan het bidden als gelijkwaardig toegevoegd, zelfs in de laatste burgerlike verwerkeliking als van hoger orde beschouwd. Zeer begrijpelik: want dezelfde geruststelling en fundering, hetzelfde houvast, dezelfde troost, dezelfde bevrediging, hetzelfde stille geluk, dat uitging of uitgaan kan van het gebed, straalt uit van de arbeid, die het individu zichtbaar en onzichtbaar met de gemeenschap verbindt. Kant noemt de rust na gedane arbeid het hoogste geluk, dat hem ten deel is gevallen. Deze meest gewetensvolle en grootste

burgerlike denker, die de wereld heeft gekend, geniet daarbij niets anders, dan wat elke kantoorklerk en arbeider, elke schooljongen met dezelfde intensiteit en gevoelstoon genieten kan.

SCHEPPER EN GENIE

De krachten, die het leven stuwen, zijn natuurkrachten. De gebieden, waar deze in de mens hun oorsprong hebben, zijn voor het burgerlik begrip verborgen, en moeten dit blijven; want zij zijn daar niet geordend en nog niet opgevangen in de kanalen en uitlaatpijpen, die de burger voor hen bouwt. Er zijn echter mensen, die nog onmiddellik van uit dit gebied der oerkrachten leven. Zij zijn kinderliker en vrouweliker, daar zij oorspronkeliker en dichter bij de natuur zijn. Ook zij zijn weliswaar verplicht zich te schikken naar de heersende houding, dat is in onze tijd dus de burgerlike. Maar zij schikken er zich nooit helemaal in. Zij leven in een grensgebied en dragen daardoor reeds een tweespalt in zich, die zich vaak innerlik, dikwijls zelfs naar buiten uitleeft, en vaak tot uitbarstingen en verscheurdheid leidt. Ook hier is er een oneindige nuancering, van het overwegend burgerlike tot het overwegend extatiese type. De extatiese houding hebben in meer of mindere mate, tenminste bij tijden of in zekere levensfazen, alle op enigerlei wijze scheppende mensen, grote voorlichters, godsdienststichters en

kunstenaars. Het scheppende speelt zich af in het gebied van het onbewuste. Dit gebied moet echter door de burger worden verzwegen of onderdrukt, om zijn veiligheid te behouden en te weten, dat de wereldorde verzekerd is. Daarom zal er tussen de extatiese mens en de burger een tegenstelling bestaan, en de burger zal deze niet kunnen erkennen, omdat hij zich daardoor aan gevaar ziet blootgesteld. Niet altijd wordt die tegenstelling scherp doorgevoerd, vaak nadert de vorm van het uiterlik leven van de extatiese mens zo dicht die van de burgerlike, dat het niet tot een breuk komt: Bach, Schubert; vaak zijn er slechts kleine rankunen, zoals er tussen kunstenaars en burgers tegenwoordig dageliks voorkomen, waar de kunstenaar weliswaar „als kunstenaar" wordt geduld en zelfs gaarne gebruikt, maar „als mens" met een verachtelik schouderophalen wordt veroordeeld, als de kunstenaar al niet onder de mens moet lijden. Of wel de tegenstelling groeit uit tot een tragedie, die eerst diepte en werkelike ernst verkrijgt, doordat de strijd tussen de wet en de oerkrachten in het binnenste van de mens wordt uitgestreden, waar hij, omdat die beide niet onder één noemer zijn te brengen, tot ver-

nietiging moet leiden; zo ging het bij Hölderlin, Kleist en Nietzsche. Om deze slechts als de geweldigste van de tragiese extatici te noemen.

De burger is van mening, dat de extatiese mens zich als individu even vanzelfsprekend heeft in te schakelen in de gemeenschap, als hij zelf dat doet of altans verlangt te doen. En die niet-helemaal-burgers en quasi- en halve-extatici, die als bohémien het onburgerlike met een slappe hoed en een fluwelen jasje, met luiheid en verachtelik gepraat over filisters als een uithangbord voor zich uit dragen, zij schijnen zulk een strenge eis nog te rechtvaardigen. Doch inderdaad zit het bij de ware extatiese mens aan iets anders vast, al moet ook worden toegegeven, dat er hele en halve misbaksels, hele en halve harlekijns zijn, van wie vaak niet is te zeggen, waar de echtheid begint, daar zij extatoïde kruisingen zijn van het genie met Jan Klaassen en alle mogelike andere houdingen. Het heeft de schijn, dat, wil een scheppend individu ontstaan, een zekere onevenwichtigheid van het individuele karakter nodig is, die de bodem en het arbeidsterrein geeigend maakt voor de diepere, onpersoonlike en bovenpersoonlike scheppings-

krachten. Daarom is de orde verlangende burger bevangen in de waan van zijn angstvallige beperktheid, als hij de extatiese mens met verachting en vergevensgezindheid bejegent. Zijn verbolgenheid is een uiting van zijn eigen wereldvrees; want de extatiese mens wordt genoeg „gestraft"; ongeordendheid, verscheurdheid, onevenwichtigheid in welke vorm ook, zijn geen gemakkelike gaven. De zielebodem van de extatiese mens is een magmamassa, die door onderaards vuur weder vloeiend is geworden. Die warmtevoorraad houdt in elk geval een overvloed van energie in, die het genie een ver uitstralende verschijning doet zijn, doch diezelfde overvloed van energie kan ook verwoestend losbreken en brengt in elk geval een zeer veel moeiliker te bereiken evenwicht met zich mee, dan de burger, die niet dicht bij de energiehaard vertoeft, vermoeden kan. Er zijn altijd extatiese mensen geweest, altijd waren zij eenzaam, altijd in tegenstelling met het bestaande geordende type. Doch slechts daar, waar de extatiese mens tegelijk ordenende krachten bezat, was hij een genie. Hij staat altijd op de een of andere manier buiten de wet, of moest die doorbreken, omdat het leven zelf in zijn

oorspronkelikheid door hem heenbrak. Zijn zenuwgestel was fijner, prikkelbaarder, zijn karakter van nature onevenwichtiger, hij hield meer mogelikheden in en zijn drijfkrachten waren zowel ten goede als ten kwade overheersender en machtiger, dan die bij de ingeschakelde mens. Desalniettemin is ook voor hem de doorbreking van de wet niet slechts een jubelende bevrijding, maar tegelijk vereenzaming en afgrond, juist omdat ook het leven zelf de wet nodig heeft, waardoor het bestaat. De extatiese mens, wie het niet gelukt, de wet te doorbreken, om een nieuwe wet te scheppen, wordt een prooi van de chaos. Geen groot geniaal kunstenaar, of hij heeft — bewust of niet! — een bestaande vorm opgeheven en doorbroken, om onmiddellik een nieuwe vorm te scheppen. Geen geestelik genie, dat niet een oude wereld heeft omvergeworpen, om onmiddellik een nieuwe met nieuwe voorschriften — die weliswaar hem meestal geen voorschriften toeschijnen — op te bouwen. Dit alles is voor de burger onbegrijpelik, en als hij de zin ervan vermoedt — want ook in hem leeft toch een vonk van het vuur, dat in die vlam brandt — jaagt het hem angst aan. Hier ziet hij zijn wereld, de

geordende wereld, plotseling vernietigd en daardoor is zijn eigen bestaan twijfelachtig geworden. Hij heeft geen orgaan voor de nieuwe wet; hij is bang voor de chaos; hij weet, dat hij vermoedelik niet de kracht heeft, deze chaos te doordringen. Die risiko kan hij niet aanvaarden. Hij is bang voor het schokkende. Zijn leven is immers juist daarop ingericht, om het voor schokken te vrijwaren.

Vandaar zijn reserve ten opzichte van het genie, dat niet erkend is, en zijn afweer jegens de extatiese kunstenaar, die meestal reeds als mens — weliswaar menigmaal slechts weinig en dikwijls zelfs ternauwernood merkbaar — de bestaande orde van het „men doet", „men zegt", „men denkt" doorbreekt, die zich niet aanpast, zoals men dat moet doen. Dit zal nooit anders worden, ook door deze uiteenzetting wordt geen poging gedaan om de burger de les te lezen of te bekeren. Alleen het feitelike moet worden neergezet en begrijpelik gemaakt, zoals een natuurlike historie van de burger dat eist.

Doch vandaar ook de houding van de burger tegenover de religie. Religie is een gebonden zijn aan iets, dat als „jenseitig" wordt ervaren, dat als een gebod, een kracht sterker

is dan alle wetten en verordeningen. Religie is dus niet het gemakkelik vluchten in een geestelik-gemoedelike, konventioneel overgeerfde wereld, zoals de kerken bieden; een wereld, wel te verstaan, die slechts de burgerlike orde overbouwt en doortrekt, maar die geen zelfstandige waarde heeft. Een extatiese religie, zoals de mystiek of het moeten getuigen, zoals martelaarschap en een in geestdrift ontstoken zijn, moet de burger wel overspanning toeschijnen. Doch het wordt alleen overspanning, wanneer een burgerlik mens, in wie geen scheppende krachten leven en werken, zich aan die meestal van buiten af tot hem gebrachte, verwarrende krachten overgeeft. De sektariër en de genezer-door-gebed blijft toch een burger. Er spookt zeer veel van zulke „verkapte religie" in onze burgerlike tijd rond, doch zij heeft geen werkelik effekt. Het is niet de moeite waard, daarover veel te zeggen. Alle mazdaznan-mensen en christian-scientisten, allen, die bij rauw voedsel zweren, alle nieuwe-geest-brengers, alle anthroposofen en theosofen blijven verre van die religie, die alleen deze naam verdient.

Daarom is er ook geen heilstijd te verwachten, en geen religie, oude of nieuwe, is in af-

zienbare tijd mogelik of denkbaar; ook geen wederkerende Christus of Boeddha-Krishnamoerti zal haar brengen. Wel leven er in de burger ook zulke verlangens, anders waren er niet van die pseudomorfe vormen, maar zij zijn onburgerlik en machteloos.

Want onburgerlik en extaties in de edelste zin waren alle godsdienststichters, in het bizonder echter Boeddha en Christus. Om een christen te zijn in de ware zin, zoals het is bedoeld, zoals het is geleefd geworden, zou men toch deze wereld en haar goederen van geen betekenis moeten achten, zou men alles moeten weggeven. De eis, dat de rijke jongeling alles zal weggeven, is een extatiese houding. Het is „niet mogelik" dat iedereen dit doet. „Waar ging men heen, indien..." Er bestaat geen grote gemeenschap van christelike aard, het zou een gemeenschap van genieën zijn. Want een christelike levenswijze is in tegenspraak met de burgerlike houding.

Weliswaar staat ook voor de burger de toegang open tot ware religie. Doch langs een geheel andere weg.

KUNST

Uit de innerlike houding, die de burger aanneemt tegenover het extatiese, verklaart zich ook die ten opzichte van de kunst. Ook in het leven van de burger heeft de kunst een plaats. Doch slechts een ondergeschikte. Nooit kan zij tot laatste doel worden. Daarom zijn er zo weinig zogenaamde „artistieke beroepen" waarvan men kan leven. Als de kunst een beroep wordt, is zij beroofd van haar grootste betovering, zij is dan verburgerlikt. Zij wordt dan „beoefend", doch zij grijpt niet aan. Men kan door een roeping gegrepen worden, maar niet door een beroep. Het laatste betekent arbeid en plichtsbetrachting, het andere extase, de verte, de droom, het visioen. Het komt voor, dat het artistieke beroep ook een roeping inhoudt. Doch dit is zeldzaam.

Voor de burger is de kunst ook een behoefte. Zij is luister, vreugde en ongevaarlike vervulling van duistere verlangens, die hem wegvoeren uit zijn geordend, doelbewust bestaan. Zij is nooit een gevaar voor hem, noch een ervaring, die ook zelfs maar zijn gedachten van 't goede spoor brengt. Nooit is zij voor hem noodlot. Desalniettemin kan zij aan zijn van

plicht vervuld leven een glans geven uit een wereld, waarvan hij het bestaan vermoedt, waarnaar hij zelfs misschien een stil, verboden verlangen heeft, doch waarvan het binnentreden hem is ontzegd, daar hij anders zijn houvast zou verliezen. De kunst raakt wel is waar zijn innerlik, maar hij bewaart ten allen tijde een afstand, waardoor wordt verhinderd, dat hij, hetgeen hij ondergaat, op zich zelf en zijn lot toepast. Hij wordt daarmee niet bedoeld. Het blijft een „andere wereld".

Zo is het dan geen toeval, dat juist de muziek de meest geliefde kunst van de burgerlike periode is geworden. Muziek is voor allen op dezelfde manier toegankelik te maken; dit komt overeen met de idee van de gelijkheid. Doch zij heeft nog een ander, veel belangrijker voordeel: zij kent noch gestalte noch begrip. Daardoor is het mogelik, zich aan haar overtegeven, zonder te worden medegesleurd van de aanschouwelik-theoretiese orde van het burgerlike leven in andere aanschouwelik-theoretiese ordeningen of wanorden. Zij heeft nergens betrekking op. Zij maakt slechts dat de wereld van het dagelikse burgerlike leven wegvalt, doch niet dat die in twijfel wordt getrokken. Zij dringt niet door tot het

leven van elke dag. Zij verheft, maar zij schokt niet, — of zij behoeft niet te schokken. Wie erdoor wordt geschokt, meegesleept, ontvlamd, voor wie de muziek wordt tot noodlot, ommekeer en bekering, die is geen burger. De burger laat de symfonie op zich in werken, hij geeft zich over aan haar volheid van leven, hij leeft mede met haar rythme en gang, hij is overgeplant van het alledaagse in een wereld, waarvan hij weet, dat het niet de „werkelike" is, hij is bevrijd en verlost, en als hij muzikaal onderlegd is, volgt hij de beweging der tonen en der klanknuanceringen. Maar door dit alles wordt hij niet veranderd. Het heeft niets te maken met het leven, dat hij leeft. Het kan hem niet misleiden. Hij wordt er niet door bedwelmd noch duizelig van. Het is wel tot hem doorgedrongen, maar slechts als een sage uit het verleden of als een sprookje uit landen, waar men niet woont. Ook Richard Wagners muzikaal drama was, hoewel eerst als iets nieuws verworpen, later tijdelik bij de vertegenwoordiger der burgerlike houding geliefd, daar het een voorbijgaande zinnelik bedwelmende uitwerking had, daar een nirwana door de klanken-overvloed werd te voorschijn getoverd, dat tot in het fysieke

doordrong. Maar de indruk vervaagde; het verwekte, hoe religieus-theatraal Wagners extatiese wil ook mocht zijn, geen graal-tocht van de ziel. Men bewonderde de tenor en de sopraan en men ging onder in de stroom. Men vatte het niet ernstig op. Daarom is het ook verkeerd te menen, dat van de muziek een nieuwe opwekking, een verandering, een omkeer der volkeren kan uitgaan. De muziek klinkt wel tot de burgerlike wereld door, maar zij heeft er geen uitwerking. Juist daarom geeft de burger aan haar de voorkeur.

Geheel anders is het met het theater. Geheel anders zijn hier de gevaren voor verwarring. De tragedie is een beslist onburgerlike kunstvorm. Het probleem van de tooneelspeler heeft iets oer-daemonies met zijn zich veranderen in een andere gestalte. Niet zonder reden zijn juist onder de toneelspelers de onburgerlikste mensen van onze tijd te vinden. De burger kan de tragedie alleen nog verdragen als toeschouwer en toehoorder. Zij moet zo los van de huidige werkelikheid zijn, dat hij zich zelf en zijn lot niet meer herkent. Vroeger konden toneelspeler, koor en toeschouwer niet streng worden gescheiden. In de uitgegroeide burgerlike periode kunnen zij juist niet

streng genoeg van elkaar gescheiden worden. De burger heeft het drama uitgevonden; er gebeurt iets, maar het moet ten eerste in het verleden liggen, en ten twede op enigerlei wijze de burgerlike moraal en wereldorde weergeven. Het mag niet „onbevredigd" laten. Toen men het „burgerlike drama" schiep, lag hetgeen men zag wel in het heden, doch men zag daarin de tendentie naar vooruitgang, in geen geval het noodlot. Het noodlot is ontoelaatbaar — of tenminste alleen daar, waar het niet mogelik is het op de eigen wereld en de eigen persoon te betrekken. Shakespeare beeldde de mens uit en zijn lot, hij wil niet schokken, hij wil het geschokt-worden tonen; er heeft geen unio mystica plaats tussen de hoorder enerzijds, de dichter en toneelspeler anderzijds. De burger ziet het, zoals hij ook een roman leest, alleen intenser en meer aanschouwelik. Anders is het met het Duitse klassieke drama. Het klassieke als kunststijl staat naar de uiterlike kant dicht bij de burgerlike wereld. Het klassieke ontkent, evenals de burgerlike houding, het verwoestende en wilde. Het zocht de zuiverheid in vorm en uitdrukking; waar het het noodlot uitbeeldt, wordt dit in een innerlik

zinvolle samenhang geplaatst. Het bouwt een wereld op, die door haar eigen innerlike wetmatigheid het ongeordende daarin, dat betrekking heeft op de levende wereld van elke dag, verklaart, en het geordende verheldert. Daarin geldt het „edele" en de „waardigheid". Met de burgerlike houding heeft het gemeen, dat het het duistere niet duldt. Maar terwijl de burger dit ontvlucht of negeert, tracht het klassieke dit in een samenhang te plaatsen, zodat het zinvol wordt en zijn duisterheid verliest. Het klassieke maakt wereld, mensen en gebeurtenissen groot en zuiver. De burger kan niet groot zijn tegenover het noodlot, omdat hij de vooruitgang, van zich zelf en van de gemeenschap, door arbeid moet bereiken. Hij kan niet de rust hebben van een glimlachend superioriteit, omdat hij moet zorgen. Het klassieke als levensstijl is slechts daar mogelik — doch ook daar slechts bij benadering bereikbaar — waar geen eerzuchtige of op het persoonlik vooruitkomen gerichte krachten sterke invloed hebben, waar tegelijkertijd de instinkten niet of niet meer ongebreideld zijn, waar de mens zich vast in de wereld voelt geworteld. Dat wil echter zeggen, dat de ekstatiese en de burgerlike mens

onmogelik klassiek kunnen zijn. Evenwel voelen zij beiden zich aangetrokken tot de klassieke kunst; de extatiese mens, omdat hij gegrepen wordt door de grootheid en omdat hij met extaties ongeduld snakt naar de rust; de burger, omdat hij daar een goed geordende, doch tegelijk diepere wereld aanschouwt dan zijn eigene; hij ziet daar mensen, die dieper lijden en dieper strijden, die overwinnen of overwonnen worden, doch die altijd staan midden in de kosmos van het zinvolle kunstwerk. De burger doorleeft daar een grootheid, die hij tevergeefs zoekt in zijn wereld. Reeds het klankvolle woord, dat uitspraken van eeuwige waarheid in hem doet trillen als een troostende zekerheid voor zijn eigen als zo onbeduidend gevoeld bestaan. Ook in de burger toch leeft, tenzij hij geheel is uitgedoofd, nog een heimelike liefde voor het heroiese. Maar voor het heroiese is er geen plaats in een burgerlike wereld. Waar het werkelik zich voordeed, had het een groteske, belachelike uitwerking. Het was een bespotting, als men van de „veld-grijze" helden sprak. Zij zelf deden en wilden het niet. „Ik ben het moe, een held te zijn", zegt de soldaat van Raynal. Zij deden hun plicht, zij „snelden niet

naar het vaandel" — afgezien van uitzonderingen in 1914 —, doch zij „werden ingedeeld". Zij werden geofferd. Heroïsme kan niet massaal optreden. Dat zou een inflatie van het heroïsme zijn. Daardoor moet, wat gebeurd is, niet naar beneden worden gehaald. De burgerlike pers meende het ook niet helemaal zo ernstig met haar heroiese fanfares; wellicht moesten die weer goedmaken, dat zij, die het schreven, zelf niet zulke helden waren. De burger thuis wist in het diepst van zijn hart heel goed, dat wie daar buiten was even goed een burger was als hij, en dat het werkelik geen kleinigheid was, om uit plicht — dus niet heroies — in het mitrailleurvuur te zijn. Maar juist omdat hij dit wist, had hij behoefte de soldaat op te hemelen, om zich zodoende te bevrijden van een soort schuldgevoel jegens hem. Het moet zelfs worden uitgesproken, dat de prestatie van de soldaat juist daarom des te hoger is aan te slaan, omdat het een burgerlike p l i c h t sbetrachting was, en omdat hij niet eens gelegenheid had heroies te zijn in een techniese stellingoorlog. Dat er onder hen ook helden waren, moet niet in twijfel worden getrokken, doch deze zijn zeker onbekend gebleven in deze pseudoheroiese tijd van sensatie.

Doch wie weet, wat de burger zou doen tegenover een held, die zich handhaafde. Zou hij hem niet versmaden, kleineren en betrekken in het getwist der partijen? En wel daarom, omdat hij die held erg hinderlik en storend zou vinden, en omdat hij van de werkelikheid van de held geen begrip hebben zou; want de heimelike liefde van de burger gaat slechts uit naar de onwerkelike held, die niet in contact komt met zijn wereld. Hij houdt van helden in het verleden, de helden op het toneel, op het papier en in de fantasie. Doch zelfs daar is de held niet meer gelicfd. Niet omdat er in het algemeen geen verlangen meer naar bestaat, doch omdat de vorm van het kunstwerk onderworpen is aan mode en ontwikkeling en deze vorm ten slotte niet past bij de held, of wel, omdat de met deze tijd overeenkomende vorm voor hem nog niet is geschapen.

Dichter dan drama en tragedie staat de kunstvorm van de roman bij de burger. De roman is pas in de burgerlike periode van betekenis geworden. Omdat hij vertelt en bericht, schokt hij niet. Hij kan nooit zulk een indringende uitwerking hebben als de beeldende kunst. Hij kan, omdat hij een langer tijdsverloop omvat, meer „spannend" zijn.

Door de mogelikheid om een overvloed van gebeurtenissen te brengen — veel meer dan het toneel — schenkt hij de lezende burger de mogelikheid, om te beleven, wat hij anders nooit zou beleven, waarvoor hij noch tijd, noch geld, noch ten slotte lust heeft, als het werkelikheid was. Maar omdat er ook in de burger een instinktmatige levenshonger zit, en omdat het hem niet is geoorloofd aan deze avontuurlike verlangens toetegeven, brengt de roman hem daarvoor in de plaats een stuk eigen, ongeleefd leven, dat anders veel te lastig en te gevaarlik zou zijn. Want in de werkelikheid weet men nooit, hoe het afloopt. In de roman kan men echter even gauw een paar bladzijden omslaan en zich geruststellen. Als een kwestie iemand zelf betreft, is men weliswaar ook in zekere zin „gespannen", maar „het" is niet „spannend". Het is niet spannend, als ik mijn vermogen of mijn betrekking op het spel zet, of als ik vermoed, dat mijn vrouw thuis met een huisvrind zit. Dat baart zorg. Maar de romanheld geeft ons geen zorg, ook niet al heeft hij nog zulke zware tijden doortemaken.

Daarom kan door de burger ook veel worden verdragen in de roman. De avontuurlike

roman, de criminele roman en vele historiese romans zijn een surrogaat en aanvulling in het leven van de burger. De kleine burger, die Courths-Mahler leest, leeft in de voorname kringen, en wel op de wijze, die bij zijn voorstellingsvermogen in het algemeen past. Rudolf Herzog kon voor de niet aestheties ontwikkelde burger een veelgelezen schrijver worden, omdat hij in een schijnbaar alledaags milieu van deze tijd mensen neerzet, die een schijn van natuurlikheid bezitten, doch die tegelijkertijd van een onmogelik simplisties psychologiese structuur zijn, en overvloeien van prachtige, kernachtige lichamelike en geestelike eigenschappen. Zo was het voor de lezende burger bij al dit gebeuren, waarover hij las, ook nog voortdurend mogelik, alles op zich zelf toe te passen en zich zodoende prachtig te tooien met echt Duitse rechtschapenheid en edele gevoelens.

Doch aesthetiese smakeloosheid is niet noodwendig een burgerlike eigenschap. Veeleer was en is er een aestheties geschoolde laag van burgers, waar men waarde van onwaarde weet te onderscheiden, al moet ook hier, zoals overal, de waarlik burgerlike houding al het nieuwe en nieuwste, al het in be-

ginsel revolutionnaire en chaotiese, al het uitgesproken onburgerlike, ook waar het op een artistiek plan staat, van nature met voorbehoud en afweer bejegenen. Jeugdig bruisende poëzie en litteratuur zal niet iets voor de burger zijn. Het expressionisme is principieel onburgerlik, niet alleen, omdat het iets nieuws is. Ook tegenover het naturalisme en het impressionisme stond de burger eerst afwijzend, maar men heeft zich daaraan weldra gewend, want er was niets principieel onburgerliks in om lucht en licht te schilderen, ook niet om het alledaagse uittebeelden, een naaister of een baanwachter, een woning in een voorstad en andere dingen, die voor „onpoëties" of „niet schilderachtig" hadden gegolden. Weliswaar was daarin niets van een idylle, een genre, niets van een ideaal en van „verheffing" te vinden; voor schone gevoelens en opbouwende overdenking bleef weinig gelegenheid over, juist dingen, waar het hart van de ware burger, vooral als hij cultuur bezit, in stilte en verborgenheid altijd min of meer aan hangt. Doch daarvoor in de plaats schonk het stemmingen, gaf het de natuur en de mens weer, omgeven door een klank van taal, gebeurtenissen en kleur, die dieper voerde dan

de burger in zijn met arbeid en plicht gevulde dagen gewoonlik kon bereiken, en die hem daarom weldadig aandeed en iets voor hem betekende.

Maar toch is er ook — haast klinkt het als een contradictio in adjecto — een burgerlike kunst; een kunst dus, die deze naam verdient en toch in haar houding en haar vorm burgerlik genoemd mag worden en vandaar meer betekent voor de echte burger dan alle avontuur en spanning, dan alle klassicisme en stichtelikheid. Schubert behoort hiertoe als musicus. Hij is de burgerlikste van alle musici en toch een genie. Zijn liederen zijn de huiselike muziek van de burger geworden en behoren bijna tot de inventaris van het gezin. Zij geven aan het „home" van de burger een sfeer, die burgerlik is van toon en rythme, doch van een diepte en rijkdom die meer dan burgerlik is. De kunst van Bach neemt een bizondere plaats in. Niemand zal in de verleiding komen, hem burgerlik te noemen, zelfs niet in het „Wohltemperierte Klavier". Toch was de mens Johann Sebastian Bach een kleinburgerlike organist — men denke aan zijn spaarzaamheid, zijn koppige oprechtheid, zijn bescheidenheid —, en niets wijst op uitbarstende, extatiese tendenties in zijn leven, niets op onrust, onvrede, verscheurdheid, rusteloos-

heid, verlangen naar een andere wereld. In hem werden door de genade van zijn artistiek vormtalent de hoogste vlucht en de geweldigste omwoelende krachten, nog voor zij tot extatiese eenzaamheid en verwarring aanleiding konden geven, tot evenwicht gebracht. De bewogenheden van zijn diepste zelf werden, nog voor zij tot het menselik bestaan doordrongen, opgevangen en opgezogen en dan hoog opgebouwd en gevormd uitsluitend in de sfeer van het muzikaal beleven. Zijn leven zelf bleef klein en stil, en zijn eenvoudige wereld, geordend door het christelik geloof, werd in de ruimte van zijn muzikale schepping van innigheid tot de zuiverste verhevenheid opgevoerd.

Burgerlike kunst is overwegend verhalende kunst met een niet te groot levensgebied, met een stil, ernstig of door humor gekruid rythme, dat in een zuivere, meesterlik beheerste taal tot uiting komt. Bij uitstek kunnen daaronder worden gerekend te behoren — naast vele anderen — Gottfried Keller, Adalbert Stifter en van de tijdgenoten in de eerste plaats Thomas Mann. Er kan hier geen volledigheid worden bereikt, veeleer slechts worden gewezen op het verschijnsel van de

burgerlike kunst en worden beproefd haar wezen te verklaren. Daar elk artistiek scheppen zijn bronwel heeft in het onbewuste en de onbewuste krachten, daar echter dat onbewuste voor de burger het duistere en gevaarlike is, kan een burgerlike kunst alleen bestaan, doordat zij niet tot de laatste diepten gaat en datgene vermijdt, wat het duistere in zijn noodlottige onbegrijpelikheid en onburgerlikheid zou bloot leggen. Desalniettemin is toch burgerlike kunst ook werkelike, zuivere kunst, want ook zij brengt het innerlik leven van het individu, in het, boven het individuele uitreikende kunstwerk in beeld. Hiervoor moet dus de kunstenaar zowel genoeg burgerlike wil tot ordenen als tevens artistieke smaak genoeg hebben, om zich te beperken, hetzij dat bij hem zelf de explosieve krachten niet overmatig sterk zijn, hetzij dat deze door een even sterke burgerlike zwaarte in evenwicht worden gehouden. Zoals men weet, heeft in onze dagen Thomas Mann juist deze strijd van de burger met de kunstenaar tot zijn menselik en artistiek probleem verheven en het ondernomen om aan de vereniging van deze beiden bewust in zijn werk en leven vorm te geven. Zo vertoont zijn werk als

meest markante voorbeeld die schepping, die de uiterste huivering zo goed als de hoogste gelukzaligheid ontwijkt, en, beheerst als zij wordt door een scherpe geest en geleid door een hoog artistiek vormgevoel, weliswaar nergens warm doet worden, maar overal interesseert. Juist dit zal hem in onze tijd wel die verbreide erkenning en waardering hebben bezorgd. Kenschetsend is het, hoe in de „Zauberberg" op het moment, als de jonge Hans Castorp, door een gevoelsgolf gegrepen, tot het hoogtepunt van een soort vervoering opgestuwd, nu tot wezenlike innerlike ontroering zou kunnen worden opgevoerd — hoe juist in deze, aan alle gevaren van de diepte en het gevoel blootgestelde toespitsing de auteur zich op een geraffineerde wijze aan zijn eigen hoogste extase onttrekt door een kunstgreep, die een ander kunstenaar niet zo licht op het juiste ogenblik zou zijn ingevallen; hij laat hem zijn liefdesverklaring aan Madame Chauchat in het Frans doen; hij grijpt naar een andere taal, en wel naar een, die klassieker, retorieser en koeler is; hij maakt zich dus om zo te zeggen op het laatste ogenblik los uit de greep van het geweldige — en gevoel en vervoering lopen uit in het met

verzwijgende gratie alles in het onextatiese ombuigende zinnetje: — „N'oubliez pas de me rendre mon crayon." Meesterlik, voorwaar, en reeds bijna van het burgerlike overgaande naar het gebied van de man-van-de-wereld. Vooral echter daarom bewonderenswaard, omdat de kunstenaar in de personen van Madame Chauchat en de Hollander Peperkorn, in deze extaties-vagebondachtige dubbelster en hun tragies flakkerende betrekking tot de burger Castorp, aanduidt, ja meer dan aanduidt, want doet schouwen en doet oplaaien een geheel andere, een geheel en al onburgerlike wereld, waar hij wel alles van af weet, waaraan hij de lezer wel herinnert, die echter toch niet tot het eigenlik onderwerp wordt, niet doorbreekt, geen aangelegenheid is die ons aangaat, ons burgers.

Juist de rol, die de artistiek geschoolde geest van Thomas Mann — vooral in zijn latere werken — speelt, onttrekt hem tegelijkertijd aan die burgerlike laag, die niet aan culturele voorwaarden voldoet, en het schitterend spel van zijn artistiek intellect òf niet begrijpt òf moet duchten.

Veel meer van zelf, met zijn gehele wezen een burger is Adalbert Stifter geweest, een

der grootste verhalende kunstenaars. Hij benadert in verschillende van zijn nobel uitgebeelde novellen het klassieke, en er ontbreekt hem slechts een grotere wijdheid, iets van het wereldse, om met reden te kunnen worden gerangschikt onder de klassicisten in de Duitse kunst. Daarentegen staat hij naast de besten, wat betreft warmte van burgerlik gemoed, innigheid tegenover het meest eenvoudige dagelikse leven, en vooral artistiek vormgevend talent. Doch juist slechts daarom, omdat hij burger was en bleef en nooit in zijn leven en zijn werk iets anders wilde zijn. Vandaar ook, dat hem de groteske vermetelheid kon gelukken, een roman te schrijven, die in het hartje der middeleeuwen speelt, en een burgerlik mens — niet burgerlik van stand, maar van gezindheid en houding — en een volkomen burgerlike ontwikkeling schildert. Zijn Witiko is inderdaad het prototype van een burger. Hij heeft diens deugden en diens beperktheden, maar hij heeft ze in een zuivere vorm, zodat ze tot harmonie zijn opgevoerd. Het gelukt Stifter, een mens te scheppen, die zijn leven op standvastigheid, vooruitgang, aanpassing en veiligheid heeft gebouwd, ofschoon hij hem heen laat gaan door een krijgszuchtige tijd van

opstand en strijd, van leenplichtigheid en ongelijkheid van mensen. Zelfs het alleronburgerlikste: oorlog, opstand, persoonlike dapperheid, leendienst en avonturen zijn op edele wijze verburgerlikt. Dit kon slechts gebeuren, omdat Stifter zelf burger was, en totaal geen andere mogelikheid had, doch de mogelikheid, die hij had, met alle rijpheid en diepte uitputte. Weliswaar was zijn einde onburgerlik; toen kwam het noodlot en kon niet meer worden verburgerlikt, de angst. De kilte der wereld kwam over hem, en juist omdat hij zo diep en geheel en al burger was, kon hij dat niet „edel" verwerken.

Het is nodig hier nog iets over Goethe te zeggen. De latere en oude Goethe was vaak verwonderlik burgerlik. Maar Goethe is, zoals alle waarlik groten, een op zich zelf staande verschijning. In hem vertoont zich de onevenwichtigheid van het genie. Alle mogelikheden zijn hier aanwezig, en zeer vele zijn na elkaar en door elkaar heen verwerkelikt, tenminste als innerlike houdingen. In zover dus kan men hem geen burger noemen. Want hij was o o k extaties, o o k vagebond, o o k man-van-de-wereld, o o k wijze; daarom pleegt men dan ook met uitspraken van hem alle houd-

dingen te rechtvaardigen. Dit is altijd foutief: men vergeet, dat hij ook anders was en vaak juist het tegenovergestelde. Doch zeker is hij voor de burger in zooverre van betekenis, als hij door zijn leven en woorden aantoont, dat naast andere houdingen ook die van de burger een gave, gelukkigmakende en ordenende zijn kan. Voor Goethe was juist zijn burgerlike houding tot op zekere hoogte een uitredding. Hij had uren en jaren, dat hij zich in dit reservaat terugtrok als op een eiland. Zijn burgerlik beroep van minister, waar hij met heel zijn plichtgevoel ernst mee maakte, zijn wetenschappelik werk en zijn vaak zeer burgerlik leven, redden zijn extatiese, chaotiese natuur van een volslagen verwarring. Maar ook omgekeerd redde hem zijn extatiese drang — de vlucht naar Italië! — van verburgerliking en verenging. Dat hij tussen zijn krachten het evenwicht — zij het dan ook niet zonder moeite — toch ten slotte altijd weer kon herstellen, deze hygiene in het levensrythme maakte hem tot een klassiek mens.

NOODLOT EN SCHULD

Terwijl de burger de wereld ordent, vermindert hij het gevaar, verhoogt hij de veiligheid, doch onttrekt hij zich tegelijkertijd aan het noodlot, hij brengt het leven op een lager peil. Het leven, zoals het overal en ook in de diepte, misschien alleen minder sterk, in de burger leeft, is niet geordend naar burgerlike beginselen. Wel zijn er wetten — zonder deze kan het niet bestaan — maar zij zijn niet onder woorden te brengen, niet te leren, niet algemeen begrijpelik. Zij zijn alleen bereikbaar voor hem, die zich zonder voorbehoud aan het leven overgeeft, ook op gevaar af, er aan onder te gaan, te zwak te wezen. Slechts wie zijn levenslot aandurft, kan er de diepte van peilen. Uit de handen van de extatiese mens ontvangt de burger de doorleefde wereld, het tot gestalte geworden levenslot. Hij kan het in zich laten doorklinken en krijgt dan een vermoeden van een leven, dat hij zelf niet leeft, zij het dan ook in spiegelbeeld en gevormd naar een, door de lijdende ziel geschapen wet.

Wie het niet durft wagen met het moment, wie zijn persoonlikheid niet uitleeft, verliest

daardoor de wezenlike ontroering, de jubelende vrijheid van de lust en de neerdrukkende macht van het leed. Zijn ervaring bereikt de diepte niet. Hoe meer tegenwoordig gesproken wordt over beleven, des te minder wordt er werkelik geleefd. Reeds het beginsel, dat wat men beleeft, ten goede of ten kwade, „verdiend" moet zijn, ontneemt er de oorspronkelike elementaire kracht aan. Een in de orde passend beleven, ligt niet meer dicht bij de natuur. Het is een psychologiese wet, dat sterke ontroeringen ten eerste niet zo sterk blijven, dat zij afslijten, hun intensiteit verliezen, en dat zij ten twede niet dicht op elkaar volgen, zelfs zich meestal nooit meer op die wijze herhalen. Elk zeer hevig beleven treedt slechts eenmaal op en sluit voor jaren en tientallen van jaren elke rivaliteit uit. Ook voor het artistiek beleven in spiegelbeeld gaat dit op; een motief van een sonate kan soms — door een bizonder samentreffen van bizondere omstandigheden — zo sterk doorwerken, dat het van dat ogenblik af voor het muzikaal non-plus-ultra geldt. De burgerlike innerlike houding weerspreekt deze wetten van het zielservaren. Er blijft niets over dan in te zien, dat voor hem, die de ordening van het

leven wil behouden, noodwendig de diepte van het leven verloren moet gaan. Niet dat de burger niet in het algemeen nog tot beleven in staat zou zijn, zeer zeker is hij dat wel, maar hoe burgerliker hij wordt, hoe meer hij leeft om te stijgen op de maatschappelike ladder, door vooruitgang, veiligheid en aanpassing, des te zeldzamer en des te minder diep zal zijn beleven zijn, en de diepste diepten wordt hij niet meer deelachtig. De burgerlike eerbied voor spaarzaamheid is een hinderpaal voor het ten volle, onvoorwaardelik zich geven. Of wel: de burgerlike eerbied voor de erotiese zedenwet staat de elementaire eros in de weg. Er moet toch gedacht worden aan een huwelik, een verloving. Of wel: de burgerlike ordening van de sexuele omgang in het huwelik maakt deze tot een geoorloofd-geordend beleven, dat van het verleidelike en gevaarlike is ontdaan.

De gelijkmatigheid en geordendheid van het burgerlik leven doen de psychiese kracht der gewoonte ontstaan, die als een magneet de gevoelsbanen tot zich trekt, zodat hetgeen, waaraan men gewend is, het juiste en hetgeen men mist, het geliefde wordt. Hier in de gewoonte is de ziel en de geest besloten in het

goede en het kwade, in het gevoelsleven van het aesthetiese tot het ethiese. Voornamelik slechts de innerlike of — meestal! — de van buiten komende storing veroorzaakt dan nog een hem uit zijn evenwicht rukkend beleven, een diepe ontroering. Ook het ethiese wordt niet op oorspronkelike wijze beleefd, want het is geordend en vervlakt tot moraal, of tenminste is het in hoge mate blootgesteld aan zulk een vervlakking. De grote meerderheid leeft ethies hoger, dan zij is — noodgedrongen —, en daarenboven denkt zij ethies hoger, dan zij leeft, en praat ethies hoger dan zij denkt. Dus een hele trap van schijn. Maar zonder twijfel — tenminste voor een deel — een nuttige, goedgeplaatste, juist geziene en niet eens te vermijden schijn. Er wordt moreler geleefd, dan men is, namelik omdat het burgerlik samenstel: wet, uiterlike en innerlike opvoeding, maatschappij en stand er toe dwingt. Een gemeenschap van individuen van welke aard ook kan anders in het geheel niet bestaan. Daardoor wordt de burgerlike houding ook voor de enkeling tot een uitredding. Zelfs voor hem, die zich onburgerlik daar tegenover stelt. Hier geldt, wat ook elders geldt, dat vrijheid ook een vloek is; een vloek inderdaad,

die tegelijk de mogelikheid in zich sluit van de hoogste waarde doch zeker geen geluk in burgerlike zin: tevredenheid, rust, geborgenheid en behagen. Ginds ligt de kust van de oceaan, weliswaar menigeen uitlokkend tot een vaart, maar waarvan toch de gevaren — en dat is ook goed! — bijna allen afschrikken, zodra zij maar de nog aan de oever vastgebonden boot betreden.

Maar ondanks alle voorzorgen en ordening gelukt het de burger niet, om zich absoluut te beschermen tegen de ook in zijn leven nu en dan, hier en daar binnendringende vloed van het gebeuren. Het noodlot treedt in velerlei gestalte op, als verlies van vermogen, als een mislukt resultaat van jarenlange arbeid, als ontrouw en ondankbaarheid, als ziekte, als verstoring van buiten af, en bovenal komt het als de dood. De gebeurtenissen zijn er, en zij bekommeren zich niet in 't minst om de burgerlike orde. De burger kan het gebeuren als noodlot negeren, maar als feit, als beschikking kan hij niet doen alsof het er niet is. Op eens is alles overhoop geworpen. Hoe redt hij zijn burgerlike wereld? Hij redt haar door de idee van de gerechtigheid. Hij postuleert de gerechtigheid. Hij heeft de staat en de juri-

diese wet ingesteld, om op aarde de gerechtigheid te waarborgen. Doch dit is slechts — hij weet het — de meest uiterlike, de plompste, niet afdoende vorm van gerechtigheid. Want hij beleeft de gerechtigheid als een altijd waakzaam, steeds regulerend postulaat in zich zelf. Wat er ook gebeurt, het moet „verdiend" zijn. Waar op de een of andere wijze het evenwicht in het gebeuren dreigt verstoord te worden, voert hij nadrukkelik of instinctmatig de gerechtigheid in. Hij stelt de „schuld"vraag. Schuld is de morele oorzaak van een gebeuren. Daarbij moet er inderdaad de nadruk op worden gelegd, dat niet alleen de burger de wereldorde ideëel weer rechtzet door „gerechtigheid" en „schuld", dat dit veel meer in vele, overigens onburgerlike wereldbeschouwingen op gelijke of enigszins verwante wijze geschiedt. De God van Mozes is een „rechtvaardig" God. En de Samsâra, de aaneenschakeling door het karma uit de Vediese en Boeddhistiese leer, is wellicht de diepste en meest grootse poging tot zulk een zinvolle orde, groots bovenal door de concentratie van de schuld op de eigen schuld en de konsekwentie, dat het huidige lot en zijn niet slechts een gevolg is van de daad in het verleden, doch

dat ook het toekomstige lot en zijn een gevolg zal wezen van de daad in het heden. Daardoor wordt de verstardheid van het schuldbegrip opgeheven, er ontstaat, zoals een denker van onze dagen het treffend formuleert, uit de ons westerse mensen welbekende „oor[1])-zaak" een „oer-daad", of wel: het schuldbegrip wordt van een staties tot een dynamies element in het denken.

Wanneer de burger de schuldvraag stelt, maakt hij zich los uit de onverbiddelike greep van het noodlot in zijn leven, hij maakt zich los van de verpletterende zinloosheid. Hij geeft zich niet over aan het noodlot, hij neemt het niet aan, er is geen „noodlot", ergens moet „schuld" zijn achter dit onregelmatige, ongeordende gebeuren. Beschuldigen wil zeggen een uiteenzetting vermijden, wil zeggen zich onttrekken aan het gevormd-worden, verstard blijven uit vrees. Beschuldigen is meestal lafheid, vaak sloomheid, menigmaal ongeestelikheid. Wie beschuldigt, vergeet, dat de morele oorzaak alleen blijft gelden in de vlakte van de moraal. Het lijden te willen verzachten, te willen ombuigen door schuld

[1]) oor = oer

aan het lijden, wil zeggen, zich beroven van de mogelikheid de zin van het lijden te doorschouwen. Desalniettemin ligt het schuldbegrip, zowel als dat van de ordenende gerechtigheid, ten slotte onvermijdelik besloten in de burgerlike houding. Want slechts daardoor kan de morele verantwoordelikheid bestaan. De grovere methode is de beschuldiging van anderen, de zelfbeschuldiging is de fijnere. Maar zelfs in de zelfbeschuldiging ligt de vlucht voor het noodlot. Daarmede wordt de zelfverontschuldiging niet gerechtvaardigd. Want ook verontschuldigen getuigt van een zich vastklampen aan het schuldbegrip. Zichzelf en anderen noch beschuldigen noch verontschuldigen, dus de schuldvraag in het geheel niet opwerpen, zou betekenen: het noodlot aanvaarden. Hier begint de tragiek. Slechts zulk een innerlike houding zou het fundament zijn voor een heroiese houding.

Omdat de burger zich onttrekt aan de volkomen overgave en uitlevering, omdat hij de straal afwendt door schuld en beschuldiging eer zij tot in de diepte is doorgedrongen, voltrekt zich ook in hem niets van hetgeen men het instromen van het onpersoonlike in het persoonlike kan noemen. De weg naar het

meer-dan-individuele of niet-alleen-individuele voert steeds door het slechts-individu-zijn heen. Alleen daar, waar het individu in zijn volheid wordt geleefd — tenminste bij tijden en gedeeltelik, — kan de sfeer worden bereikt, waarin het individu de stem, althans de drager van het onpersoonlike wordt. De burger kan ver gaan met het zich inschakelen in de gemeenschap, maar hij blijft toch altijd individu. Alle aanpassing is slechts bescherming en redding van het individu, maar nooit voltooiing of verheffing. Wordt aan de andere kant het individuele steeds meer opgeofferd, zodat het wordt opgelost in het collectieve, dan wordt ook daardoor geen verheffing, doch slechts verbreding bereikt. De extatiese mens overkomt juist het tegenovergestelde. De burger staat in het midden: hij beschermt het individu, zonder het tenvolle te aanvaarden en te verheffen. Daardoor beleeft hij geen ommekeer en geen bekering, geen innerlike verlichting noch verlossing, geen wonder. Al deze dingen kan hij, als zij in het verre verleden liggen, bewonderen, erkennen en er in geloven, doch zodra zij zich in zijn nabijheid afspelen, wordt hij aangegrepen door de vrees voor het geheimzinnige, dat zij in zich bergen,

voor het gebrek aan houvast, dat zij kunnen veroorzaken. Ook hij is wel onderworpen aan verandering, maar die moet met kleine, begrijpelike schreden zich voltrekken, bestendig, en moet ontwikkeling of vooruitgang heten. Hij is doordrongen van het woord: „Natura non facit saltum", maar hij heeft daarmede slechts zijn eigen postulaat op de natuur overgebracht. Hij vergist zich. De natuur maakt wel sprongen, doch: civis non facit saltum!

Niet dit kan de religie van de burger zijn, om het als „jenseitig" ervarene in zijn geordend leven richtinggevend te laten inwerken: God, het noodlot, de geest. Tot zulk een religie is hij niet in staat. En toch is hij niet gesloten voor religie in het algemeen. Zijn religie is de plicht. Kant heeft de burgerlike moraal van de aanpassing geformuleerd in zijn kategoriese imperatief: „Dat ik kan wensen, dat de stelregel van mijn handelingen een algemene wet was." Hij is ook de filosoof, die het begrip plicht in zijn ethiek die centrale plaats heeft gegeven, die overeenkomt met de burgerlike houding. Plicht is woordelik: dat, wat men pleegt te doen, daarin ligt de inschakeling in de gemeenschap, de erkenning van het gegevene. Doch daarmede is niet het diepste wezen ervan doorgrond. Want juist hier is het punt, waar zich de burgerlike houding verdiept en, terwijl zij afstand doet van het bovenaardsche, op aarde het hogere terugwint. Want terwijl de burger anders zijn inschakeling als iets slechts min of meer uiterliks volbrengt, uit zwakheid, groeit hier dit zelfde inschakelen tot een sterkte en wordt

een kracht, die niet slechts hem zelf, maar zelfs de onburgerlike individuen in de samenleving steunt en hun vaste grond onder de voeten geeft. Plicht, deze „verheven naam", is ook een inschakelen, een opgeven en niet-tenvolle-uitleven van het individu. Doch wat anders met de formule „men doet, men zegt, men denkt" slechts een behoefte aan volkomen veiligheid, innerlik en uiterlik, en een gebrek aan persoonlike moed, een behoefte aan steun verraadt, wordt nu, hoewel het ook aan zulk een houding zijn richtsnoer ontleent, tot een afronding van het individu, tot een geslotenheid, tot een vrijwillige begrenzing, die in de edelste gevallen zonder bijgedachten is. Zodra het individu uit geen ander motief, dan alleen dat het zijn plicht is, die plicht volbrengt, buigt het zich voor het bovenpersoonlike en getuigt door zijn houding van de „volstrekte afhankelikheid", d. w. z. de „religio", de gebondenheid aan iets dat boven het aardse uitgaat. Ja sterker: dit individu, dat zijn plicht doet, schept juist dat bovenaardse, doordat hij zijn plicht doet, hij grondvest iets eeuwigs in de wereld en vestigt een orde, die meer-dan-tijdelik is. Ik geef toe, dat ook de plicht een plechtanker is voor het bur-

gerlike leven, dat hij troost en redding brengt, dat hij dus ook wordt betracht uit veiligheidsmotieven, uit zwakte, onvrijheid, uit lafheid en vrees voor een bestaan zonder plicht, voor de wilde, gevaarlike, onzekere oceaan der persoonlike vrijheid. Ik geef toe, dat plichtsvervulling een toevluchtsoord is, wanneer het resultaat uitblijft, wanneer men niet vooruitkomt, wanneer ongeluk, noodlot, het onbegrijpelike komen binnenvallen in dit povere leven. Doch dit is slechts de ene kant, slechts als 't ware de onderste laag van de betekenis van de plicht. Er is een hogere laag, al wordt die ook in de praktijk niet altijd bereikt, zij bestaat toch als een werkelikheid in de idee van de plicht, zoals de burger die beleeft. En die hogere laag is die van de vrijheid. De plicht wordt in ,,vrijheid'' vervuld. Het op zich nemen van de plicht wordt van het individu geeist als een vrij besluit, de burger adelt zijn moeten tot een willen, wanneer hij het beschouwt als een gebod. Het individu, dat zich zelf perken stelt, bevrijdt zich door deze vrijwilligheid. Hij zou een slaaf zijn, als hij slechts ,,gedwongen'' zijn plicht deed, en zulk een plicht zou niet meer wezen, wat de burger onder plicht verstaat,

eist en beleeft. Door zijn plichtsvervulling schept hij zeer beslist een objectieve wereld, voor hem van wezenlik belang, die weliswaar niets zakeliks inhoudt, ook niets wat dogmaties is vastteleggen — want haar inhoud is in elk geval weer anders — en zo groeit hij boven zich zelf uit. De burger offert door zijn vrijwillige plichtsvervulling zijn individu-zijn op, want hij doet afstand van de volkomen ontplooiing ervan, maar hij krijgt er deel door aan het eeuwige. Indien er bij de burgerlike houding in het algemeen nog sprake zou kunnen zijn van een sacrament, dan zou het het sacrament van de plicht zijn. De burger geeft niet slechts daar een deel van zijn eigen leven op, waar hij anders gevaar zou lopen ondertegaan, maar ook daar, waar hij zonder gevaar zich zou kunnen laten gaan in het moment. Hij leeft een half leven, maar hij schept daardoor een leven dat een geheel is. Juist omdat de plicht objectief, op zich zelf gezien, iets volkomen raadselachtigs is, iets dat op geen enkele manier is te motiveren, iets geheel en al onbegrijpeliks, wordt het postulaat van de plichtsvervulling tot een schepping. Alleen door de plicht gelukt het, het levenslot te verheffen tot vrijheid en de orde te

scheppen, die anders slechts gewaarborgd wordt. Op dit niveau staan de grote en grootste burgers, boven allen uit Frederik de Grote, de burgerlike mens op de troon, de eerste dienaar van de staat — die inderdaad nog iets anders was dan alleen burger, maar dit dan ook in de meest volle en edele zin. Zo ook Kant. Zijn leven was zo eenvoudig en alledaags, als er zelden een leven geleefd werd, doch zijn denken was zo helder en geweldig, als er zelden een denken is geweest. Wat hem van de burger onderscheidt, is zijn moed om het te wagen met de meest vèrstrekkende vragen, doch de onvermoeibare fijnheid van zijn denken redt ook in de gevaarlike gebieden nog de burgerlike houding. Daar waar de burger het gebod van de plicht verwaarloost, verliest hij zijn recht, zijn steun, zijn zin, zijn religio. Waar hij het vervult, is hij steeds overtuigend en vaak groot. Daar kan geen macht ter wereld tegen op.

Omdat de plicht een burgerlik postulaat is, heeft elkeen er gelijke rechten op, iedereen kan er deel aan hebben. Het beginsel van de gelijkheid der mensen in de burgerlike wereld wordt ook hierin doorgevoerd. De weg van de plicht staat voor iedereen open, het is het

veilige pad. Wie er van afwijkt, doet het op eigen risico. Iedereen kan zich in de plicht een doel scheppen. Wie het niet doet, waagt zich aan een onzeker leven, hij stort zich in de oceaan. Dit kan tot het absolute niets leiden, of het kan een weg worden van kracht; hij moet bereid zijn te kampen met engelen en duivelen. Weinige zijn uitverkoren, doch voor allen staat de plicht open.

Door de plicht wordt het burgerlike leven van gewicht, dit woord in tweërlei zin genomen: belangrijkheid en zwaarte. Vandaar ontbreekt het de burger aan luchtigheid, hij kan niet speels zijn. In de wereld van de burger zegt gratie niet veel. Want daarbij hoort het speelse. Het huppelende, lichte is daarbij eis. Plicht en gratie zijn elkaar tegengestelde begrippen. Met de plicht speelt men niet, daarmee moet ernst worden gemaakt. Spelen wil zeggen, de betrekkelikheid van een houding tot in haar diepte doorschouwen en haar toch aannemen. Gratieus zijn of zin voor gratie hebben, betekent ook behagen scheppen in spel. Het betekent, de zwaarte opheffen, luchtig spelen, maar men kan dan alleen luchtig en speels doen, als men zo is. Bovendien sluit gratie diepte niet uit, doch in. Er is een uit-

gaan boven de plicht — zelden bereikt! —, waar de plicht tegelijk wordt gesublimeerd tot een zuiver zijn en als 't ware tot een ernstig spel wordt, doch dit is geen plicht meer in de oorspronkelike zin, want het verraadt een kennen van de diepten, een vrolikheid boven de afgrond. De burger heeft meer hang naar pathos dan naar gratie. Niettemin heeft ook hij een mogelikheid om aan zijn leven iets van zijn zwaarte te ontnemen. Dat is de humor.

Humor is geen spel; het houdt niet het huppelende, lichte in. Hij blijft ook als humor nog met zwaarte belast; hij heft namelik niets principeels op. De houding wordt er niet betrekkelik door gemaakt, hij lost niet op, hij ontbindt niet. De humor verschuift slechts het momentele, b.v. „wie door zijn huwelik niets wint en wie niets erft, die blijft een arme drommel, totdat hij sterft". Wie in moeilike omstandigheden humor bezit, ontrekt zich daarom niet aan de plicht, die omstandigheden door te maken, hij maakt het gedrag niet tot iets relatiefs, doch hij ziet slechts de betrekkelikheid in van de omstandigheden, waarin hij zich bevindt. Vandaar dat humor niets baat in uiterste en zeer beslissende momenten. Toch is het de schoonste wending van

de burgerlike geest en past meer bij deze dan de pathos, omdat die zelf in zijn wezen in 't geheel niet burgerlik is, doch als tragiese houding alleen bij de extatiese mens echt is. Humor toch is echt. Er is zelfs een zekere ernstige rijpheid voor nodig en een werkelik overwegende innerlikheid. De slechte burger, die slechts lichtzinnig en oppervlakkig is, kan niet vol humor zijn, hij kan alleen grappen maken of moppen tappen, maar hem ontbreekt het aan gemoedsleven. Gemoedelikheid is een burgerlike, maar niet alleen een burgerlike vorm — denk aan de vagebond, die ook humor hebben kan — van een in het gevoel beleefde verbondenheid met de wereld. Gemoedelikheid en humor zijn volkstrekken, d.w.z. onafhankelik van stand, vermogen of maatschappelike kring, en voor allen gelijkelik toegankelik. Gemoedelikheid is een doordringing van het leven met het gevoel; ook in humor is dat gevoel aanwezig, altijd blijft daarin nog iets positiefs en liefdevols. De humor is een werkelike aanvulling van het burgerlike leven, het matigt de verstardheid, voorkomt spitsburgerlike verenging, is een boven-het-leven-staan, dat bewijs is van rijpheid. Evenals het uiterlik geringste bestaan, door de plicht in het

eeuwige groeit, zo wordt de meest alledaagse engheid in dit leven door de humor bevrijd tot een verzoenende wijdheid.

HUWLIJK EN GEZIN

Voor de burgerlike orde en veiligheid zijn de erotiese en sexuele driften de gevaarlikste. Elke cultuur heeft hierin op de een of andere manier getracht regelend, kanaliserend, ordenend, verdringend integrijpen, min of meer grondig, met meer of minder succes. Een werkelik evenwicht is nooit en nergens bereikt, altijd bleef het benaderend. Als dit dus aan de burger niet gelukt, is dit niet verwonderlik, maar natuurlik.

Het leven zelf ligt buiten goed of kwaad. Ook eros en sexe, die als gloeiende stromen van vuur kokend en sissend voortbruisen, zijn op zich zelf genomen niet goed of kwaad. Maar omdat de mens mens is, kan hij ze niet onbeperkt laten voortstromen. De burgerlike voorschriften berusten nu allereerst op de veronderstelling, dat er een verschil in waarde is tussen het erotiese en het sexuele. Daarbij moet voorop worden gesteld, dat niet is uitgemaakt en niet uittemaken is, of eros en sexe in beginsel onderscheiden krachten zijn dan wel of de een slechts een sublimering is van de ander. Dat een scheiding, zoals Klages die doorvoert, een metafysiese realiteit is,

is mogelik, maar niet te bewijzen. Dat echter in menig geval er prakties zulk een scheiding bestaat, is een feit: anders zouden er nooit bordelen hebben bestaan. Er is een sexueel begeren zonder dat een eroties verlangen er mee samengaat, en er is een eroties verlangen zonder sexueel begeren. Bovendien wordt in de waardebepaling van de huidige cultuurmens het sexuele zonder eros op een laag plan gesteld. Deze waardering is niet alleen burgerlik. Het schijnt — men moet zeer voorzichtig in zijn oordeel zijn — dat dit niet alleen een uitvloeisel is van een christelike opvoeding van eeuwen. Vermoedelik behoort het bij de hogere mens. Men moet dus bij alle beschouwingen rekening houden met deze waardering als een feit. De burgerlike kanalisering van het eroties-sexuele leven is in grote lijnen de volgende:

Het sexuele is geoorloofd en zelfs vereist in het huwelik tussen de beide geslachten. Vóór het huwelik is het verboden voor de vrouw, wordt het voor de man stilzwijgend toegelaten, maar niet nadrukkelik gebillikt. Buiten het huwelijk is het verboden voor beide sexen, maar in de praktijk wordt ook hier met twee maten gemeten, en wordt de misstap van

de man niet zo zwaar geteld. Veroordeeld wordt voorts elke omgang met de eigen sexe, ook die van alleen erotiese aard, en alles, wat als ,,pervers" wordt aangeduid. Daarentegen is de eros toelaatbaar vóór het huwelik, in het huwelik echter geldt hij, als hij zich een ander object dan de huwelikspartner kiest, voor ontrouw en morele echtbreuk.

De spil van dit systeem is het huwelik. Dat is het eigenlike kanaal, door de burger geschapen, waarin de driften moeten worden opgevangen. Daarom is het huwelik ook een staatsinstelling. Het is echter meer dan dat: een denkgewoonte. De burger is daarvan weliswaar niet in vlees en bloed, maar wel in zijn gedachten en gevoel doordrongen. Iets sacraals is er niet mee verbonden. Het huwelik is de facto geen sacrament meer; want de kerken zijn volstrekt niet meer de plaatsen van de burgerlike religie, doch hebben slechts een geestelik-ordenende taak. Dus kunnen zij in 't geheel niet middelaars en beschermers van sacramenten zijn. Wanneer desalniettemin de kerkelike huweliksinzegening nog meestal wordt gehandhaafd, dan beantwoordt dit aan de achting voor de traditie en de gemeenschapvormende kracht der kerken.

De burger onderstelt, dat het huwelik „uit liefde" wordt gesloten. Als dit klaarblijkelik niet gebeurt, is er iets niet in orde. Daar echter materiele veiligheid en materiele vooruitgang, daar bovendien het stijgen op de maatschappelike ladder gebillikte burgerlike neigingen zijn, ontstaan hier reeds bij de motieven voor het sluiten van een huwelik moeilikheden, en het gevaar van bewuste of meestal onbewuste, verdrongen motieven ligt voor de hand. Dit is een van de punten, waarop duidelik het gebrek aan innerlike overeenstemming aan den dag komt, die overal de burgerlike houding doortrekt; namelik een materiële fundering en vooruitgang met handhaving der zogenaamde „idealen", d.w.z. algemeen geldige beveiligingen.

Doch in waarheid ligt het zwaartepunt en de eigenlike b e t e k e n i s van het huwelik voor de burger volstrekt niet in het eroties-sexuele vraagstuk, maar in het gezin. Zelfs de liefde zou nog iets te ondegeliks zijn, dat niet diep genoeg en niet ver genoeg reikt, iets dat te zeer de nadruk legt op het individuele, zij heeft een overbrugging nodig naar de grotere gemeenschap, die over twee mensen heen en zelfs boven het heden uit reikt naar de toe-

komst. Vandaar ook de voor de burgerlike houding karakteristieke opvatting, dat sexuele omgang immoreel is, als er geen verlangen is naar een kind, dat het dus alleen geoorloofd is als een middel tot het doel. Vaak culmineert dit zelfs in de wonderlike eis, dat de kinderen de ouders er dankbaar voor moeten zijn, dat zij hun het leven hebben geschonken. De opvatting, als zou het doel van de sexuele omgang slechts in de voortplanting zijn gelegen en dus zonder deze immoreel zijn, is onwaarachtig, omdat, ook slechts binnen het huwelik gezien, zodoende in de meeste gevallen slechts te kiezen bleef tussen een volkomen onthouding van een zeker moment af (b.v. na het derde of vierde kind), en de economiese ondergang van de huishouding en de hygieniese ondergang van de vrouw — een keuze, waaraan juist het burgerlik huwelik met zijn vooruitstrevende, opvoedende en voor de toekomst levende tendenties zich niet kan blootstellen.

Het is iets anders — dat moet hier worden opgemerkt — als het natuurlike instinkt van de vrouw zich menigmaal meer op het kind dan op de geliefde richt. Dan wordt slechts een overmatige nadruk gelegd op het moeder-

instinkt ten koste van het eroties-sexuele instinkt. Maar het is burgerlik, en zelfs bekrompen burgerlik om daar een moraal op te bouwen en een regel voor allen van te maken. Daarin schuilt een stuk — schijnbare — zelfrechtvaardiging. Daardoor zou namelik dit gehele gebied van het sexuele doelmatig en zinvol worden, en alleen dienstbaar worden gemaakt aan de voortbrenging van kinderen, zogenaamd „als in de natuur" — wat nog betwijfeld worden mag. Het sexueele moet een sociale hulpkracht worden.

Het gezin is feitelik het rijk van de burger, het fundament en het wezenlike steunpunt van het burgerlik bestaan. Slechts van daaruit kan de ware burger zich verwerkeliken, in de schoot ervan kan hij zijn deugden tot deugden maken, en vandaar uit verkrijgt het anders zo eenzijdige standpunt van de burger ten opzichte van eros en sexe zijn betekenis. Gezin en huis zijn de plaats voor de burgerlike kultuur. Gezin en huis, dat wil zeggen het gehele complex van wederzijdse zorg voor elkaar, van vooruitkomen, arbeid, plicht, het „verdiende" loon van het burgerlik genot: spelende kinderen, een sparende, kokende, zorgelikliefhebbende, vrolik-bezige moeder; een ern-

stige, in mannelike arbeid voorwaarts strevende, voor zijn gezin levende en zorgende vader. Hier in kleine kring kan dan het leven een zekere ordening verwerkeliken, en het volk, het vaderland wortelt in het gezin. In dit voorstellingscomplex van de ideale burger ligt een roerende berusting, een afstand doen van het grote en wijde, doch ook de angst voor de wereld, die een burcht doet bouwen om het gezin en zijn idealen, om beschut te wezen tegen gevaren. Zonder het gezin zou onze cultuur niet bestaan, bestond er geen bestendigheid en orde. Het is de kweekplaats van heel de burgerlike gezindheid en het behoud daarvan, van alle opvoeding tot een burgerlike houding. Waar het gezin, in de burgerlike betekenis, wordt opgelost, behoudt het burgerlike zijn wezen niet meer, zoals in Sovjet-Rusland. Het gezin is zowel de plaats, waar de kunst als burgerlike traditie wordt beoefend, als die waar de materiele en geestelike fundamenten worden gelegd voor de niet-alleen-maar-burger. In het gezin ligt het feitelike brandpunt van de burgerlike werkelikheid. Hier vindt men de burgerlike gezelligheid, de burgerlike feesten: de bruiloft, het doopfeest, de verjaardag, het Paasfeest en

het hoogtepunt der burgerlike feestsymboliek: Kerstmis. Reeds het burgerlike rythme van werkdagen en Zondag komt overeen met het „verdiende" uitrusten, het „verdiende" heden. Hier vindt men alle grotere en kleinere vreugden, die met de omstandigheden overeenkomen. De gewoonte van jaren, de onnozelste kleinigheden, het gemeenzame streven en sparen, de gestadige voortgang van de tijd, de kinderen met hun opgroeien en slagen, het stuk toekomst waarvoor men leeft, dat alles wordt een band.

EROS EN SEXE

Waartoe is de eros nog van node? zou men kunnen vragen. Nodig is de eros niet, maar al is hij niet nodig, daarom is hij er toch menigmaal. Want terwijl het burgerlijk huwelik het bolwerk van het gezin, en dit weer het steunpunt voor alle burgerlike deugden is, moet er iets anders verkwijnen en gehinderd worden in zijn groei. Zeer vaak treedt in eroticis „een erbarmelike genoegzaamheid" op — of wel: het huwelik wordt min of meer, met of zonder tact, heimelik of openlik verbroken. Ook door het plegen van sexuele geraffineerdheden zal zelden een „volkomen huwelik" ontstaan. Wat langs sexuele weg kan worden afgereageerd, geeft geen uitweg voor de erotiese verlangens. Deze hebben hun eigen wetten; en hoe meer de mens cultuurmens is, des te meer. Het moet als een onverbiddelik feit worden geconstateerd, dat niemand, ook de meest rijke niet, een ander vermag te geven, wat hij nodig heeft. Dat hij zich beperkt, is ook nodig voor zijn groei; in hoeverre hij zich beperkt, gaat slechts hem zelf en zijn huwelikspartner aan. Maar de burger bekijkt dit alles moreel, hij billikt of

veroordeelt het, hij stelt de schuldvraag.

Het burgerlike in de huweliksopvatting is niet het huwelik als een blijvende geslachtelike band tussen twee mensen, maar het moment van waarborg en veiligheid, dat daarin moet zijn gelegen. De belofte van trouw, die wil zeggen: ik zal levenslang van jou en alleen van jou houden, is wel mogelik als een uiting van goede wil, maar is psychologies een onmogelikheid. De opvatting van de burger-van-het-zuiverste-gehalte is, dat de eros in 't geheel niet op andere objecten kan overgaan en ook niet eens het eerste object moe kan worden, — „want wat niet mag, gebeurt ook niet." Want het doel van het huwelik in burgerlike zin is de veiligheid. Precies zoals men zich tegen het verlies van zijn bezittingen of tegen andere voorvallen „verzekert", zo wil men zich door het huwelik „verzekeren" van de liefde. Het noodlot van de ontrouw mag iemand niet overkomen. Wat men heeft beloofd, moet men volbrengen. Wellicht moet zelfs zodoende de e i g e n liefde worden vastgelegd en de eros tot een plicht worden. Wie gehuwd is behoeft zich geen zorg meer te maken. Hij heeft zich nu tegen zich zelf verzekerd, hij behoeft geen angst voor zich zelf te hebben.

Maar ook van zijn wederhelft heeft hij zich verzekerd. Hij heeft r e c h t op haar of hem. Indien deze daarin te kort schiet, dan is het diens ,,schuld''. Het is plicht, trouw te blijven, en eigenlik is het plicht om de warmte der gevoelens te behouden. De man behoeft geen moeite meer te doen voor zijn vrouw, hij houdt op minnaar en galant te wezen — ondersteld, dàt hij dit was — zij ,,behoort'' hem toe; omgekeerd: de vrouw behoeft zich geen moeite meer te geven voor de man, zij is niet meer de geliefde en verleidelike — ondersteld, dàt zij dit was — hij ,,behoort'' haar toe. Het enige wat zij te doen hebben, is hun plicht. Er dreigt geen gevaar meer, of er moet er althans geen dreigen, het is gewaarborgd... En daarom wordt het weer gevaarlik.

De belofte van trouw kan inderdaad ook nog op een andere wijze worden opgevat; het kan betekenen: indien ik misschien ook later eens niet meer van je mocht houden, zal ik toch bij je blijven, alleen met jou omgaan, en alles doen om misschien opkomende andere neigingen te onderdrukken. Maar ook in dit geval wordt tegelijk met de uitwassen en de chaos de natuur onderdrukt en bovenal iets verhinderd en bemoeilikt, dat de burger toch

in beginsel waardeert: de waarachtigheid. Zonder twijfel zal elke regeling van de eros noodwendig een verkrachting moeten medebrengen, doch hier komen twee tegenovergestelde burgerlike beginselen met elkaar in strijd: aan de ene kant de huwelikstrouw, en aan de andere kant de ontplooiing en waarachtigheid van het individu.

Want trouw in de hoogste, strengste zin ligt niet of maar zelden in de menselike natuur en wordt zeker niet bevorderd door een morele omtuining. De burgerlike opvattingen laten de eenvoudige psychologiese feiten onopgemerkt; want het is een niet te lochenen waarheid: het gemakkelik bereikbare, dat waarover altijd beschikt kan worden, het gewone alledaagse verliest zijn bekoring en zijn stimulerende uitwerking op het leven. Het leven bestaat niet in een gelijkmatig verloop van stadia en ontwikkelings-fazen in de tijd; het heeft zelfs in zijn eenvoudigste en meest primitieve vorm behoefte aan nieuwe prikkels, aan het onverwachte, dat dwingt en aanspoort tot een andere innerlike houding — al gebeurt dit alles slechts in de kleinste afmeting. — Zo slechts wordt stijging ervaren, zo blijft het alleen waarlik leven. Mensen, die

altijd in een zelfde milieu leven, verliezen hun elasticiteit. Dit geldt voor beide sexen, hoewel meer voor de man als drager van het handelend-scheppende dan voor de gemiddelde vrouw. Indien zij jong zijn, verkwijnen zij vaak; zij hebben niet genoeg contact met de buitenwereld. Mensen, die altijd met dezelfde mensen samenleven, stompen elkaar af; lichamelik en geestelik. Er zijn geen verrassingen meer, alles verloopt altijd net eender. Aan de andere kant moet worden toegegeven: een te grote mate van nieuwe prikkels heeft evenzeer afstomping ten gevolge. En niet voor allen gelden dezelfde voorwaarden. Wat voor de een niet genoeg is, is voor de ander teveel. Voor ieder is er een hygienies juiste maat voor de aanvoer van prikkels, zodat noch afstomping noch verslapping optreedt.

Zo ook bij de eros; het erotiese leven verdwijnt uit het burgerlike leven als een stuwende, verrijkende kracht naarmate het verdwijnt als een gevaar. Het een is niet te bereiken zonder het andere. In vele gevallen gaat er niets of weinig verloren met deze vermindering van stimulering, wellicht omdat men te doen heeft met een slechts zwak eroties type — de eros is niet de enige beweeg-

kracht —, wellicht omdat de eros zacht is ontslapen, of afgestorven is en verkwijnd. Dan kan het louter physieke in het huwelik „normaal" worden afgereageerd. Erotiese spanningen bestaan er niet meer tussen echtgenoten. De mens, die zo in het huweliksinstituut tot rust is gekomen, gaat over tot een stadium van stilstaande behagelikheid. Eros slaapt; het sexuele funktionneert. Het positieve, de bedoeling van deze regeling is te vrijwaren voor de eeuwige onrust, het doelloze omdolen der erotiese krachten, hetgeen tot versplintering en vervlakking leidt. De ware burger is niet vlak; hij is ook niet diep, maar zwaar, en zwaar is ook antipolair met oppervlakkig. De burger weet instinktief, dat de eros, die onbeteugeld zich uitleven kan, zijn scheppende, vormende kracht verliest. Maar hij vat dit verkeerd op: moreel inplaats van hygienies. Het huwelik van de burger wil niet op de eros bouwen, maar op de „liefde". Maar dit is een begrip, dat zo rijk is aan schakeringen, dat nog niemand heeft kunnen zeggen, wat het betekent. Bij de burger betekent het niet en mag het niet betekenen: hartstocht in de oorspronkelike zin. Hartstocht is evenals noodlot een van die begrip-

pen of ervaringskomplexen, die taboe zijn. Liefde betekent echter tegelijkertijd ook naastenliefde, kinder- en moederliefde, zelfs liefde tot God; dus ook agapè en amor dei intellectualis kunnen onder deze vlag zeilen. Dat de hartstocht echter aan verandering onderhevig is, en dat het zelden, zeer zelden voorkomt dat die veranderde hartstocht toch niet van object verandert, zonder daarbij aan innigheid en diepte te verliezen, zonder afteslijten tot een gewoonte, mechanies te worden, zonder dat de mens inboet aan rijkdom — een geenszins specifiek burgerlik geval meer, doch ten allen tijde een uitzonderingsgeval... een heroies geval, — dat weet de burger niet.

Hij weet niet en mag niet weten van dat wijze vagebonden-woord: „l'amour est enfant de Bohème; il n'a jamais, jamais connu de loi." Hij moet dus ontkennen en verheimeliken, zolang het kan. En als het niet meer kan, als het „schandaal" aan 't licht komt, moet hij vertoornd zijn. Zo bestaat er naast de wereld van het burgerlik huwelik, die zijn betekenis vindt in het gezin, tegelijk een wereld van echtscheidingen en echtbreuk, van „misstappen" en „afdwalingen", die evengoed tot de werkelikheid van de burgerlike houding behoort als

de eerste. Voor de burger zijn dat ,,slechte" dingen, die er niet moesten wezen en die ten slotte onbegrijpelik zijn. Hij ziet daarachter niet de menselike werkelikheid, niet het fatale, hij maakt geen onderscheid. Hij kan nog het gemakkelikst de ,,misstap" vergeven, dus de voorbijgaande, meestal slechts physieke ontrouw. Hij definieert dat als zwakte. Bij uitzondering kiest hij hier dus partij voor het oppervlakkige en vindt zulk een gebeuren minder erg dan dat, waarbij de gehele mens is betrokken: de overdraging van de eros op een andere persoon. Het is begrijpelik, dat hij zo denkt, want door de opvatting van de echtbreuk als een slechts physieke overmeestering wordt toch de idee van de principiële zieletrouw, die 't wezenlike is, niet aangetast. Waar zou men echter blijven, als de ,,liefde" een elementaire kracht was, niet of slechts ten dele onderworpen aan de morele wil? Hier begint de burgerlik geordende wereld te wankelen. En zelfs de tegenwerping, die de burger kan maken, dat men zich toch kan beheersen, valt in het niet tegenover het psychologiese feit, dat wel de ontwakende eros, die er niet zijn mag — tenminste in vele gevallen! —, te onderdrukken is, maar dat nooit en te nimmer de

inslapende eros, die er zou moeten wezen, kan worden gestuit in zijn wegvloeien. En als dat zo is — en zo is het — hoe staat het dan met de gewenste sexuele omgang, als de eros is gestorven? Wordt die dan niet tot een laagheid, die zeker onburgerlik is?

Het dilemma is niet optelossen. De berekening zal nooit helemaal uitkomen. Maar 't heeft wel de schijn, dat dit dilemma accuut geworden is in het heden en dat het tenminste verzacht kan worden, minder door instellingen, maar veel meer door een zekere omzetting van de burgerlike gezindheid, die daarom op geen enkele manier aan burgerlikheid behoeft in te boeten.

Wat voor het huwelik geldt, blijft m u t a t a t i s m u t a n d i s gelden voor de burgerlike innerlike houding tegenover alle eroties-sexuele vragen.

Omdat aan het meisje de sexuele omgang vóór het huwelik is verboden, doch de physieke drang te sterk is, dat men hetzelfde ook van de jonge man in dezelfde mate mag verwachten, zijn het bordeel en de door de staat gekeurde publieke vrouw burgerlike instellingen, — hoewel zij in genendele overeenkomen met de burgerlike houding, doch veeleer het

begrip van de gelijkheid der mensen en van de minderwaardigheid van geslachtelike-omgang-zonder-liefde weerspreken. Ook hier is veel alleen daarom burgerlik, omdat het traditie is, maar toch niet alleen daarom, want door de belemmering van de omgang vóór het huwelik moet de betekenis van de liefde en van het huwelik worden verhoogd en zo tevens alle kleine stroompjes in het daarvoor gemaakte kanaal worden geleid. Van de souvereiniteit en de elementaire kracht niet slechts van het blindelings zich uitende, erosvrije sexuele, doch ook van de bewust kiezende, ontvlammende eros die aan edeler naturen — vooral als zij jong zijn — eigen is, weet de burger niets. Natuurkrachten worden niet toegelaten. Als men van elkaar houdt moet men trouwen. Doch, als men niet trouwen kan..., dan moet, dan m a g men niet liefhebben. Het is eenvoudig, maar verkeerd. Desalniettemin is de betekenis van zulke banden niet te ontkennen. De predikers der vrije liefde blijven predikers. Evenmin als men door een instelling de houding van de mensen verandert, evenmin verandert men die door het opheffen van een instituut. Doch het is niet onvoorwaardelik in tegenspraak met de

burgerlike houding in het algemeen, als een meisje er een vriend op nahoudt. Het komt er slechts op aan, of ze zich lichtzinnig en onverantwoordelik vergooit. Hoe zeer ook de burgerlike houding, zonder opgelost te worden, tot een ontwikkeling in zulke kwesties in staat en daaraan onderhevig is, wordt duidelik, als men denkt aan het vraagstuk van de kindermoordenares, dat vroeger de dichters zo bezighield. Tegenwoordig is de plaats van het onwettige kind reeds een geheel andere, ook in de burgerlike maatschappij. En in latere eeuwen zal dit misschien ook met de natuurlike moeder het geval zijn.

Iets zal er altijd onoplosbaar blijven. Het zal nooit algemeen te bereiken zijn, dat altijd de daad naar de mens, inplaats van de mens naar de daad beoordeeld wordt — zelfs in een volstrekt niet burgerlike wereld zal daarin niet licht verandering komen. Het voorrecht van zulk een beoordeling blijft steeds alleen weggelegd voor de meer vrije geesten. Het burgerlike beginsel van de gelijkheid van allen kan met de stelling: „indien twee mensen hetzelfde doen, is het daarom niet hetzelfde", geen ernst maken.

De jonge mens, die bijna altijd minder bur-

gerlik is, heeft het moeiliker. In hem leeft altijd nog iets van de extatiese mens. Hij is daarom niet te verklaren van de burgerlike houding uit en hij past zich, hoe sterker hij is, des te minder gemakkelik aan de burgerlike geordende wereld aan. Ook in eroticis. In deze zal hij altijd het ferment blijven, dat de vooruitgang bespoedigt, al komt het ook nooit tot een ernstige, ingrijpende ,,revolutie van de moderne jeugd''. Ook de burgerlike begrippen van de huweliksmoraal, de sexuele moraal, de erotiese moraal, zijn onderworpen aan burgerlike vooruitgang en ontwikkeling.

Over de homosexuele eros mag nog ternauwernood worden gesproken. De burger schuift deze terzijde als ,,onnatuurlik''. Maar hij is bij natuurvolkeren en dieren algemeen verbreid. Het drinken van alcohol, het gom kauwen en het sigaren roken is veel onnatuurliker. Bij de Grieken, die men zo vereert als het volk van ,,maat en midden'', kwam hij algemeen voor. Het is niet duidelik, waarom een burgerlike houding hem niet in zich zou kunnen opnemen, voor zover hij niet, vergrofd, zich op kinderen en minderjarigen richt, die natuurlik beschermd moeten worden. Het is alles slechts traditie.

De abnormaal aangelegde, het meisje dat zonder getrouwd te zijn een vriend heeft, de echtbrekers worden door de burger veroordeeld, veracht, gedegradeerd, voor minderwaardig aangezien, omdat zij gezondigd hebben tegen de geldende burgerlike moraal. Maar deze zelfde mensen b e h o e v e n niet noodwendig innerlik onburgerlik te zijn. Dit alles is toch slechts tijdelike burgerlike moraal. Het zijn dus slechts vergrijpen tegen de juist nu geldende vorm van burgerlike ordening. Uit de veroordeling en de degradering blijkt de traagheid van de burgerlike ontwikkeling, de taaiheid, die zo ver gaat, dat het principieel onburgerlike verwisseld wordt met hetgeen slechts nu door de burger niet wordt goedgekeurd.

BURGER, MAN-VAN-DE-WERELD, VAGEBOND

Sinds het einde der middeleeuwen geeft de burgerlike houding in onze cultuur de doorslag. De middeleeuwen waren reeds daarom niet burgerlik, omdat hun de individualistiese fundering ontbrak. Ook de religieuse opvattingen — b.v. de erfzonde —, de standenindeling, de onveiligheid in het uiterlike leven, de nadruk op de dapperheid als een deugd gelegd, zijn symptomen van een levensvorm, die vreemd is aan de burgerlike wereld. In hoeverre de antieken burgerlike tijden in de door ons bedoelde zin hebben gekend, is de vraag. Het wordt weersproken door het feit, dat er steeds slavernij heeft bestaan. Een verschijnsel als het proces van Socrates heeft evenwel een glimp van burgerlikheid. Aristoteles was ook een pionier van de burgerlike geest. Wellicht was ook de civis romanus een soort burger. De retoriek van een Cicero klinkt bijna burgerlik. Niettemin kan noch de Romeinse noch de Griekse cultuur typies burgerlik worden genoemd. Nog minder de oudere en niet-Europese culturen — uitgezonderd iets in de Chinese. Er is een Egypties beel-

houwwerk, dat de archeologen de „dorpsschout" hebben genoemd; de nuchtere, zielloze, ernstig-gesloten uitdrukking van deze kop vertoont spitsburgerlike trekken. Doch de Egyptiese wereld had geen plaats voor dit type; vermoedelik is het slechts een pseudomorphose. Alleen de Chinese cultuur, zoals die theoreties haar uitdrukking vindt in Kongfoetse, heeft een, hoewel niet met onze burgerlike houding overeenkomend, toch wel daaraan verwant karakter. Veel in Kongs ideëenwereld doet burgerlik aan: de verhouding van het individu tot andere mensen bestaat in „de vrije erkenning van hun persoonlikheid als een met het eigen ik gelijkwaardig doel-in-zich-zelf"; alles beweegt zich om de twee brandpunten: de cultuur der persoonlikheid en de wetten van het sociale leven. Vandaar de nadruk, die gelegd wordt op het ideaal van de orde, waarvan het gezin de zichtbare cel is. Ook zou dit nog dicht bij het burgerlike kunnen staan, dat een persoonlike betrekking van de enkeling tot God als hoogste streven Kong vreemd was. Tegenover zulke overeenkomstigheden moet toch een wezenlik onderscheid naar voren worden gebracht; het ontbreken van het vooruitgangs-

en gelijkheidsideaal, de nadruk vallende op de esthetiese vorm van het leven en ten slotte — en dit is het meest belangrijke en beslissende! — de religieus-metaphiese verbondenheid van het natuurproces met de ongeordendheid in het mensenleven, en van de misdaden van de bevolking met de gebrekkige karakterontwikkeling van de persoon des heersers. Deze kosmiese onder- en achtergrond van Kongs gedachtenwereld is absoluut onburgerlik en maakt de kloof zichtbaar, die door een oppervlakkige beschouwing over het hoofd wordt gezien.

Er zijn op zich zelf staande en algemene houdingen. De op zich zelf staande houding heeft geen algemene mogelikheid. Nooit kan een gemeenschap b.v. doorlopend extaties zijn in haar gedrag. Wel kan zij een enkele maal voorbijgaand bij bizondere gebeurtenissen worden uitgeheven boven haar algemene vorm, doch hoe groter de gemeenschap is, des te minder kan deze op zich zelf staande extatiese toestand van duur zijn en het blijft ten slotte een episode. Oorlogsgeestdrift, de roes op het slagveld, overwinnings-vervoering, geestelike epidemieën van elke soort blijven voorbijgaande extatiese of extatoïde verschijnselen. Nooit

is er ook een enigszins grote gemeenschap geweest, die het kenmerk droeg van de man-van-de-wereld. De man-van-de-wereld is een eenlingtype. Het veronderstelt niet alleen een bizondere begaafdheid — niet noodwendig een intellectuele trouwens — en bizondere karaktereigenschappen, doch bovendien, als hij tot een enigszins te verwezenliken werkelikheid komen wil, ook nog materiele vrijheid en een maatschappelik hoge positie. Velen hebben zich voor een man-van-de-wereld gehouden, doch weinigen zijn het geweest. Indien reeds het burgerlik type zelden en dan slechts bij benadering is verwerkelikt geworden, hoeveel zeldzamer dan nog dat van de man-van-de-wereld. De man-van-de-wereld heeft geen zekerheid of veiligheid nodig, hij bezit deze. Hij heeft dus ook geen innerlike morele gebondenheid nodig. Hij is niet immoreel, maar a-moreel. Hij is wel gebonden, maar alleen tegenover zich zelf, namelik het f a i r p l a y. Hij heeft geen plicht en geen verplichting; ook niet die van waarachtigheid tegenover anderen. Daarom is hij zo geschikt voor de grote politiek, voor diplomaat. Voor hem bestaat er in beginsel geen gelijkheid der mensen. Hij ziet, bewust of onbewust, de betrekkelikheid

in van de juist in zijn tijd algemeen voorkomende houding en de daaruit voortvloeiende gebondenheden. Hij heeft de steun daarvan niet nodig, doch hij bestrijdt ze niet, omdat het hem alles niets aangaat. Hij past zich aan de bestaande wereld aan, doch hij behoeft dit slechts in zeer geringe mate te doen, omdat hij materieel en maatschappelik onafhankelik is. Maar hij is ook niet extaties. Hij heeft in het minst geen behoefte aan revolutie, uitbarstingen of nieuwe wetten. Hij zwijgt bewust en neemt een mannelike houding van meerderheid aan. Hij is niet scepties, noch klassiek, hij is geen burger, noch een vijand van de burger. Zijn hartstocht is gesublimeerd. Zijn gevoelens zijn beheerst. Hij verdraagt de chaos. Zijn innerlike ontspanning kent niet de dionysiese roes, die b.v. voor de extatiese mens kenmerkend is. Hij is niet sentimenteel, maar vaak cynies en frivool. Hij heeft niet de een of andere mening gekozen, maar zich zelf. Hij kan glimlachen. Veel van zijn soortgenoten benaderen de gelatenheid van de wijze. Iets van deze gelatenheid heeft de glimlachende Boeddha van de Baraboedoer, die op de vraag van koning Pasenadi van Kosolo: „Hoe toch, o Heer, is het mogelik dat er goden zijn?..."

antwoordt met de wedervraag: „Waarom toch, grote koning, spreekt gij aldus: hoe toch, o heer, is het mogelik dat er goden zijn?" Deze houding is verre verwijderd van betweterij en wereldhervorming; dieper dan een bevestiging of ontkenning. Voor de burger geldt slechts de uitspraak: Il a besoin d'avoir raison. De man-van-de-wereld heeft geen geloof, geen ideaal nodig, en toch behoeft hij zich niet noodwendig terug te trekken uit de wereld en uit het leven van de daad — alleen als hij een wijze wordt, doet hij dit. — Op grond van zijn souvereiniteit uit hij zich in een natuurlike, niet door vormen zich eigen gemaakte hoffelikheid. Doch hij beheerst de vorm, hij schat die hoog, omdat hij daardoor zich zelf uit en verwerkelikt. Hij heeft iets van hetgeen wij in de beste zin „ridderlik" noemen; maar dit woord stipt slechts aan, zegt niet alles. Meer nabij komt het Spaanse „Caballero", het Italiaanse „uomo galante", doch ook dit behoeft aanvulling. Zoals het het beginsel van de burgerlike levensverwerkeliking is, zich aantepassen aan de moraal, zo is bij de man-van-de-wereld tact de hoogste wet. Voor hem ligt alles in het gebaar, dat de uiting is van zijn souvereiniteit.

De houding van de man-van-de-wereld kan nooit algemeen worden. Ook vóór 1789 was zij zeldzaam, hoewel men het meer algemeen beproefde en eiste en het meer gewaardeerd werd. De heersende aristocratie van de adel-door-geboorte bestond niet uit mannen-van-de-wereld, doch uit feudale burgers met allures van de man-van-de-wereld. De idee, een burgerlike of anders geordende massa te doen leiden door heersers met de houding van een man-van-de-wereld, is zo goed als slechts een idee gebleven, omdat er te weinig mannen-van-de-wereld waren. Doch als enkeling zijn zij er bij benadering ten allen tijde geweest. De grote pausen, ook de goddeloze, of misschien wel juist zij, waren mannen-van-de-wereld. Ook menig keizer, zoals de Hohenstaufe Frederik de Twede. Overigens komt het man-van-de-wereld-zijn slechts sporadies voor, in kleinere en grotere doses uitgezaaid in de andere typen. Goethe was extaticus èn burger èn man-van-de-wereld, alles door elkaar en niets alleen en alles ten volle. Hoe dat mogelik was? Omdat hij Goethe was.

Over het algemeen bezitten juist de zeer grote persoonlikheden altijd sterke bestanddelen van de meest verschillende houdingen;

of anders gezegd: zij kunnen niet worden geschematiseerd. Boeddha was een wijze èn man-van-de-wereld èn extaties in een ondoordringbare eenheid. Bij Christus vindt men een trekje van de speelsheid en luchtigheid van de vagebond — hij heeft zich ook graag afgegeven met zondaren en tollenaren, — verenigd met extatiese en wijze man-van-de-wereld-elementen. Waar de extatiese houding geheel overheerst, breekt het leven vroeg of laat, want een extaties leven als zodanig bestaat niet, het wordt tot een hersenschim. Zo ging het met al degenen, die hun leven hebben uitgebeeld in hun werk, doch niet het leven zelf hebben verwerkelikt: Bürger, Grabbe, Kleist, Strindberg; en in een ander opzicht Hölderlin, Lenau en Nietzsche.

Ook de houding van de vagebond kan nooit algemeen worden, omdat die geen algemeen ordenende principes kent. Er kan geen periode zijn van een vagebonds-levenshouding, ternauwernood een avontuurlike eeuw. Weliswaar was de 16e eeuw bijvoorbeeld bizonder rijk aan zulke naturen of hun bizonder gunstig, maar er werd niet op hen gesteund; zij konden ook slechts bestaan, voor zover zij zich ter beschikking stelden van keizers en

koningen en in hun dienst avonturierden.

Het is evenwel leerrijk om te zien, welk een diep verlangen er in de mens van burgerlike houding leeft naar het vagebondachtige, vooral als het tot het zwervende en nutteloze neigt. Men lette slechts op het hartelike gevoel, dat ook de plichtgetrouwe burger — zolang als hij niet volkomen tot een spitsburger en farizeër is verkalkt, en zolang als niet juist zijn persoonlik belang toevallig onmiddellik daardoor in gevaar komt — koestert voor alle kleine schalken en vagebondachtige grappenmakers, die een goed burger of de overheid en zijn waardige vertegenwoordigers er een beetje tussen nemen, hun met slimheid en waaghalzerij een poets bakken en hen om de tuin leiden. Köpenickiaden en de streken van Max en Moritz vinden meer bijval en glimlachend begrijpen, dan men zou denken. Robert en Bertram zijn vrienden van de burger. De weerhaan van Gerhart Hauptmann en Kleists dorpsrechter lacht men graag uit. Dat wijst ergens op, maar men mag het niet hardop zeggen. Misschien behoort ook de kleine merkwaardigheid daarbij, dat zeer veel goede burgers liever voor lui dan voor dom doorgaan en in elk geval wat hun kinderen

betreft eerder het eerste dan het andere zullen toegeven.

Tegenover de „op zich zelf staande houdingen" zoals de extatiese, de man-van-de-wereld-houding en die van de vagebond, die nooit algemeen worden, die echter gewijzigd ten allen tijde en bij alle volkeren zijn voorgekomen, staan de algemene houdingen, die aan tijden, volkeren en culturen op zich zelf hun karakter gaven, omdat zij ordenend ingrijpen in het algemene leven van allen. Aldus de slaafse houding, zoals die in verschillende vorm in het vroegere Oosten werd verwerkelikt, zo ook de feudaal-hiëratiese, zoals de Europese middeleeuwen die kende, zo ook de burgerlike, waardoor onze eeuwen worden gekarakteriseerd. Het zeer eigene van de burgerlike houding tegenover de andere algemene houdingen is wel het doen gelden van en het nadruk leggen op het individu. „Het hoogste geluk van de kinderen dezer aarde is slechts de persoonlikheid." Waarbij inderdaad moet worden opgemerkt, dat niet elk individu ook een persoonlikheid is. Daartegenover duikt thans aan de horizont een andere houding op, die — zogenaamd! — het individu wil te boven komen en geheel in de gemeenschap wil

doen opgaan: de collectivistiese, waarbij principieel het individu zich niet slechts inschakelt, maar in 't geheel niet meer geldt. Het tracht dit te verwezenliken in Sovjet-Rusland. Het is een psychologiese rekenfout, om deze innerlike houding te willen overdragen op de overige cultuurwereld. Het is de vraag, in hoever in het half- of geheel-Aziatiese Rusland deze houding wezenlik psychiese werkelikheid dan wel een door de theoretici van buiten aangebrachte vorm is. De Rus is anders. Het absoluut vreemde — natuurlik niet minderwaardige! — van zijn wezen, wordt in zijn grootste dichters, boven alles in Dostojewski's werk, aan ieder, die oren heeft om te horen, bewust gemaakt. Want Dostojewski is niet alleen extaties. Hij is ook nog een Rus. Als extaticus is hij een individu zoals iedere extaticus; maar daarbij heeft hij de verterende drang zich te vernederen, kent hij de wellust van het zich buigen — evenals Tolstoï. En mogelik zou het zijn — wat hier niet met zekerheid kan worden uitgemaakt —, mogelik zou het zijn, dat dit een collectivistiese tendentie was of enigermate daarmee samenhing.

Ook het militaire is een algemene houding. Zij kan van een grotere gemeenschap het

karakter en wezen bepalen, maar echter nooit zo algemeen worden, dat zij de ordebeginselen van een bepaald beroep, namelik van die der soldaten, verder uitdraagt. Absolute discipline, gehoorzaamheid zonder aanzien des persoons, niettegenstaande een uitgesproken individualiteit, is slechts mogelik binnen dit beroep, en is daar tenminste in het Pruisies-Duitsche leger zo sterk en zuiver tot uitdrukking gekomen, dat dit element midden in de burgerlike wereld een type vormde dat eerbied afdwong, de soevereiniteit van de vorm bezat, en als zodanig tot heersen en leiden meer was geeigend dan de alleen intellectuele burgerlikheid. Doch dit type kon zich niet handhaven; het viel, tenminste als systeem, vermoedelik voor altijd, als offer van de schok, die de wereldoorlog aan de burgerlike wereld toebracht. Want het was een in de voorwaartsschrijdende burgerlike eeuw ingedrongen vreemd bestanddeel, dat alleen dan van blijvende betekenis kon zijn, als het geen overwicht kreeg, zoals in de wereldoorlog het geval was.

Het werkelike leven laat zelden in één mens een enkele houding in verregaande voltooiing zuiver en onvermengd zien, want in de jeugd

dringen altijd extatiese krachten naar voren, en ook later vertonen die zich in gematigde vorm zelfs bij de gemiddelde burger. Aan de andere kant brengt de ouderdom vaak iets mede van wijsheid, van de houding die verwant is aan die van de man-van-de-wereld en getuigt van soevereiniteit. Daarbij komt nog, dat bepaalde beroepen niet alleen overwegend bij bepaalde houdingen behoren — zoals de kunstenaar extaties, de ambtenaar, de bediende en arbeider, de degelike kleine koopman en handwerksman burger, de soldaat militair is —, doch dat er ook nog ,,onechte" houdingen zijn: burgers, die zich als extaticus of als man-van-de-wereld voordoen, schilderen, dichten, romans schrijven of salonmanieren aannemen, aestheties worden, frivool doen. Of extatiese en vagebondnaturen, die voor burgers willen doorgaan en niet durven uitkomen voor hun aard. Zulke schijnvormen komen juist bij de burger veel voor; zeer begrijpelik: zijn behoefte zich te laten gelden doet hem wensen, net als de extatiese mens of als de man-van-de-wereld te zijn, die hij als een hoger staand type ziet. Doch dat is een dwaling, een werkelik burgerlike dwaling, want het berust op de vooronderstelling van

de gelijkheid en op de betekenis van vooruitstrevendheid en gerechtigheid. Wie geen extaticus of man-van-de-wereld is, kan het zich zelf niet maken, en kan het ook slechts zelden „worden". De burgerlike houding is een algemene; die van de man-van-de-wereld en de extaticus zijn op zich zelf staande houdingen; menigeen voelt dit als een degradatie. Doch dat behoeft het niet te zijn. Het meer zeldzame is niet noodwendig het meest waardevolle. Wie extaties meent te zijn, hij neme de strijd en de onzekerheid, de gevaren en het lijden daarvan op zich, zonder welke er geen werk en geen roem bestaat. Doch hij bedenke, dat geen type op zich zelf groter is dan een ander, dat men veeleer overal evenzeer iets kan betekenen, hoewel dit overal een zeldzaamheid en — moreel gezien — overal moeilik is.

BURGERSCHEMERING

Want het is onmiskenbaar, dat elk type zijn zin in zich draagt, als een ontstaan leven, dat zich verwerkelikt, juist zoals elke species. De op zich zelf staande typen zijn de leidende of revolutionaire, de algemene typen zijn de vormgevende — in engere zin —, degene die de bodem bereid maken, die het alles in stand houden en uitbouwen. Zonder de extatiese mensen was er geen doorbraak naar nieuwe vormen in de historie, bestond er geen verandering. Doch wil er een doorbraak plaats hebben, dan moet er eerst iets zijn, dat doorbroken wordt, en wil er een nieuwe vorm verschijnen, dan moet er een oude vorm bestaan. De burgerlike houding heeft in de laatste eeuwen buitengewoon veel betekend, buitengewoon veel gepresteerd. Zij heeft de cultuur gedragen en uitgedragen. Zij heeft de orde ingesteld en uitgebouwd, waarin ook wij nog leven, waarin ook het genie van de laatste eeuwen geworteld is, en waaruit het zijn krachten opzoog. Deze orde is van economiese, staatkundige aard, doch zij is ook — en misschien zelfs nog meer wezenlik — van geestelike aard. Door de burgerlike houding

werd de traditie geschapen, die, hoe moeizaam en vaak remmend en verouderd zij zijn mag, toch juist ook van belang is voor de perspektieven van het nieuwe. Altijd was deze traditie soepel genoeg, om in het algemeen ten slotte toch het nieuwe in zich op te nemen. Feitelik heeft zo, in overeenstemming met de burgerlike houding, iedere kleine of kleinste enkeling in elke kleine of kleinste plichtsvervulling aan eigen leven een zin gegeven, doordat hij zich aanpaste; hij heeft zodoende de gelijkheid van allen niet alleen verkondigd, doch geschapen. Hij heeft verwerkelikt. En boven de algemene doorwerking uit moet het op-zich-zelf-staande en de enkeling worden gezien, de hoogtepunten van individualiteit, die van de burgerlike houding uit zijn bereikt, het grote aantal persoonlikheden, voortgekomen uit burgerlike omgeving, burgerlike traditie, burgerlike opvoeding, die, al waren zij zelf geen onvermengde burgers, toch hun kracht en hun bekwaamheid ontleenden aan de burgerlike ordening en in hun levensvormen van een verheven, verwijde en bevrijde burgerlikheid van houding onmiskenbaar getuigen. Het is onmogelik hen op te noemen; voldoende is het te herinneren aan

enige hoogtepunten zoals Luther, Frederik de Grote en Kant; ik kan volstaan met te wijzen op de gemiddelde arbeider en kleine man in het heden, die voor het grootste deel nog vervuld zijn van burgerlike zin en daarnaar leven, maar zo zij al geen hogere culturele ontplooiing bereiken, toch zeker redelik en waarachtig daarnaar streven.

Het gaat zeker niet aan, de burgerlike houding te willen zien bevestigd door een waarderingssysteem, dat aan het burgerlike is ontleend. Want de burger juist aldus te willen rechtvaardigen door er op te wijzen, dat hij b.v. de vooruitgang heeft bevorderd, zou betekenen zijn eigen ideaal op hem toe te passen. Het is juist de vraag, die slechts door de burger zonder voorbehoud bevestigend beantwoord kan worden, of „vooruitgang" zin heeft. Ook vooruitgang — om slechts dit enkele begrip als voorbeeld te gebruiken — ook vooruitgang is geenszins een absolute waarde in een proces. Voor de Indiër, de Egyptenaar zei het niets; zij zouden zelfs niet geweten hebben, wat zulk een woord moest betekenen; op het hoogtepunt der middeleeuwen kende men het evenmin in onze betekenis.

Niettegenstaande dit alles gaat het, gezien de feiten van een burgerlike volmaaktheid in enkele gevallen en van de burgerlike tendenties in het algemeen, ook niet aan, de burgerlike houding en de daarop berustende, en daaruit voortgekomen burgerlike cultuur als een afwijking en daarmede tevens als een dwaling van de historie te beschouwen. Want het is logies onmogelik om dat, waaruit men zelf is voortgekomen, te beschouwen als een dwaling of zelfs maar als een omweg. Want evenmin als het mogelik is, om tegenover de toekomst een fatalistiese innerlike houding aantenemen, even onvermijdelik is zulk een fatalisme jegens het verleden. A posteriori is alles noodwendig zo, als het is geworden. Er bestaat geen „indien" of „als". Noodwendig en onontkoombaar was de burgerlike houding en de burgerlike cultuur, zoals al het gewordene noodwendig was en al het zijnde noodwendig is, zoals het is. Vermoedelik is de vraag naar de rechtvaardiging van het burgerlike en zijn waarde, zelf een burgerlike vraag. Er is echter een zich verdiepen in het leven, dat, los van doel en twijfel, in de verschijning de eeuwige stroom ziet en in elk ding en gebeuren de diepere klank hoort, waar de

zin voor de bedoeling ontwaakt, waar begrepen wordt.

Doch er is een andere vraag, die niet alleen niet zonder nut, doch ook van een buitenburgerlik standpunt uit, en juist van daar uit, zinvol, ja noodwendig is en zich opdringt, omdat zij in onze dagen in de lucht zit en, uitgesproken of onuitgesproken, het ferment van deze gistende tijd schijnt te zijn. Ten minste een der fermenten. De vraag is deze: of de burgerlike houding dan misschien niet heeft afgedaan. Of zij niet haar roem heeft overleefd, en in veel reeds haar tijd heeft gehad, of zij niet slechts nog een soort mummie is, waaruit het leven reeds lang is geweken. Om het concreter uittedrukken: of begrippen als gelijkheid en vooruitgang, of vormen als vermogen (niet kapitaal, want dat is juist al niet meer zuiver burgerlik) en gezin, huwelik en vrije wetenschap, of psychologiese werkelikheden als individu en gemeenschap, veiligheid, plicht en zorg, of dit alles, dat tot de wezenlike inventaris van de burgerlike houding behoort, niet misschien nu reeds tot het verleden behoort of spoedig daartoe zal behoren, zoals voor ons bijvoorbeeld de inventaris-stukken van de middeleeuwen.

Want het lijdt geen twijfel, dat de burgerlike houding als histories, levend verschijnsel ook eenmaal kan en zal verouderen en dat de burger eens gestorven zal zijn, zoals al het gewordene. Zonder twijfel was de burgerlike houding zelf door de eeuwen heen voortdurend onderhevig aan ontwikkeling, aan een onophoudelike gedaanteverwisseling, en deze verandering ging steeds als het ware hoofdzakelik in éne richting voort, geenszins bijvoorbeeld in een kring. Het zou dus — ook zonder de eigenaardigheid juist van onze decenniën nog in de weegschaal te leggen — zeer goed mogelik kunnen zijn, dat het einde van de burgerlike wereld was aangebroken, daar dat toch eenmaal aanbreken moet. Het zou mogelik wezen, dat een nieuwe tijd komende is, waarvan de houding door andere tendenties wordt bepaald.

Doch hoe zullen wij zulk een vraag beantwoorden? Hoe kunnen wij in de toekomst zien, waar toch reeds het heden niet zichtbaar is? Er wordt zoveel gesproken en geschreven, geklaagd, veroordeeld en betwist, geprezen en afgekeurd met betrekking tot onze tegenwoordige tijd, dat het, al naar de kant die men beluistert, mogelik is alle opvattingen

en elke mening daarover te horen, zodat voor de voorzichtige toehoorder slechts dit e n e evident wordt, namelik dat het niet mogelik is, om de eigen tijd zonder vooroordeel en om zo te zeggen objectief wetenschappelik te onderkennen; dat het niet mogelik is onweerlegbaar en met enige aanspraak op algemene geldigheid en bewijskracht ook maar iets meer dan slechts het algemene en benaderende in deze tijd over deze tijd te weten. Hier een mening uiten en die — schijnbaar — bewijzen, zou slechts betekenen, aan de vele meningen er nog een toevoegen en de verwarring vergroten. Nog veel minder is het echter mogelik, om de toekomstvraag naar de ondergang of het voortbestaan van de burgerlike houding profeties te beantwoorden. Wij weten niets over onze tijd. Wij doorzien hem niet en overzien hem niet. Wij weten niet of hij ondergang dan wel opgang betekent. En nog minder weten wij, van dat wat komen gaat. Of het nog een burgerlik karakter zal hebben in onze betekenis, hoe lang nog en in welke mate, of dat er reeds spoedig een geheel andere wereld zal komen met geheel andere waarden en houdingen. Er blijft dus slechts over om aftezien van een voorspelling met een

zekerheids- of ook maar waarschijnlikheidskarakter en van te voren daarover het eens te zijn, dat alle vermoedens over de toekomst slechts persoonlike vermoedens zijn, doch niets meer, dat daaraan dus geen algemene belangrijkheid mag worden toegekend.

Doch er blijft nog iets over: er blijft voor de toekomst iets te gelooven en te hopen, te wensen en te willen. Er blijft over, een doelstelling aan te nemen, en zodoende de toekomst weliswaar niet nu reeds te zien, maar nu reeds te scheppen. Maar ook dit is een onderstellende houding, want voor die doelstelling is er geen apodictiese zekerheid; het zou kunnen zijn en zal zeker vaak gebeuren, dat een doelstelling een dwaling blijkt te zijn, dat de tijd er over heen stormt of haar vertrapt. Ten slotte is ook zulk een doelstelling een persoonlike beslissing op leven en dood. Er is één manier slechts waardoor misschien in menig opzicht iets voorkomen kan worden: zich het verschijnsel van de eigen tijd zonder waarderingsoordeel, zonder vooringenomenheid en tendens, zo mogelik zonder verklaring en hypothese, slechts als een verschijnsel voor ogen te stellen. Wanneer men dit echter doet met onze tijd naar zijn beste weten en

volgens zijn geweten met betrekking tot het vraagstuk der burgerlike houding, dan krijgt men een beeld van grote verscheidenheid, waarin moeilik orde is te brengen.

CONCLUSIE

Wat gebeurt er? De sterk uitgegroeide, door de techniek in haar levensvormen veranderde cultuurmensheid heeft de massa, de politiek, de maatschappij „georganiseerd", d.w.z. de facto zo gemechaniseerd, dat het individu in elk opzicht steeds minder individuele mogelikheden heeft. Het suggestiesysteem van de propaganda, door de pers, de telegrafie, de telefoon, de radio ondersteund, werkt het individuele tegen; niet minder gebeurt dit door de uitbouw der wetten, het automatiese van het in artiekels geklonken apparaat der besturende organen, van de ordenende macht. De arbeider, niet alleen de fabrieksarbeider, heeft geen verband meer met zijn prestatie en zijn arbeidsproduct; in het verband is hij alleen nog maar een fysiologies verlengstuk van de machine. Het individu is niet meer de cel van het organisme, alleen nog maar een rad, as of schroef in het mechanisme.

De prikkel tot arbeid, tot plichtsvervulling, ontwikkeling, spaarzaamheid valt voor millioenen mensen weg, omdat al deze burgerlike deugden in het beste geval er nog slechts toe

leiden, dat men in zijn onderhoud kan voorzien, maar niet meer, dat men vooruit komt. Aan de andere kant werkt zich juist de onontwikkelde of eenzijdig ontwikkelde — want „ontwikkeld" in de oude betekenis kan hij met recht en billikheid niet genoemd worden —, die een klein vermogen of een eenzijdige begaafdheid en geschiktheid op de juiste wijze weet te gebruiken, of die een goede neus heeft voor een conjunctuur, naar boven en komt tot comfort of luxe en in levensmogelikheden, die niet overeenkomen met zijn innerlik niveau, hij weet niets te beginnen dan smakeloosheden, die hem, zonder dat het hem bewust pleegt te worden, zelf geen bevrediging geven. Het is niet onburgerlik, om minder middelen te hebben, dan overeenkomt met iemands niveau, wel echter om meer te hebben. Daarbij komt nog, dat vele kleine en middelmatige vermogens niet meer renderen en dus ook van deze kant gezien de hang naar burgerlike spaarzaamheid is geschokt. Dit alles te samen maakt, dat de burgerlike deugden in de struggle of life in de achterhoede zijn gekomen en gevaar lopen te verkwijnen.

De indruk, dat de burgerlike houding bezig is ontbonden te worden, wordt nog versterkt,

wanneer men naast het gebied van de arbeid ook het gebied van de genoegens der grote stad beschouwt, die meer en meer ook op de kleine stad overgaan. De smaak is gedaald. Het „amusement" viert hoogtij, een geheel onburgerlik begrip. Ging bij de burger vaak de diepte verloren, de moderne mens verliest ook nog zijn zwaarte. Hij verfloddert. Alles dringt naar vermeerdering, hetgeen echter in elk opzicht meer door de kwantiteit dan door de kwaliteit wordt bereikt. De zielsbehoeften zijn sensaties geworden, bij de burger waren het gevoelens. Het geld en het daarvoor te kopen genot — dus het onburgerlik doorleefde ogenblik — heeft niet meer de belangrijkheid, die bij een moreel geordende wereld paste. Iedereen heeft „verdiend" — het woord nu genomen in zijn zuiver finantiële betekenis — wat hij kan betalen. Met het burgerlike stof, het morele, artistieke, geestelike stof van de „salons", de schelpen en het lofwerk van de laatste burgerperiode — zegge spitsburgerperiode — is ook de burgerlike waardigheid en zwaarwichtigheid, die in het gemoed wortelde, weggeblazen.

Veel van deze verschijnselen komen uit de Verenigde Staten naar het oude Europa. Men

spreekt van verамerikanisering en bedoelt daarmede de standaardisering, die het burgerlike doet verdwijnen. Er bestaat een schijnbare vrijheid van het individu, maar deze wordt door de standaard van de openbare mening en door de mechanisatie van het leven opgezogen. Men kan allicht aan elke enkeling vrijheid toekennen, wanneer er geen enkelingen meer zijn. Niet zonder reden heeft iemand het vrijheidsbeeld bij New-York het standbeeld van Amerika's grootste dode genoemd. Men windt zich echter onnodig op over het Amerikanisme. Het is helemaal geen vraag meer, of het moet worden geweerd of niet. Het is er. Niemand produceert meer een mes voor twee mark, als hij volgens de Amerikaanse methode het voor één mark kan maken. Het is de vraag of de Amerikaanse zielestandaard bij ons ingang zal vinden. Door idealistiese fanfares wordt het niet verhinderd. Doch misschien ook zonder deze. Bovendien staat het niet vast, of niet ook voor Amerika deze primitieve psychologie een jeugdverschijnsel is. Velerlei pleit daarvoor: Lindsey, O'Neil, Sinclair Lewis. Wie een Babbit schreef en zich met hem kan vereenzelvigen, is geen Babbit. Men behoeft het zogenaamde

Amerikanisme niet te aanbidden, of de „prosperity" als universeel geneesmiddel niet aan te bevelen en behoeft toch er geen monster in te zien. Het is beter, nuchter te blijven.

Hetzelfde geldt van het collectivisme, zoals de Sovjetstaat dit voorgeeft en tracht te verwerkeliken. Hier wendt men zich openlik en volgens een program van de burgerlike idealen van vrijheid en gelijkheid af. Het individu wordt niet meer gewaardeerd. Het moet, tenminste op den duur, worden afgeschaft. Vandaar de ontbinding van het gezin, de ombouw van het opvoedingssysteem, de „rode wetenschap" en de „rode kunst". In psychologicis moet de wetgevende macht afschrikwekkend werken. Dit pogen is enig in zijn soort. Alleen Calvijn heeft misschien gelijksoortige methoden gekend voor de verwerkeliking van nieuwe gedachten. Of het gelukken zal, van de theorie uit te vuur en te zwaard een nieuwe psychologiese situatie te scheppen? Of dit gelukken zal, daarvan zal meer nog dan van de maatschappelike en politieke ontwikkeling ook de toekomst van de Sovjetstaat en van het zogenaamde communisme afhangen. En eindelik is het — evenals

bij het Amerikanisme, alleen hier nog met meer recht — de vraag, in hoeverre deze collectieve psychologie van de Russies-Aziatiese mens zich laat overdragen op de overige cultuurwereld.

Hoezeer het dan ook geraden is, deze gevaren voor en tegenstromingen van de burgerlike houding niet te onderschatten, toch is er ten duidelikste een soort verval van de burgerlike waarden te bespeuren, waarvan nog niet te voorzien is, waarheen dit leidt. Of slechts tot een omvorming en ontwikkeling van de burgerlike vormen of tot nieuwe vormen, die de benaming „burgerlik" niet meer met recht mogen dragen. Want de houding van de massa verandert niet alleen door de omvorming van de arbeid en van de genoegens. Tegelijkertijd is men van de geestelike wereld uit, en wel van vele zijden, begonnen met een betwisting van de burgerlike waarden en levensnormen, die ernstig en diep inborend de overwonnen idealen of ideologieën en hun verwerkeliking naspeurt. In de verhouding tussen jeugd en volwassenen, leerlingen en leraars, ouders en kinderen zijn nieuwe stromingen ontstaan, niet alleen als een verruwing en verwildering. De sfeer van het eroties-sexuele leven wordt

met hartstocht in discussie gebracht, en in het openbaar wordt de omgang vóór het huwelik, het huwelik zelf en zijn mogelike omvorming tot een vraagstuk verheven. Het zijn niet alleen meer de voorbarige nieuwlichters, de revolutionairen, die alles omvergooien en wegbezemen willen, het zijn rijpe, rustige geesten en leiders, die hun stem doen klinken in het koor. Dat moet ergens op wijzen.

Het gaat niet aan, om langs dit alles heen te huppelen, het gaat ook niet aan, om er verbolgen over te zijn en te klagen en de goede oude tijd te loven, toen alles nog vaststond en iedereen wist, waaraan hij zich te houden had. En nog minder gaat het aan, om de een of andere goede oude tijd met geweld of predikaties te willen dwingen terug te komen. Wanneer een waarde eenmaal zijn werkelikheid-vormende kracht heeft verloren, wanneer zij door een zuur is aangevreten, daar helpen geen woorden, geen klachten en geen gebod. Er blijft maar *een* weg over: die waarde totaal en volkomen op te lossen — ook op gevaar af, dat er dan niets vasts meer zal overblijven, waaraan men zich nog vast kan klampen. Dit *is* de werkelikheid: de hoogte van de burgerlike cultuur, zoals die in Goethe en Kant, in

de Humboldts en de Grimms en nog in Bismarck was belichaamd, i s voorbij, en geen bewonderen van die tijden, die geest en die mannen brengt haar ooit weer terug. De wereld i s anders, de omstandigheden zijn anders, de geest is anders.

Ongetwijfeld dus is er iets onburgerliks, iets nieuws in deze onze wereld binnengedrongen. De massa die naar het sportterrein stroomt, die de voetbal-kampioen, de zwaargewicht-boks-kampioen of hem, die het wereldrecord behaalde, frenetiek toejuicht, de scharen, die van de fabriek of van het kantoor zich op de bioscoop werpen, om daar de flikkerende vertrilde wereld in spiegelbeeld te zien en een onbekend leven van wild gebeuren vol van extatiese zinnelikheid en onwerkelike sentimentaliteit oppervlakkig mee te beleven, als een vergoeding voor hun onderdrukte, onbeheerste driften en verlangens; of het publiek van de dancings en cabarets, dat in onorganiese, altijd slechts de oppervlakte beroerende prikkels hun gevaarlik leven zonder enig houvast krampachtig in stand houdt, dat alles zijn verschijnselen van de meest krasse onburgerlikheid. Onburgerlik is de muziek van radio en gramofoon, onburger-

lik de haast, waartoe zelfs de meest stille mens wordt gedwongen, onburgerlik de hardheid van de strijd voor het dagelikse sobere bestaan, onburgerlik de pers, onburgerlik de ziel zelf, die geen vreugde meer kent, die de stilte en de bezonkenheid moest opofferen, die de grond voelt wankelen.

Doch tegenover dit alles staan nog steeds burgerlike ideeën, kringen waar men het burgerlike beleeft, burgerlike verlangens om vooruit te komen en maatschappelik te slagen. Men zou slechts e n e kant zien, indien men de werkelikheid van de burgerlike vormen en waarden: individualiteit en plichtsvervulling, aanpassing en vlijt, zou willen lochenen. Het is juist het kenmerk van deze tijd, dat er uitersten voorkomen en verwerkelikt worden, naast elkander in dezelfde kring, in dezelfde mens, in dezelfde psyche.

Wie zou het dus wagen een keuze te doen en wie zou willen beslissen hoe de toekomst er uit zal zien? Elke eenzijdige kijk is noodwendig een onware. Slechts dit ene, geheel en al onzekere zou kunnen worden gezegd: zou er niet iets nieuws groeiende zijn, zo goed van burgerlikheid als van collectivisme en standaardisering verschillend? Iets

nieuws, waarvan wij inderdaad nog geen recht begrip hebben? Een wereld zonder burgerlike veiligheden en toch vol van orde?

Wie weet het? Wie is voldoende profeet, om dit zonder aanmatiging te willen voorzien?

Doch misschien is het beter, in 't geheel geen profeet te zijn en ook naar geen enkele zogenaamde profeet te luisteren. En alleen te bekennen, dat men niets weet. En te leven met dit „postulaat der bescheidenheid", zoals Hans Driesch, „une des plus belles figures scientifiques de notre époque", het noemt. De strijd te aanvaarden met zijn eigen leven, zoals het is, en te trachten datgene te zijn, wàt men is: evenmin het oor te sluiten voor de gevoelens, de burgerlike roeping van plicht, de burgerlike of al te burgerlike gebondenheid in zich zelf, waar deze wezenlik is, als ook niet over het hoofd te zien en voorbij te gaan aan de nieuwe, vreemde, verbazingwekkende verlangens, het onburgerlike en dus in geen geval altijd de goede oude — of ook niet altijd zo goede — burger willen uithangen of naar hem verlangen, daar waar hij geen werkelikheid meer is. De toekomst zal er anders uitzien dan het verleden, maar ook anders dan elke constructie. In ge-

nen dele wil dit dus zeggen een fatalisties laisser faire — laisser aller. Integendeel: zou dit niet met enig recht wellicht „nieuwe zakelikheid" kunnen worden genoemd?

Inderdaad: zo gemakkelik zou zulk een leven niet zijn. En in dat opzicht wel absoluut onburgerlik, dat het geen algemeen program en geen algemeen recept volgt, doch voor zich zelf beslist in elk voorkomend geval. Aan geen andere moraal gehoorzamen, dan slechts aan deze: aan geen moraal te gehoorzamen. La vraie morale se moque de la morale. Niet vragen: wat doet men? Wat beslist men? Want er is geen „men" meer. Alleen een ik en nu en hier. Want wellicht is dit het beste, dat men erbij winnen kan, de onzekerheid, de onburgerlike onveiligheid. Het gevaar. Dat zou betekenen, van de nood een deugd maken, en van de verwarring de kracht van de situatie.

SLOT

Vroeg of laat, als de burger eenmaal lang zal zijn gestorven, dan zal men zich zijner zeker gaarne herinneren, herdenkingsreden over hem houden en standbeelden voor hem oprichten. Dan zal men misschien slechts met heimwee aan hem denken en alleen het schone en prijzenswaardige van hem vertellen. Nu echter, nu hij nog leeft, was de tijd nog niet gekomen, om hem slechts van e n e kant te zien, nu was het zaak nog eens zonder opsmuk of sentimentaliteit, of met een vochtig, dan wel met een spottend oog hem van alle kanten door en door te bekijken, zonder er rekening mee te houden, of hij er goed dan wel slecht afkwam. Want ten slotte moet ook dit alles tot zijn bestwil dienen, ...indien hij het namelik waard is, dat er iets tot zijn bestwil dient. En misschien — wie weet het? — lag ook in alle loszijn van vooroordeel en in alle hardheid toch nog een stuk verborgen liefde en zo iets als angst en bezorgdheid om hem, om het eeuwige in hem.

VERTALING EN VERKLARING VAN ENKELE WOORDEN EN TEKSTEN IN ANDERE TALEN

Bladz.

1. Chacun a les défauts de ses vertus — Ieder heeft de gebreken die zijn deugden meebrengen.

4. Babbit, Bovary, Forsythe — de hoofdpersonen uit Sinclair Lewis' Babbit, Gustav Flaubert's Madame Bovary en Galsworthy's The Forsythe Saga.

20. Tages Arbeit, abends Gäste, saure Wochen, frohe Feste — Na het dagwerk 's avonds gasten, na zure weken vrolike feesten.

36. Sub specie aeternitatis — in het licht der eeuwigheid.

41. Mutaties — sprongsgewijze verandering.

42. Komponent — een der samenstellende delen.

46. Anti-toxienen — tegengif.

48. Aufklärung — Verlichting.

49, 141. Amor dei intellectualis — De kennende liefde tot God.
Kategoriese imperatief — het volstrekte gebod: gij moet!

50. Tat twam asi — Dat zijt gij (met welke formule in de Indiese leer de erkenning van het Ene Eeuwige in alle verschijnselen werd aangeduid).

VERTALING EN VERKLARING VAN ENKELE

Bladz.

51. Ce chien de Nietzsche — Die hond van een Nietzsche.

56. Religoïde — verbasterd-religieus.

58. „De Vrijheid van een Christenmens" — titel van een bekend geschrift van Luther.

69. Conquistadoor — De eerste Spaanse veroveraars van Midden- en Zuid-Amerika in de 17de eeuw heetten conquistadores.

70. Saeculum ignavum — Houten eeuw.
Condottierre — Aanvoerders van een soldatenbende in de 13e en 14e eeuw, die vooral in Italië een grote rol speelden.

81, 150. Extatoïde — verbasterd-extaties.

82. Magmamassa — taai-vloeibare massa in het binnenste der aarde.

84. Jenseitig — aan gene zijde.

86, 149. Pseudomorf, pseudomorphose — Het voorkomen van mineralen in „geleende" kristalvormen, d. w. z. in vormen, waarin zij niet uit zichzelf kristalliseren.

91. Unio mystica — mystieke eenheid.

100. Contradictio in adjecto — Een tegenstrijdigheid tussen het zelfstandig naamwoord en het bijvoegelik naamwoord.

104. N'oubliez pas de me rendre mon crayon — Vergeet niet mij mijn potlood terug te geven.

Bladz.

107. Reservaat — Een voor een bepaald doel gereserveerd gebied, zoals b.v. in Amerika ter instandhouding der inheemse wilde dieren.

109. Non plus ultra — Letterlik: waar niets meer achter is, dus: het uiterste einde, of figuurlik: het toppunt.

113. Samsâra — De kringloop van ontstaan, bestaan, vergaan, opnieuw ontstaan, enz.
Karma — Het werk (omvattend daden, woorden, gedachten) van de mens, waarvan zijn lot in die kringloop afhankelik is.

117. Natura non facit saltum — De natuur maakt geen sprong.
Civis — Burger.

129, 171. De facto — feitelik.

135. In eroticis — in zaken de erotiek betreffend.

140. Antipolair — als de polen met elkaar verbonden en tevens aan elkaar tegengesteld.

141. Agapè — barmhartigheid.
L'Amour est enfant de Bohème, il n'a jamais connu de loi — De liefde is een kind van het bohémien-leven en heeft nooit wetten erkend.

143. Mutatis mutandis — met inachtneming der vanzelfsprekende veranderingen.

153. Il a besoin d'avoir raison — Gelijk te hebben is voor hem een behoefte.

VERTALING EN VERKLARING IN ANDERE TALEN

Bladz.

156. Köpenickiade — Streek van de zoogenaamde „Kapitein van Köpenick", een als kapitein verklede schoenmaker, die zich een tijdlang in dat stadje het gezag wist aan te matigen.

165. A posteriori — achteraf bezien.

172. Struggle of life — de levensstrijd.

175. Prosperity — welvaart.
In psychologicis — in zaken de psychologie betreffend.

180. Une des plus belles figures scientifiques de notre époque — Een der bewonderenswaardigste wetenschappelike persoonlikheden van onze tijd.

181. Laisser faire — laisser aller — op z'n beloop laten.
La vraie morale se moque de la morale — De echte moraal spot met de (conventionele) moraal.

Kleine Bibliotheek Van Hedendaagsch Cultuurleven

No. II. Dr. G. A. VAN DEN BERGH VAN EYSINGA. LEEFT JEZUS OF HEEFT HIJ ALLEEN MAAR GELEEFD?

De schrijver, die reeds menig geschrift over het ontstaan van het Christendom het licht deed zien, heeft in dit geschrift op bevattelijke wijze het vraagstuk van de historiciteit van Jezus behandeld, een vraagstuk waaraan hij jarenlang zijn navorschingen heeft gewijd. Zijn voornaamste doel is, het standpunt der verdedigers van Jezus' historisch bestaan te toetsen en aan te toonen, hoezeer de zin van het Christendom eerst tot zijn recht komt in het hedendaagsche geestesleven, wanneer het van de Jezusfiguur als historisch persoon wordt losgemaakt.

Prijs f 2.20 ingenaaid, f 2.95 gebonden

No. III. OTTO GMELIN. DE NATUURLIKE HISTORIE VAN DE BURGER. Vertaald door M. J. A. Sark-Schim van der Loeff.

Dit boekje bevat een „tijdscritiek van buitengewone beteekenis". Gmelin geeft een even geestige als diepgaande analyse van wat men de „burgerlike mentaliteit" kan noemen en tekent „het beeld van de burger, die zijn stempel heeft gedrukt tot op de kleinste details van onze ganse cultuur... Gmelin's kritiek herleidt vele dingen tot hun normale proporties en doet overal het vermoeden rijpen, dat „burgerlike" mogelikheden niet de eenige mogelikheden zijn om menswaardig te leven." (Roel Houwink in de N.R.C.). Het geeft dus een kritiek van de huidige tijd van binnenuit, helpt mede om de mensen bewust te maken van wat er blijvend en voorbijgaand is in de hedendaagse cultuur en behoort dus met het boekje van Christiansen tot die wekkende geschriften, die de mens zich rekenschap doen geven van de tijd, waarin hij leeft, en hem aansporen de cultuurvernieuwing te dienen.

Prijs f 2.20 ingenaaid, f 2.95 gebonden

In bewerking is o.a. Dr. G. H. VAN SENDEN.
HET RELIGIEUS MONISME